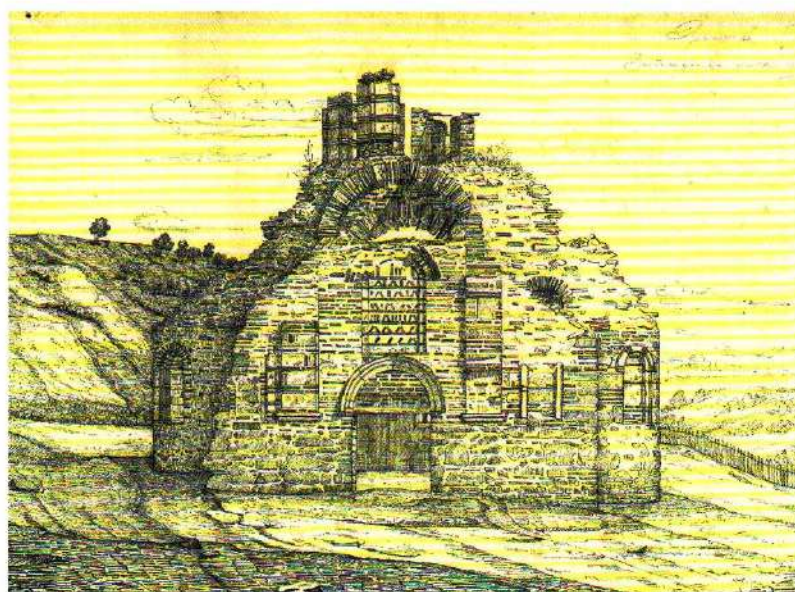

726. 7
(497. 11)

ГОРДАНА ГАВРИЋ
МИРКО КОВАЧЕВИЋ

МАНАСТИР

ДРЕНЧА

ОД РУШЕВИНЕ ДО ХРАМА

ГОРДАНА ГАВРИЋ

Рођена 1965. у Краљеву. Дипломирала на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду, 1988. године. Запослена у Заводу за заштиту споменика у Краљеву од 1991, данас у звању археолога-саветника. Директор Завода 2001–2004, 2007–2012. Члан Управног одбора Српског археолошког друштва. Област интересовања: ранохришћанска и средњовековна археологија. Руководилац бројних археолошких истраживања (Небеске столице – Копаоник, Манастир Дренча, Манастир Милентија, Манастир Велуђе...). Учесник на стручним и научним скуповима. Аутор већег броја чланака и коаутор публикација *Манастир Нова Павлица* (са Б. Цветковићем) и *Хиландарски монах Лазар, први српски часовничар* (са М. Тадићем).

МИРКО КОВАЧЕВИЋ

Рођен 1934. у Нишу. Дипломирао, магистрирао (*Лепенац, однос према каснијим моравским сјоменицима и проблеми конзервације*) и докторирао на Архитектонском факултету у Београду (*Средњовековни градови на територији СР Црне Горе – проблеми поштанка и развоја одбрамбене архитектуре*). Област интересовања: средњовековна сакрална и профана архитектура. Радио у Археолошком институту у Београду, Републичком заводу за заштиту споменика културе и као професор на Шумарском и Архитектонском факултету у Београду, где је предавао *Архитектуру прошлости у Југославији и Заштити и ревитализацију традиционалног наслеђа*. Запослен у Задужбини Хиландара у Београду. Руководилац бројних конзерваторско-рестаураторских пројеката: Манастир Хиландар, Лепенац, Руденице, Нова Павлица, Дренча и градова: Милешевац, Стари Бар, Улцињ, Будва, Котор... Поред бројних радова објављених у стручним и научним часописима, коаутор је књига: *Градови и ушврћења у Црној Гори* (са П. Мијовићем), *Улцињ I – архитектура* (са П. Мијовићем и Ђ. Бошковићем), *Нова Павлица* (са М. Михајловићем) и *Манастир Хиландар, конаци и ушврћење* (са В. Кораћем). Добитник Награде Друштва конзерватора Србије, Ордена Светог Саве другог реда и Беловодске розете, а све за изузетан допринос у заштити градитељског наслеђа.

ГОРДАНА ГАВРИЋ
МИРКО КОВАЧЕВИЋ
МОНАСТИР ДРЕНЧА
ОД РУШЕВИНЕ ДО ХРАМА

СИГНАТУРА

726.7(497.11)

ГОРДАНА ГАВРИЋ | МИРКО КОВАЧЕВИЋ

МАНАСТИР

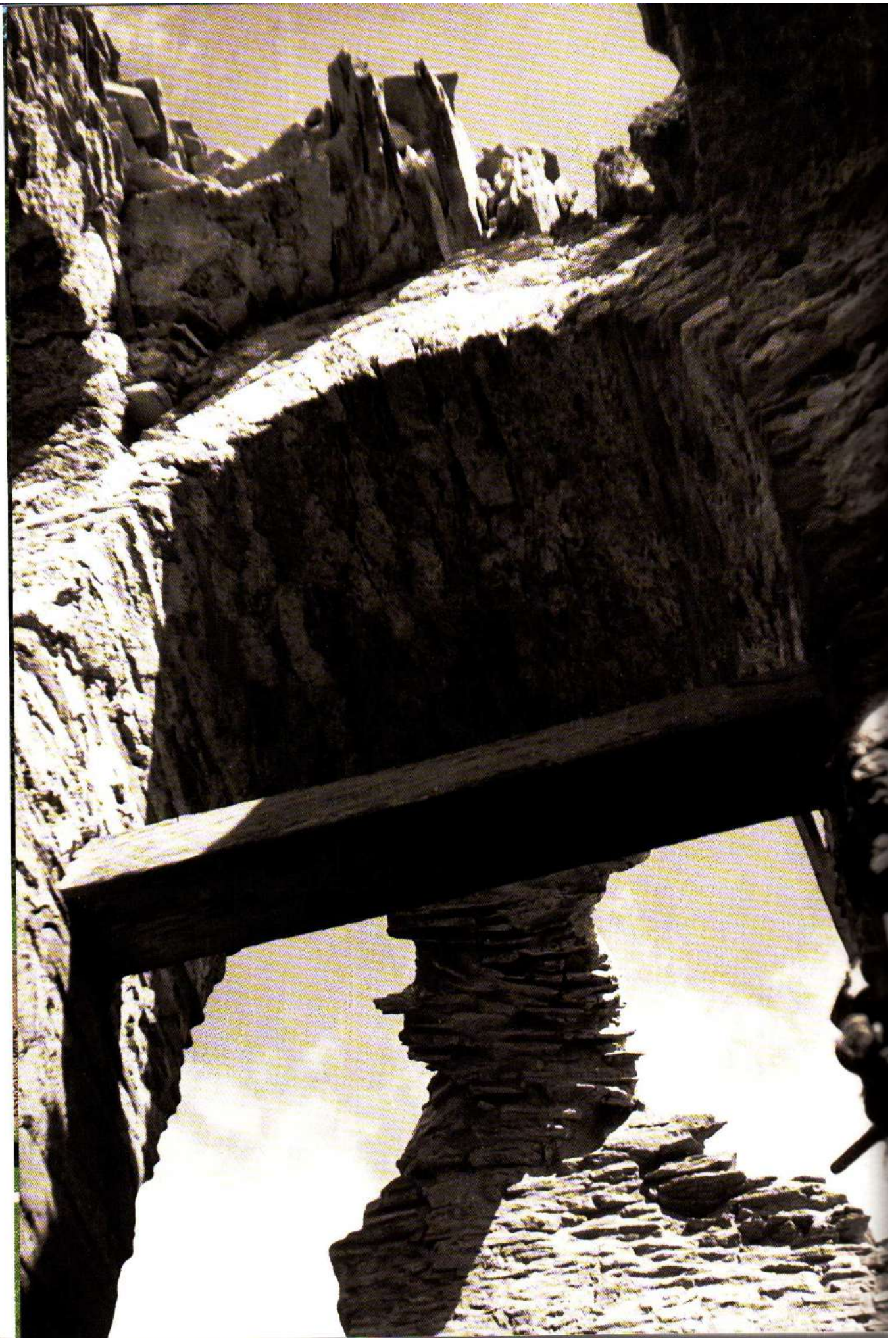
ДРЕНЧА

ОД РУШЕВИНЕ ДО ХРАМА

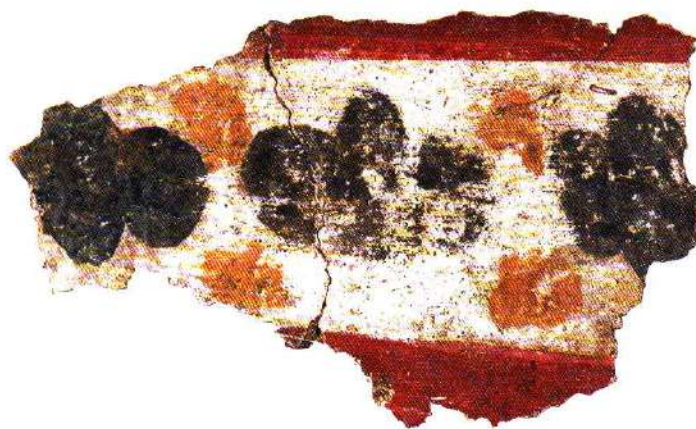
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
КРАЉЕВО
БИБЛИОТЕКА

ИМБ. 00

452.5

У спомен
на рано упокојену сестру Мирјану
Гордана

Књига посвећена Манастиру Дренча проистекла је из вишегодишњих заштитних археолошких истраживања и конзерваторско-рестаураторских радова који су имали за циљ како очување аутентичних остатака, односно споменичких својстава манастирске целине за будуће генерације, тако и стварање услова за обнову монашког живота. Црква посвећена Ваведену Пресвете Богородице је обновљена по важећим стандардима у заштити културног наслеђа, док је нов конак подигнут у оквиру архитектонских остатака средњовековног здања, који су данас доступни, видљиви и трајно заштићени.

Намера аутора од почетка вођења новијих истраживачких и конзерваторско-рестаураторских радова била је да се након њиховог окончања кроз свеобухватни хронолошки преглед од првих проучавања Дренче, преко неколиких покушаја конзервације и рестаурације, а потом и коначне обнове цркве, обавести стручна и шира јавност о путу који је пређен да би се овом културном добру и светињи вратио живот.

Имајући у виду да су многобројни проблеми који се односе на методологију проучавања споменика моравске школе, на настанак моравског стила, датовање, порекло декоративне пластике, могуће аналогије а самим тим и на место Дренче међу споменицима позносредњовековног доба, разматрани у студијама, докторатима и књигама, аутори ове публикације определили су се да све то у потребној мери прикажу, а да презентују резултате својих истраживања и архитектонских захвата, пре као грађу него као расправу о месту манастира Дренче у Моравској Србији. Одабрани приступ, наравно, има својих ограничења утолико што доноси изванредан замор услед бројних фактографских података, али с друге стране, надамо се, да отвара простор за темељни увид у комплексне проблеме обнове средњовековне сакралне архитектуре, као и да осветљава пређени пут у обнови Дренче.

Манастирска црква, која је до почетка 21. века била рушевина, још дуго не би постала храм, чини се да то управо овде треба подвући, да није било Одбора за обнову Манастира који је иницирао рестаурацију и који је не само идејно, већ и материјално помагао реализацију Пројекта. У том смислу улога и заслуга тадашњег председника Општине Александровац и председника Одбора, Чедомира Петковића, који је прихватио предлог тадашњег студеничког игумана архимандрита Јулијана, родом Жупљанина, да се Манастир Дренча обнови, пресудна је и веома значајна, а да није било обнове, не би било ни ове књиге.

Потпора Пројекту се након иницијативе Одбора ширила, најпре континуираним финансирањем од стране Министарства културе и повремено средствима Епархије жичке, у време када је викарни епископ био господин Атанасије. Аутори се са пијететом сећају и почившег епископа жичког господина Хризостома, због сарадње и подршке, посебно када је ентеријер у питању.

Аутори захваљују свима онима који су својим саветима допринели да ова књига буде садржајнија и свеобухватнија, академику Гојку Суботићу, др Душици Минић, др Емини Зечевић, др Браниславу Цветковићу, као и онима који су допринели да техничка документација буде на професионалном нивоу, арх. техничару Александру Матовићу и археологу Сави Дерикоњићу.

Данас је Дренча, захваљујући прегалаштву многих поменутих и далеко више оних непоменутих, женски манастир који живи и баштини вредности које су вековима уназад стваране. | *Гордана Гаврић, Мирко Ковачевић*

ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЈСКИ ОКВИР МАНАСТИРА ДРЕНЧА СПОМЕНИЧКО НАСЛЕЂЕ У ОКРУЖЕЊУ

Манастирски комплекс Дренча, са црквом посвећеном Ваведењу Пресвете Богородице, налази се у Жупи александровачкој (сл. 1) на пет километара удаљености од Александровца (сл. 2). Жупа је питома и благородна област омеђена падинама Копаоника са југозапада, Жељина и Равне планине са запада, обронцима Гоча са севера и Јастрепца са истока.¹ Дренча са околином припада тзв. Доњој или *Правој* Жупи, виноградарском крају, који уз Дреначку реку формира једну издужену мању котлину.² Уза све погодности које ово тло пружа за живот и узгајање различитих култура, пре свега винове лозе, посебност овом подручју даје и тзв. *жујна клима*, умерено-континентална са топлим струјама које допиру са Средоземља. Отуда не чуди чињеница да у Жупи успевају питоми кестен, бадеми и смокве, типично медитеранско растиње. У географском смислу, Жупа је природна микроцелина добро повезана са долинама Мораве, Ибра и Топлице.

На развој и структуру насеља у околини Дренче, односно у Жупи, као и на другим подручјима, битно су утицале геоморфолошке карактеристике терена.

Упркос томе што до сада нису обављена систематска истраживања Жупе, континуитет насељавања од неолита до савременог доба може се пратити на основу случајних налаза и сондажних истраживања. Повољни геоклиматски услови привукли су припаднике неолитских заједница да у Витковачком пољу (сл. 3/1), на око 3 км удаљености од Александровца, у долини Стубалске реке, оснују своје насеље. На десетинама хектара овог поља простиру се остаци винчанских кућа, употребних и културних предмета. Богат археолошки материјал, надалеко познат по фигуринама од печене земље (сл. 4)³ које су Витково позиционирале на археолошку мапу Европе, припада винчанској фази неолита, која на Балканском полуострву траје од 5500/5450. до 4500. године пре нове ере.⁴

Даљи процес насељавања Жупе током бронзаног доба не може се са сигурношћу пратити будући да не постоје поуздани археолошки репери. Ипак, случајан, довољно индикативан налаз из Тулежа (сл. 3/2), са падина Руденице, 6 км североисточно од Александровца, унеколико мења ту слику. Реч је о бронзаном листу секире са лезастим сечивом која се користила приликом тешких послова, у раном и средњем бронзаном добу, како у нашим крајевима, тако и у Горњем Подунављу и у средњој Европи.⁵ Уз то, сам топоним Руденице указује на рудоносну област која би могла бити погодна за егзистирање бронзанодопских заједница. Целокупно рубно окружење Жупе, са бројним другим рударским топонимима на падинама Копаоника, Гоча и Жељина, наводи нас на помисао да је непостојање локалитета из бронзаног доба пре последица неистражености него стварног стања.

1 Жупа александровачка, панорама

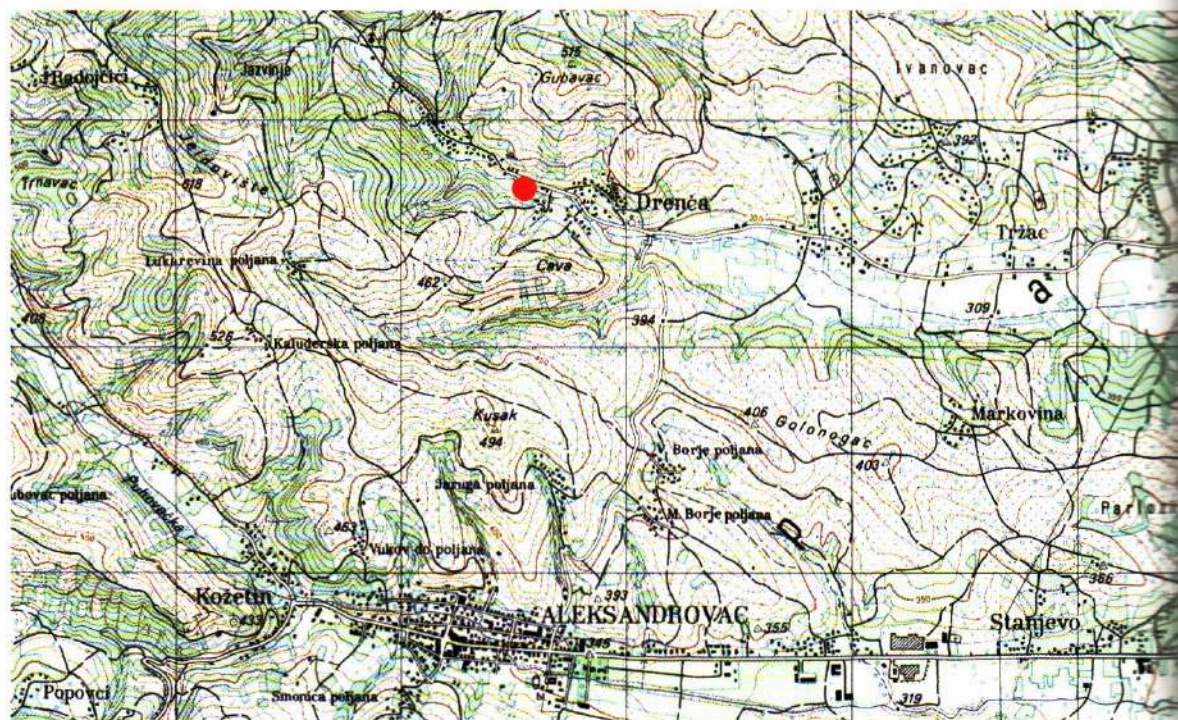
¹ Милинчић, Сандић 2006, 10

² Милинчић и други 2009, 11–23, са старијом литературом

³ Чађеновић и други 2003, 5

⁴ Томић, Вукадин 1969, 21–22

⁵ Богдановић 1997, 291–292

2 Положај Манастира Дренца
деталј секције

Римљани Балканско полуострво освајају током 1. века, тако да у административној подели жупски крајеви припадају Горњој Мезији, односно Медитеранској Дакији, која се у рубним зонама ка Копаонику сусреће са Дарданијом. Након поделе Римског царства, 395, када ово подручје припада Источном римском царству, односно Византији, почињу велике миграције становништва, посебно у граничним подручјима. Велика сеоба народа, која је трајала од 4. до 7. века, утицала је на изградњу бројних утврђења покрај важних комуникација, насеља и рударских центара. Управо из касноантичког периода потичу жупска утврђења у Пуховцу, Љубинцима и Трнавцима, на којима живот замире током словенских и аварских најезди, у последњим деценијама 6. века.

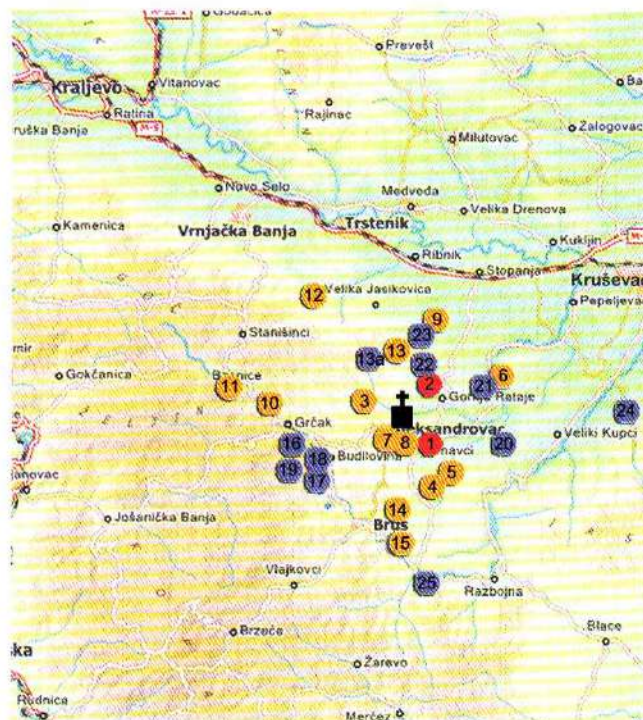
Захваљујући рекогносцирању терена које је обавио Д. Рашковић и случајним налазима који су доспевали у музеје у Крушевцу и Александровцу, касноантички односно рановизантијски период у Жупи је боље познат од металног доба. У некадашњој Медитеранској Дакији битан предуслов за изградњу утврђења била је жупска конфигурација терена. Контактна зона плодних долина и брдских терена омогућавала је добру прегледност простора, тако да су на узвишењима подизана утврђења, попут оних у Пуховцу, Љубинцима и Трнавцима. Ова област била је такође погодна за развој пољопривреде и рударства, који су представљали значајне ресурсе привредног напретка и узрок стационирања римских трупа.

Локалитет Градиште у Пуховцу који се налази на узвишењу изнад Градачког потока (сл. 3/3), управо сведочи о присуству Римљана на овом терену, у периоду 4–6. века, судећи по налазима новца, керамичким посудама и металним предметима. Касноантичке монете налазиште датују у период 4–6. века, а типична рановизантијска керамика са чешљастим орнаментом у 5–6. век.⁶ Скупни налаз предмета од кованог гвожђа (раоник, косир, кантар, умбо штита...) који се на основу умба штита датује у 6. век, наводе на помисао да у Пуховцу није реч о рефугијуму

⁶ Рашковић 2002, 44

3 Археолошки локалитети и манастири у окружењу Дренче

4 Витково, неолитска фигурина (Lady of Aleksandrovac)

- Легенда:
- Манастир Дренча
  - праисторија
  - 1. Витково
  - 2. Тулек
  - антика
  - 3. Пуховца, Градиште
  - 4. Љубинци, Градиште
  - 5. Трнавци, Градиште
  - 6. Лаћислед, Градиште
  - 7. Александровац
  - 8. Иковића куће
  - 9. Џодини виногради
  - 10. Велуће, Бабишке градине
  - 11. Плеш, Јабланица
  - 12. Бзенице, Градац
  - 13. Брезовица, Градац
  - 14. Риђевштица, Градац
  - 15. Мала Врбница, Дуб
  - 16. Гобеља код Бруса, Градиште
  - средњи век
  - 13 а Риђевштица, Црква Св. Марине
  - 16. Козник
  - 17. Манастир Милентија
  - 18. Будиловина
  - 19. Ботурићи
  - 20. Гаревина, Перуника вода
  - 21. Лаћислед, Манастирак
  - 22. Манастир Руденице
  - 23. Манастир Велуће
  - 24. Манастир Наупара
  - 25. Манастир Лепенац

или неком мањем утврђењу, већ о већем утврђеном насељу са војном посадом.⁷ Подно утврђења, на десној обали Градачког потока смештена је некропола.⁸

Југоисточно од Пуховца налази се типично касноантичко утврђење са подграђем, Градиште, у селу Љубинци (сл. 3/4). Да је реч о вишеслојном налазишту, јасно потврђују фрагменти керамике из различитих периода, бронзаног и гвозденог доба, антике и средњег века. Ипак, у керамичком материјалу најзаступљенији су фрагменти рановизантијских амфороидних крчага. Уз то, са овог локалитета потиче и случајан налаз античког новца, велика бронза цара Филипа I Арабљанина (244–249), из ковнице Виминацијум.⁹

Недалеко од Љубинаца налази се Градиште у Трнавцима (сл. 3/5), са остацима утврђења из касноантичког периода.¹⁰

О локалној производњи грнчарских предмета на простору данашње Жупе, сведоче остаци пећи који су откривени на два касноантичка локалитета, на Градцу у Риђевштици (сл. 3/13) и на Градишту у Лаћиследу (3/6). Обе грнчарске пећи датују се на основу фрагмената керамике пронађених унутар њих, у 5–6. век.¹¹

Утврђење Градац у Риђевштици, елипсоидне основе (25 x 10 м), подигнуто је на тешко приступачном узвишењу недалеко од извора Сребрнице, у којој су откривени примерци бронзаног новца из 3. века. У подграђу Градца пронађени су бројни фрагменти касноантичке керамике.¹²

Утврђење у Лаћиследу, познато као Градиште или Милошев град, налази се североисточно од Александровца, на стратешки значајном месту које контролише пут што долином Пепељуше води ка Крушевцу и античком насељу Конопљара у Читлуку, а потом даље ка Шумадији.¹³

На значај, интензитет живота и историјска збивања у жупском крају у касној антици, указује веома занимљив случајни археолошки налаз из самог Александровца, откривен приликом ископавања за темељ куће, на локалитету Иковића куће (3/7). Делови појасне опреме римског војника (копча, бронзане

⁷ Рашковић 2003, 73

⁸ Рашковић, Берић 2002, 152

⁹ Мркобрад 1993, 229

¹⁰ Мркобрад 1993, 232

¹¹ Рашковић 2003, 75

¹² Рашковић 2002, 47

¹³ Рашковић, Берић 2002, 153

5 Мала Врбница, локалитет
камена декоративна пласт

апликације), пронађени у инхумираном гробу из 4. века наводе на помисао да је ту био сахрањен члан неке од војних постаја са оближњих утврђења или можда житељ неког касноантичког, још неоткривеног насеља са подручја данашњег града.¹⁴ Уз појасну гарнитуру откривена је крстаста бронзана фибула са позлатом из друге половине 4. века,¹⁵ која припада истом типу као и она бронзана са позлатом, са локалитета Цодини виногради у Александровцу (3/8), у чијој близини је откопан и амфороидни крчаг са две дршке.¹⁶

Фрагментоване опеке и иридирано стакло откривени у Велућу код школе, недалеко од Манастира, указују на могућност постојања виле рустике, као и на њима званим Бабићке градине (3/9), са мноштвом пронађених цигала и тегула.¹⁷

Хипотезе да су у Жупи свакако постојале виле рустике потврдило је значајно откриће у Плешу на локалитету Јабланица (3/10), у предању познатом као Црква Св. Илије, на коме су откривене терме које су припадале неком већем римском имању. Вредност овог открића огледа се и у томе што се терме на подручју Србије изузетно ретко јављају изван урбаних агломерација, а виле рустике још увек нису довољно истражене. Појаву ове виле на обронцима Гоча треба свакако сагледавати у контексту пољопривредних и рударских потенцијала овог краја, који су били значајни ослонци римске привреде.¹⁸

На основу археолошке топографије Жупе и њеног окружења могу се претпоставити правци пружања главних античких комуникација. Према Копаонику пут је водио узводно долином Расине, ка Гобељи и Влајковачкој реци према

¹⁴ Рашковић 2002 а, 178;

¹⁵ Марић 2006, 31

¹⁶ Црнобрња 2009, 48

¹⁷ Рашковић, Берић 2002

¹⁸ Користимо ову прилику да се напомену да је траживања на локалитету М. Марић, руководиоци на локалитету на информацијама о којима није публиковано.

Брзећу, тј. Градишту у Горњим Левићима. Други пут је такође водио ка Копаонику, низводно долином Расине и Пепељуше ка Гобељи и даље. Стратегијски значајан пут водио је ка Копаонику од Врњачке Бање, преко локалитета Градина, на коме нису откривена археолошка артефакта, даље преко локалитета Демир капија према локалитета Градац у селу Бзенице (сл. 3/11), потом до Козника, пролазећи недалеко од Милентије и Будилевине ка Брусу. Од Бруса и Градишта на Гобељи даље се лако стизало до Копаоника. Други крак истог путног правца водио је узводно уз Попинску реку, према Жупи. На уласку у село Брезовицу, на локалитету Градац (сл. 3/12), налазе се разасути остаци утврђења, у коме нису откривени археолошки налази. Утврђење је саграђено на путном правцу који је Моравску долину западно од Трстеника спајао са Жупом, а који је такође могао водити и ка Копаонику. На траси овог пута налазе се утврђења Градиште у Пуховцу и Градиште у Љубинцима.¹⁹

Најраније трагове хришћанства које се најпре појављује као криптохришћанство, а тек потом као званична религија, налазимо у подгорини Копаоника, на граничном подручју са Жупом, на узвишењу које доминира читавом околином, познатом као Дуб, у Малој Врбници (сл. 3/14). Пошто се базилике ван утврђења веома ретко граде, базилика на Дубу, уз ону на Небеским столицама, представља специфичност поткопаоничког и копаоничког краја. Базилика на Дубу, позната по својој каменој декоративној пластици која припада локалној варијанти ранохришћанске пластике стваране на простору Дачке дијецезе, датује се у 5–6. век (сл. 5).²⁰ Њој гравитирају утврђења Градиште у Трнавцима²¹ и Градиште на Гобељи код Бруса (сл. 3/15),²² која се временски опредељују у период 4–6. века. Откриће ранохришћанске камене пластике на Дубу потврђује не само значај самог сакралног места, већ и финансијске могућности средине која је у време економског и политичког превирања током тзв. Сеобе народа, успела да сагради и украси једну такву грађевину. У овој пограничној области између Жупе и Копаоника, основу привреде чинили су пољопривреда и занатство, за разлику од планинског предела Копаоника, где је живот преваходно зависео од рударства, занатства и трговине. Посведочени живот у касној антици у последњим деценијама 6. века јењава.

Археолошки локалитети из периода стварања првих словенских држава на територији Жупе нису познати, за разлику од оних који потичу из позног средњег века.

Област у којој се Дренча налази, у средњем веку припадала је Жупи Расина, која је заједно са жупама Ибром, Топлицом и Рекама била део територије којом је пре ступања на престо управљао Стефан Немања. На основу података које доноси *Жичка повеља* коју је издао Стефан Првовенчани око 1220. године, Расина је, са још девет жупа, формирала духовну област Жичке архиепископије.²³ Историјски извори говоре о томе да су на простору Жупе Расине постојала три властелинства: студеничко властелинство, властелинство Манастира Дренча и властелинство челника Радича.²⁴ Након османских освајања Жупа александровачка је постала део Нахије Козник у Крушевачком санџаку. У атмосфери живе градитељске и уметничке активности коју су створили кнез Лазар, деспот Стефан и њихови властелини, настаје и Манастирак у Лаћиследу, скривен у шумама и ван главних путних праваца.

Посебно тежак и нестабилан период захватио је српске земље средином 14. века, када их истовремено разарају унутрашња трвeња и непријатељски напади споља. Одбрамбена моћ некада јединствених српских земаља додатно слаби након смрти цара Стефана Душана (1355) и након распада Царства. Балкан

¹⁹ Богосављевић-Петровић, Рашковић 2002, 100

²⁰ Тошић, Рашковић 2008, 41–42

²¹ Миркоброд 1993, 232

²² Богосављевић-Петровић, Рашковић, 2002, 99–121

²³ Новаковић 1912, 572; Соловјев 1926, 20.

²⁴ Лексикон 2014, у штампи

6 Козник, средњовековног

постаје поприште сукоба на путу турских освајања ка Европи, а српске земље средиште главних борби. У таквим историјским околностима северне области некадашње државе, које су се сада нашле под влашћу кнеза Лазара и његових наследника, добијају на значају.²⁵ Пошто је одбрана земље зависила од добро осмишљеног фортификационог система, крајем 14. и почетком 15. века, у Моравској Србији се подижу или обнављају стара утврђења.²⁶ У Жупи Расина из основа се зида утврђење Козник (сл. 6, 3/16), у коме је, како се може претпоставити на основу историјских извора, повремено боравио кнез Лазар. Он је управо *у ѿлеменишом граду Кознику* 8. августа 1381. године издао повељу светогорском манастиру Лавра.²⁷ Такође је познато да је Стефан Лазаревић 1405. године издао повељу челнику Радичу Поступовићу којом му је доделио бројна села око Козника и цркву на Грабовничници, што је деспот Ђурађ потврдио 1429/1430.²⁸ Исте године, кнегиња Милица је са Расине, можда и са Козника, послала једну *разрешницу рачуна у Дубровник*.²⁹

Козник са својих осам кула доминира окружењем и одлично контролише комуникације које воде ка рудоносном Копаонику, као и оне које воде ка питомим

²⁵ Богдановић 1982 а, 7

²⁶ Поповић 1989, 81

²⁷ Ђирковић 1983, 92–93

²⁸ Новаковић 1912, 336

²⁹ Младеновић 2007, 40–4

жупским пределима. Козник је некада био добро снабдевен водом, судећи по сачуваној цистерни са четири филтер-бунара, у јужном, нижем делу утврђења. Унутар бедема, откривене су неколике грађевине од којих је једна била живописана, због чега је поједини аутору дефинишу као цркву али пошто није откривена олтарска апсида, може се сматрати и палатом. Остаци црвене боје на грудобрану једне од кула, као и остаци моравске камене декоративне пластике, потврђују временски оквир постојања Козника, у доба Моравске Србије. Најстарији помен града сачуван је у већ поменутој повељи кнеза Лазара Великој Лаври из 1381.³⁰ Турци су град заузели 1439. године, да би га пет година доцније на основу одредаба Сегединског мира вратили деспоту Ђурђу. Утврђење је коначно пало под османску власт 1444/5. године, када је додатно ојачано.

На континуирани значај Козника указује податак да је у 16. веку село Стрелар граду испоручивало 30 000 стрела годишње. О употреби ове врсте оружја сведочи археолошко откриће 2275 стрелица, уз југозападну кулу.³¹ Срби су тврђаву освојили у време Великог бечког рата 1689. године. Током Велике сеобе Срба, Козник је потпуно напуштен, као и низ других утврђења.

Недалеко од Козника, такође у подножју Копаоника, на територији која је некада припадала великом челнику Радичу Поступовићу, леже остаци Манастира Милентија. Савремени назив села Милентија проистиче из средњовековног Мелентија, које се сусреће у баштинској повељи челника Радича из 1429/1430, којом деспот Ђурађ Бранковић потврђује поседе великом челнику.³² Пошто до сада познати историјски извори не помињу Манастир ни тачно време његове изградње, личност ктитора је остала непозната. У комплексу који је некада био опасан бевемима, поред остатака цркве, налазе се и остаци манастирске трпезарије и монашких келија. Манастирску цркву, познату по богатству архитектонске декоративне пластике (сл. 7), која се може мерити са врхунским каленићким остварењима, свакако је подигао неки угледни и моћан властелин крајем 14. или почетком 15. века.³³ Зидови цркве, која је у основи триконхос сажетог типа, сачувани су до висине од око 2 м.³⁴

Недалеко од Милентије, у селу Будиловина (сл. 3/18), неколико фрагмената камене пластике који леже покрај сеоске цркве потичу са старије сакралне грађевине на чијим темељима је саграђен савремени храм.³⁵ Средњовековно насеље у Будиловини помиње се у повељи деспота Ђурђа Бранковића 1429/1430, којом деспот потврђује челнику Радичу поседе, додељене још раније од деспота Стефана Лазаревића.³⁶

У непосредној околини Милентије и Козника, у Ботурићима (сл. 3/19), налазе се два локалитета, један покрај нове цркве познат као црквина Аранђеловица, са фрагментима камене декоративне пластике попут оних милентијских³⁷ и други познат као црква Урошевица, која хронолошки није јасно опредељена.³⁸ У близини једнобродне цркве Урошевице откривене су квадратне опеке које су поплочавале неки већи објект који би у функционалном смислу могао бити у вези са црквом.³⁹

У селу Гаревина на узвишењу Перуникина вода (сл. 3/20) налази се монументална крстионица у облику чаше, са орнаментом киме, која није датована и која није нађена у археолошком контексту.⁴⁰ Ипак, овај налаз је значајан за сагледавање процеса христијанизације у овим крајевима.

У сливу Пепељуше, на обали речице индикативног назива Манастирак, у Лаћиследу (сл. 3/21), откривени су остаци моравске цркве типа сажетог триконхоса,⁴¹ на којим је изграђена нова црква брвнара. Покрај старе цркве некада је постојала некропола која није истражена.

7 Манастир Милентија, розета

³⁰ Ђирковић, 1983, 92–93, 98

³¹ Лексикон 2010, 137, са старијом литературом

³² Новаковић 1912, 336

³³ Прерадовић, Петровић, 2010, 238

³⁴ Томић 1972, 249–261; Ристић 1996, 96; Катанић 1988, 230–236; Томић 1980, 55–64

³⁵ На основу опсервације М. Ковачевића током копања кречане уз сеоску цркву у Будиловини.

³⁶ Новаковић 1912, 336

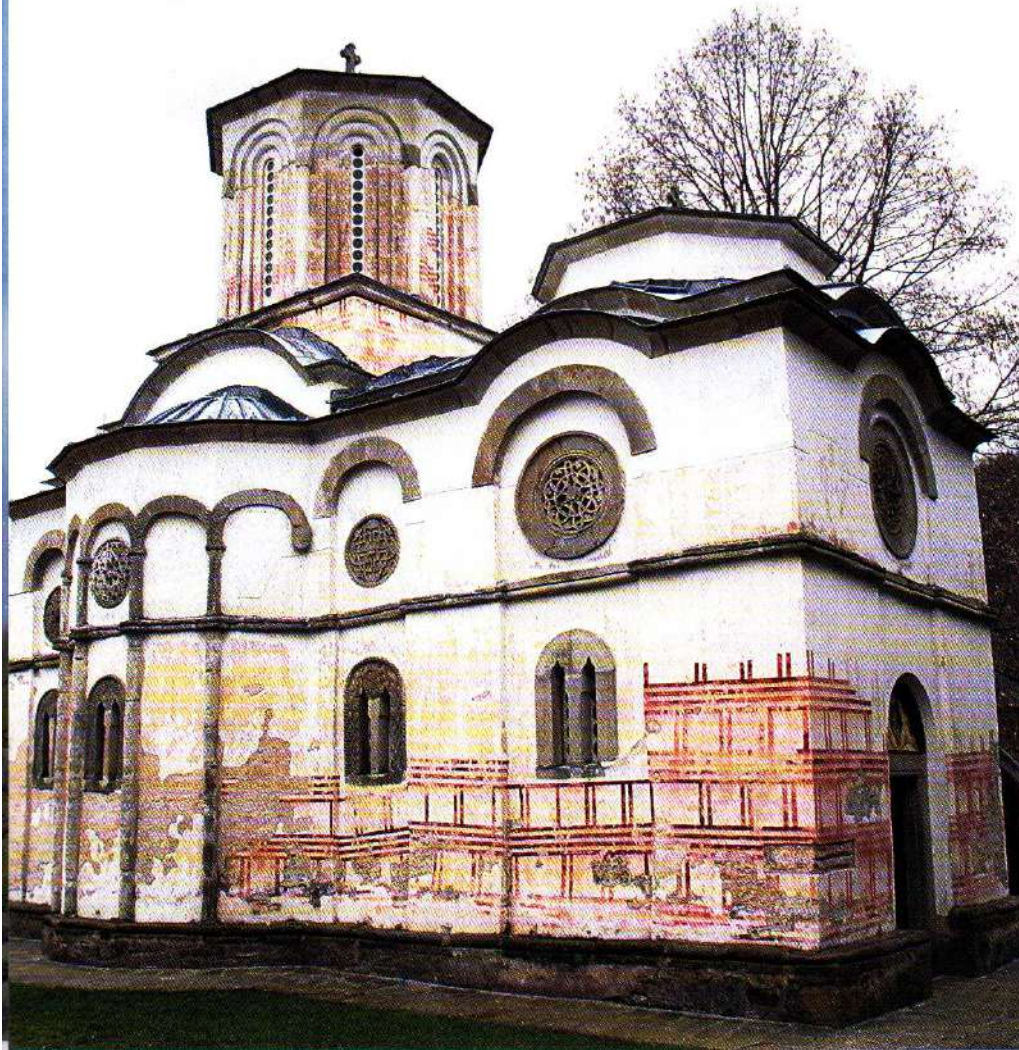
³⁷ Мркобрад 1993, 233–234

³⁸ Мркобрад 1993, 105–106

³⁹ Мркобрад 1993, 106

⁴⁰ Мркобрад 1993, 230

⁴¹ Марић 2006, 41

8 Црква Манастира Руденице,
северозападни изглед

У повољној градитељској и уметничкој клими створеној захваљујући кнезу Лазару, деспоту Стефану и њиховим властелинима, у жупском крају, у околини Дренче настају значајне властeosке задужбине попут Руденице, Велућа и Лепенца, које потврђују значај ове области у 14. и 15. веку. У овом контексту наводимо и Наупару, која је нешто удаљенија и гравитира Крушевцу јер је у позном средњем веку, као придворна црква двору у Наупари, била дарована Дренчи.⁴²

Црква Манастира Руденице (сл. 8), првобитно можда посвећена Јовану Претечи,⁴³ а данас Светом Илији, налази се изнад истоименог села, уз поток, на шумовитом обронку (сл. 3/22). Манастир, који је крајем 14. или почетком 15. века подигао властелин Вукашин, највероватније ризничар деспота Стефана,⁴⁴ са својом женом Вукосавом, био је у рушевинама све до 1936, када је обновљен.⁴⁵ Постоји мишљење да је Манастир могао бити и двојна задужбина, тј. да су га подигли деспот Стефан и племић Вукашин.⁴⁶ Фасаде манастирске цркве која је изграђена на старијем култном месту кордонским венцем су подељене на две зоне, које су омалтерисане и осликане тако да имитирају зидање каменом

⁴² Младеновић 2003, 181

⁴³ Цветковић 2009, 65

⁴⁴ Стародубцев 2006, 101–110

⁴⁵ Ковачевић 1996, 114

⁴⁶ Цветковић 2009 а, 79–80, 85–87, 89–94, 96–98

и опеком.⁴⁷ Манастирску цркву, богато декорисану преплетима и розетама, осликао је сликар Теодор између 1402. и 1405. године.⁴⁸

Недалеко од Руденице, на рудоносним падинама Гоча, на левој обали речице Сребрнице, налази се такође властеоска задужбина из друге половине 14. века, сажете триконхалне основе, Манастир Велуће (сл. 3/23). Упркос томе што су извесне историјске личности приказане на ктиторској композицији у наосу и припрати, питање ко је ктитор остало је неразјашњено. Цркву посвећену Богородици највероватније је подигла нека од властеоских породица, у време изградње Лазарице, подаривши јој околна села.⁴⁹ Манастирска цркве зида на је у алтернацији редова камена и опеке. Фасаде, рашчлањене са два кордонска венца и стубићима, богато су декорисане геометријским мотивима формираним од двочланих трака, антропоморфним, зооморфним и вегетабилним представама (сл. 9). На живопису, који се датује пре Косовског боја, у наосу на јужном делу западног зида, приказан је владарски пар, кнез Лазар и кнегиња Милица, како их је идентификовала Г. Бабић, а на северној страни Мара и Вук Бранковић⁵⁰ или пак кнез Стефан, како је то видео В. Ђурић.⁵¹

Током археолошких истраживања у Велућу, 1973. године откривени су гробови са остацима златотканих одежди, као и један женски са наушницом. Сматра се да су припадали угледној властели, ктитору и његовим блиским сродницима.⁵² Археолошка истраживања обављена 2006. године показала су да се око цркве простирала средњовековна некропола и да је првобитни ниво терена нижи од затеченог, тако да је први одоздо фасадни фриз цркве виши од онога који је деценијама уназад презентован.⁵³

У близини Велућа, у Риђевици (сл. 3/13 а), на изворишту речице Сребрнице, испод савременог храма Св. Марине откривени су темељни остаци цркве триконхалне основе, за коју се претпоставља да је изграђена у средњем веку као придворица недалеког феудалног утврђења Градаца (Градиште).⁵⁴ Ова хипотеза је спорна утолико што археолошки материјал пронађен на утврђењу не потврђује постојање живота у средњем веку, унутар касноантичких бедема.

У ширем окружењу Дренче, на десној обали Расине, у подножју Јастрепаца, налази се Манастир Наупара (сл. 10, 3/24), који је, како сведоче историјски извори, припадао поседима Дренче. У тзв. *Дорошејевом свишћу*, из 1382. године, наводи се да монах Доротеј својој задужбини дарује *двор у Науџари са њирицом*,⁵⁵ што истовремено поставља *terminus ante quem* за изградњу овог манастира. У средњем веку под двором се подразумевао резиденцијални владарски комплекс, било краљевски, било властелински, као и црквени. *Двор са њирицом у Науџари* свакако је био одличан економски ресурс задужбине монаха Доротеја, јер је подразумевао и приходе са околних имања. Име ктитора цркве, која је првобитно била посвећена Богородици Елеуси и која је грађена као сажети триконхос, са куполом над наосом и кулом звонаром над нартексом, остало је непознато. Црква је подигнута по узору на Лазарицу, због чега се као *terminus post quem* узима година њене изградње, око 1377.⁵⁶ Горње зоне фасаде украшене су каменом пластиком, са траговима црвене боје, а по својој лепоти и монументалности издваја се западна розета. Живопис рађен у два периода, крајем 14. и почетком 15. века, сачуван је само делимично.⁵⁷

Анализирајући основе цркава из 14. и 15. века Ђ. Стричевић је покушао да пронађе одређене законитости у изградњи манастира и придворица, па је сажету варијанту триконхоса приписао придворицама (Св. Андрија на Трески, Ждрело (Горњак), Лазарица, Лешје, Наупара, Каленић, Велуће, Руденице, Сисојевац, црква

9 Црква Манастира Велуће, прозор на северној фасади

⁴⁷ Тошић 1996, 112

⁴⁸ Бабић-Ђорђевић 1982, 184; Бабић 1972, 148

⁴⁹ Тошић 1988/89, 67, 75

⁵⁰ Бабић 1975, 72–75. На проблеме идентификације историјских портрета указује Б. Цветковић: Цветковић 2013, 33–41.

⁵¹ Ђурић 1990, 25–26

⁵² Љубинковић 1973, 122–123

⁵³ Резултати радова нису публиковани. Руководилац заштитних археолошких истраживања: Г. Тошић.

⁵⁴ Ристић 1996, 227; Ристић 1987, 178–179.

⁵⁵ Новаковић 1912, 763; Младеновић 2003, 181

⁵⁶ Поповић, Ђурчић 2000, 15

⁵⁷ Ристић 1994 а, 131–149

10 Црква Манастира Наупара

11 Црква Манастира Лепенац пре и после конзерваторско-рестаураторских радова

на гробљу у Смедереву и Павловац), а развијену варијанту триконхоса манастирима (Раваница, Љубостиња, Манасија, Нова Павлица, Дренча)⁵⁸, што се потоњим истраживањима показало као неодржива хипотеза.⁵⁹

Манастир Лепенац (сл. 11), с краја 14. или с почетка 15. века, задужбина непознатог ктитора, налази се на десној обали Расине, у истоименом селу (сл. 3/25).⁶⁰ Црква Св. Стефана, сажети триконхос са припратом, има две фазе градње, од којих је она старија, моравска, очувана до висине од 2 м, док потоња припада периоду обнове Пећке патријаршије.⁶¹

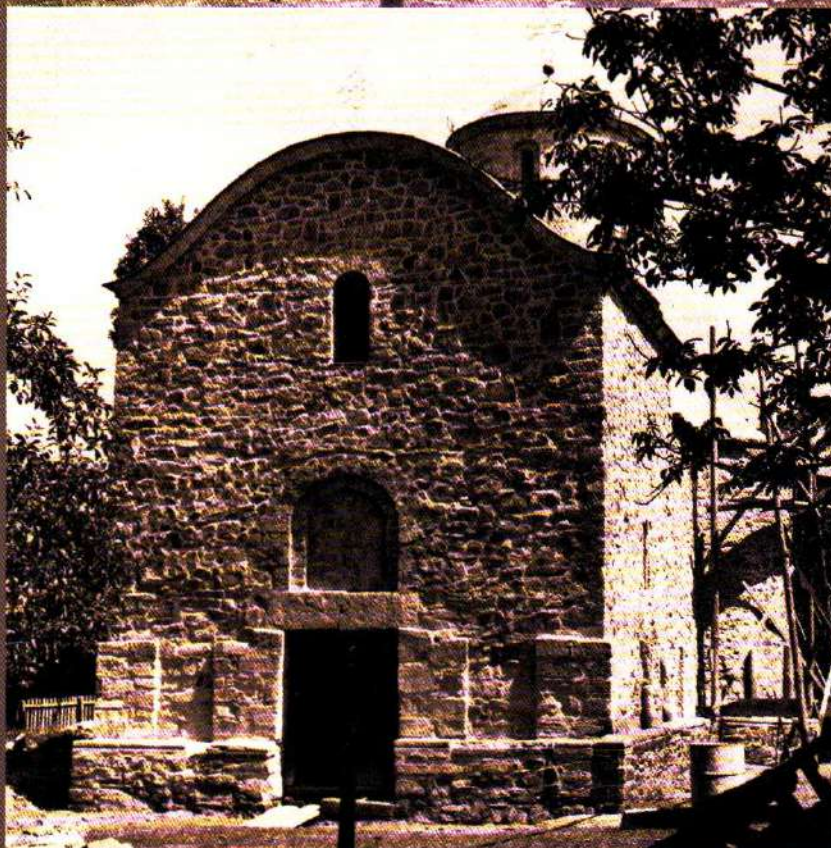
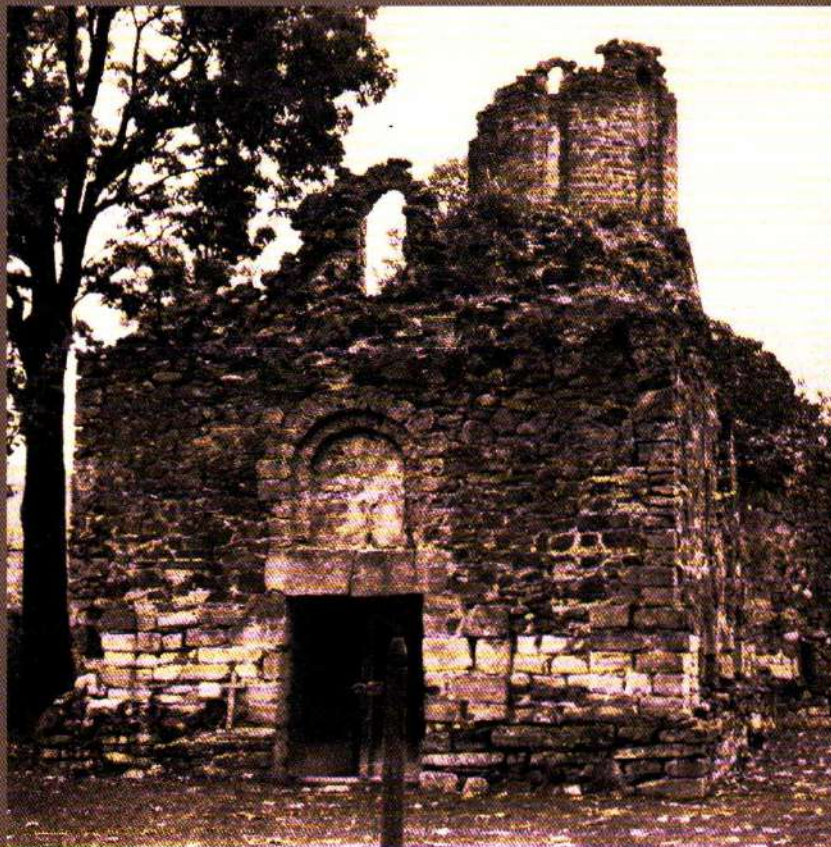
Наведени локалитети и манастири у окружењу Дренче, који се хронолошки могу одредити у широк временски опсег од праисторије до позног средњег века, најбољи су сведоци континуираног насељавања и значаја овог простора у културној историји Србије.

⁵⁸ Стричевић, 1955, 213–232

⁵⁹ Поповић 1994, 95

⁶⁰ Ковачевић 1974, 73–88; Ковачевић 1975, 247–255

⁶¹ Ковачевић 1974, 82–83

МОНАСТИР ДРЕНЧА У ИСТОРИЈСКИМ ИЗВОРИМА И ИСТОРИОГРАФИЈИ

Време утемељења Манастира Дренча, његова изградња и прве деценије живота уоквирени су несигурним политичким приликама владавине кнеза Лазара и обласних господара. У таквим околностима, када Србија постаје поприште ратних сукоба на путу турских освајања ка Европи, страдају многа сакрална здања која су између осталог чувала црквене инвентаре, како оне писане, тако и оне друге, са бројним употребним предметима. Управо због тога из доба кнеза Лазара и његових наследника сачуван је невелики број оснивачких и даровних повеља, међу којима се на срећу налази и Доротејева, односно тзв. *Доротејев свишак* (сл. 12).¹ Овај свитак који су издали ктитори Манастира Дренча, монах Доротеј и његов син Данило, потоњи патријарх Данило III,² сачуван је у свом оригиналном облику захваљујући томе што је пред најездом непријатеља склоњен на Свету Гору, као што је то био случај и са још неким документима. Осим тога, крајем 14. века обласни господари и властела богато су даривали светогорске манастире, посебно Хиландар, Свети Пантелејмон и Манастир Светог Павла, јер су њихови ктитори, други ктитори или игумани у то време били Срби.³ Тиме је настављена давно установљена немањићка пракса даривања светогорских манастира и обнова старих задужбина.

Доротејев свишак писан на пергаменту (дим. 530 x 330 мм), брзописом који је био карактеристичан за српску ћирилицу с краја 14. века и данас се чува у Манастиру Свети Пантелејмон на Светој Гори, под бр. 56.⁴ Овај прворазредни историјски извор, који говори о оснивању Манастира, његовом духовном и економском утемељењу, издат је у Жичи 1382. године. У њему се наводи да се Манастир подиже с допуштењем *йревисокоїа самодршца їосїодара кнеза Лазара* и уз благослов *йресвейїоїа йаїријарха їосїодина Сїиригона*.⁵ Иако се на дну свитка који се завршава монограмом могуће монаха Доротеја,⁶ не види печат, на основу гајтана провученог кроз пергамент, претпоставља се да је некада постојао.

Доротејев свишак, или како га поједини истраживачи називају повеља, публикован је више пута, у целини или у деловима, а са опсежним коментарима и старијом литературом објављен је 2003. године.⁷

С разлогом се може претпоставити да су уз *Доротејев свишак* постојала и акта кнеза Лазара и патријарха Спиридона која нису сачувана. Поред тога што се, како стоји у овом свитку, Дренча сврстава у ред ставропигијских манастира, ктитори јој прилажу и бројне поседе у Расини и Браничеву. Уза све то, на значај и статус Дренче у Моравској Србији, указује и приход од 50 литара сребра (око 16,5–17 кг) који је стизао са Новог Брда.⁸

12 *Доротејев свишак* (1382)

¹ Акт монаха Доротеја и његовог сина Данила не треба називати повељом већ свитком јер у самом документу ктитори кажу: *и написахъ въ свитку сем* (Младеновић 2003, 181).

² Баришић 1974, 371

³ Стародубцев 2006, 42

⁴ Младеновић 2003, 180–181

⁵ Младеновић, 2003, 177; Новаковић 1912, 764

⁶ Бирковић 1982, 177–178

⁷ Младеновић 2003, са старијом литературом

⁸ Младеновић 2003, 178

Пажњу истраживача посебно је привлачило питање утврђивања световне личности ктитора поменутог у свитку, тако да су се покушаји идентификације монаха Доротеја кретали од поистовећивања са властелином Иванишем,⁹ до повезивања са деспотом Јованом Оливером.¹⁰ Како је Дренча у народном предању позната и као Душманица, Петковић верује да је и то један од доказа да је ктитор уз деспота Иваниша, односно монаха Доротеја, био његов син Душман, у монаштву Данило (патријарх Данило III). Антрополошка анализа ктиторског гроба показује да је монах Доротеј умро у старосној доби од 60 година, што значи да је у време последњих година живота цара Душана могао имати око 30 година.¹¹ Дакле, тешко је поверовати да га је управо у том периоду цар у *Свешћоарханђеловској хрисовуљи* називао својим *родитиљем*,¹² односно да се монах Доротеј може поистоветити са деспотом Иванишем који Светим Арханђелима код Призрена поклања село Тудорче у Топлици. Дакле, са овим новим сазнањем проистеклим из антрополошке анализе, доводи се у питање готово већ прихваћена идентификација монаха Доротеја са властелином Иванишем, тако да би тек будућа компаративна истраживања могла понудити ново решење за којим наука трага безмало читаво столеће. Као кључно полазиште у одгонетању још неидентификоване световне личности ктитора Дренче и даље остаје запис у *Берлинском јеванђељу* који говори о *великом десјошу свих српских земаља* који је примио малу схиму и монашко име Доротеј, а потом и великосхимничко име Јован Каливат.¹³

Питање ктитора и времена изградње Манастира Дренча темељи се на *Доротејевом свитку* јер је то једини до сада познати историјски извор, а проучавање архитектуре само доприноси бољем сагледавању временског оквира. Но, питање хронологије и расправе о томе да ли је свитак оснивачки или даровни, оставићемо засад по страни, јер ће о томе бити речи у Завршним разматрањима.

Пошто ктитори у Свитку наводе села или области уз реке које дарују Дренчи, поједини истраживачи су своју пажњу усмерили ка питању разрешења наведених топонима и простирања манастирског властелинства (сл. 13).¹⁴ У околини Александровца, идентификовани су поједини топоними као што су Дренча, Ржаница и Тулеж, који чине једну заокружену целину, тако да се може претпоставити да су у средњем веку чинили једно манастирско имање. Недалеко од Дренче, данас такође постоје Кожетин и Пуховац, који се помињу и у *Ситугеничкој повељи*. У околини Крушевца идентификовани су Наупара, Велика Ломница, Сеземче, Слатина, Шиљеговац, Љубеш и Пешчаница, села која су попут оних око Манастира Дренча била груписана у поједине целине. У области Браничева, од 13 наведених места, 10 је убицирано.¹⁵ Ктитор Манастира је, као што је то било уобичајено у средњем веку, своју задужбину економски обезбедио, омогућивши јој континуиране приходе са дарованих поседа. Плодни јупски терени и они у долини реке Расине, уз близину столног места кнеза Лазара, указују не само на богатство ктитора, већ и на његове добре и присне везе са кнезом. Уза све то, одабир Доротејевог сина Данила за патријарха Данила III,¹⁶ потврђује однос уважавања између породица монаха Доротеја и кнеза Лазара. Своје дубоко поштовање према животном прегалаштву кнеза Лазара, Данило III, изражава на себи својствен начин, својим делима којима утемељује Лазарев култ: *Похвално слово кнезу Лазару, Служба кнезу Лазару, Синаксар Лазаревеи сѣрадања* и *Повесно слово*.¹⁷

Камен темељац за проучавање архитектуре Дренче поставили су велики прегаоци на заштити споменичког наслеђа архитекте Михаило Валтровић и Драгутин

⁹ Петковић 1951, 57–58

¹⁰ Грујић 1932, 233–237

¹¹ Антрополошку анализу ктиторског гроба урадио је проф. др Живко Микић.

¹² Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 81 са старијом литературом

¹³ Стојановић 1903, 466, бр. 4602

¹⁴ Благојевић 1972, 37–39

¹⁵ Крстић 2006, 123–131

¹⁶ Сава, епископ шумадијски 1996, 154–155

¹⁷ Богдановић 1982, 129–130

Легенда:

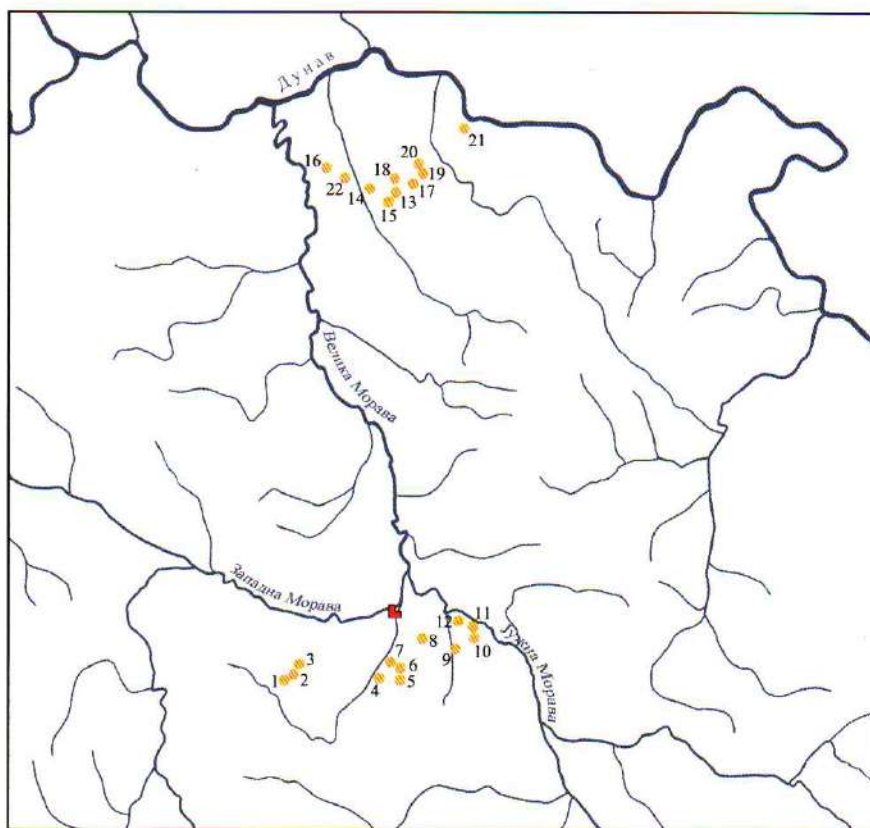
■ КРУШЕВАЦ

РАСИНА

1. Дренча (Река Дренча)
2. Ржаница (Ржаница)
3. Тулеж (Река Тулеша)
4. Наупара (Неупаре)
5. Слатина (Слатина)
6. Сеземче (Сеземче на Модрој)
7. Ломница (Река Ломница)
8. М. Шиљеговац (Влахе Шиљеговце)
9. В. Шиљеговац (Влахе Шиљеговце)
10. Г. и Д. Пешчаница (Река Пешчаница)
11. Г. Љубеш (Љубеша)
12. Д. Љубеш (Љубеша)

БРАНИЧЕВО

13. Кула (Трг Кула)
14. Батуше и Калиште (Дражење)
15. Бегуновац (Бегуновци)
16. Мељак и Мељачко поље (Хмељци двоји)
17. Кобиље (Кобиље)
18. Дубока (Длбоки)
19. Макце код Градишта (Драгољевац)
20. Гареве (Гарове)
21. Жрновница (Жрновница)
22. Буковац (Буковач)

13 Поседи Манастира Дренча у Расини и Браничеву. Убикација према М. Благојевићу за Расину (Благојевић 1972, 25–49) и према А. Крстићу за Браничево (Крстић 2006, 123–144). Топоними у загради су из *Дорошејевој свижка*.

Милутиновић, који су 1871. године, по налогу Српског ученог друштва, започели истраживања старих цркава у средишњем делу Србије, па и Манастира Дренча. Том приликом, начинили су прве цртеже постојећег стања, који су уз њихове коментаре постали полазна основа за сва потоња истраживања и радове на обнови манастирске цркве,¹⁸ посебно за пројекат конзерваторских радова, који је 1952. сачинио архитекта Бранислав Вуловић.¹⁹ Исте године Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије започео је радове на конзервацији цркве који су настављени 1967. и 1971. године.²⁰

Након ових првих цртежа, бележака и коментара Милутиновића и Валтровића, следе подаци прикупљени из народног предања, истоветни онима које помињу наведени истраживачи, а које 1876. публикује М. Милићевић у кратком прегледу старина у Крушевачком округу. Он наводи да народ Манастир познаје као Душманицу јер се с колена на колена преноси да градњу цркве *йочесмо и шек шїо је довршисмо а душмани не дагоше*.²¹ Милићевић уз навођење положаја Дренче у односу на Крушевац и Трстеник, помиње ктиторе, повељу из 1382. и то да величином и кројем, *грађевина ова личи на Велуђе*.²² Феликс Каниц, чувени путописац и један од својевремено највећих познавалаца југоисточне Европе свога доба, забележио је средином 19. века да је Дренча у народу позната као Душманица због тога што је Манастир био непријатељима (душманима) вере кост у грлу, због чега су га и разорили. Каниц указује на сличност са оближњим Велућем,²³ као што то чини сто година доцније и архитекта Иван Здравковић пишући о Дренчи и прилажући основу, пресек и фотографије манастирске цркве.²⁴ Уз то И. Здравковић, поредећи очуваност цркве у Дренчи из времена Валтровића и Милутиновића са затеченим стањем, закључује *да је од манастира*

¹⁸ Валтровић 1882, 69–70; Милутиновић 1882, 173; *Излози Српској ученој друштва*, 1878, 113, 127, бр. 83–91, слика на стр. 157

¹⁹ Вуловић 1956, 227–242; Вуловић 1956 а, 61–63

²⁰ Руководилац радова М. Ковачевић. Станић 1975, 294–295

²¹ Милићевић 1876, 719

²² Милићевић 1876, 719

²³ Каниц 1985, 80

²⁴ Здравковић 1951, 245–249

Да би аргументовано подупруо став да Дренчу треба обновити, односно рестаурирати, иако текст завршава питањем *Restitutio aut nihil*, Вуловић у раду полази од архивске грађе, прати сву до тада објављену литературу која се односи на Дренчу и користи, наравно, нова сазнања прикупљена током радова на конзервацији. У трагању за методолошким приступом наводи захвате изведене на нашим кључним средњовековним здањима, као што су Каленић, Бањска, Лазарица, Градац, Сопоћани, приказујући њихове врлине и мане и закључује да не постоји јединствен методолошки рецепт јер је сваки споменик сам по себи особен. *И ујраво у шоме и лежи љрава лейоџа и љривлачносџ конзервајџорској, односно ресџаурајџорској задајџка.*³⁵

Тринаест година касније, Надежда Катанић, у својој књизи посвећеној каменој, декоративној пластици моравске школе, уз историјске податке о Дренчи, детаљно описује камену декорацију публикујући фотографије рељефа свих прозора.³⁶

У својој великој синтези о српској средњовековној скулптури, Ј. Максимовић на неколико места говори о Дренчи, истичући да се поред већ познатих мотива појављују и нови, попут харпије са круном, људске маске из чијих уста излазе позице, *моџив већ забораваљен из рашке школе, адосиране чејџвороножне живоџиње, као на сликаним засџаџаџама у средњовековним рукојџисима.*³⁷

У *Моравској архџитекџури*, сублимираној варијанти доктората Владислава Ристића,³⁸ Дренча као важан сегмент у разматрању развојног пута моравске стилске групе добија одговарајуће место.³⁹ Разматрајући архитектуру, просторни сколоп и стилске карактеристике Дренче, Ристић недовољно аргументовано преузима рану хронологију настанка Манастира, саставајући га у групу раних триконхалних грађевина које своје узорне проналазе у преморавским триконхосима, какви су, како наводи, Манастир Убожац (село Мочаре код Косовске Каменице, друга половина 14. века) или Свети Арханђели код Кучевишта,⁴⁰ иако је још 1989. Г. Суботић указао да се први слој фресака у Арханђелима може датовати тек у крај 16. века.⁴¹ У делу који се односи на разматрање камене декоративне пластике пажњу посвећује скулпторалној декорацији Дренче, коју такође доводи у везу са Манастиром Убожац, усвајајући датовање Убожца пре Дренче,⁴² као и са млађом Богородицом Градачком, о чему се такође говори у чланку који се односи на место Богородице Градачке у развојној моравске архитектуре.⁴³ Дакле, полазећи од погрешне хронолошке премисе која се односи на Манастир Убожац и његово датовање у другу половину 14. века, Ристић Дренчу смешта у неадекватан временски контекст, у шесту деценију 14. века. Темељна анализа историјских извора, архитектуре и камене пластике Манастира Убожац (Рђавац) показала је да га је средином 16. века подигао охридски архиепископ Прохор.⁴⁴ Разматрајући проблем камене пластике Дренче Ристић посебно наглашава проблем тумачења представе која се налази у тимпанону олтарске бифоре (сл. 16).⁴⁵

О симболичким вредностима ове представе изношена су различита уверења, од Милутиновића, који је у апотропејском приказу видео сирену, односно *крејџосџ која брани, да нејџосвећени и љубојџиљџиви мирјани заџвирују кроз џрозџе, иза којих се на жрџивенику врџи свејџа џајна Новој заџејџа,*⁴⁶ преко И. Здравковића, који говори о крилатој аждаји или сирени,⁴⁷ затим М. Кашанина и Г. Томић, који само описују лик крилате жене с круном на глави и лавовским шапама,⁴⁸ те Н. Катанић, која митолошку представу тумачи као композицију у којој се појављују серафими, изнад којих је људска глава са круном, а са сваке стране по

³⁵ Вуловић 1978, 232

³⁶ Катанић 1988, 223–227, сл. 14–18

³⁷ Максимовић 1971, 133

³⁸ Ристић 1996, Ристић 1994

³⁹ Ристић 1996, 43–46, 53–57, 62–66

⁴⁰ Ристић 1996, 55–56

⁴¹ Суботић 1989, 89 и даље

⁴² Ристић 1996, 124–126

⁴³ Ристић 1996 а, 39–40

⁴⁴ Тодић 2013, 67–88

⁴⁵ Ристић 1996, 125

⁴⁶ Милутиновић 1882, 173

⁴⁷ Здравковић 1951, 248

⁴⁸ Енциклопедија 1962, 88; Енциклопедија 1984

16 Манастир Дренча, црква,
олтарска бифора

волута,⁴⁹ и Ј. Максимовић, која приказ тумачи као харпију,⁵⁰ па до Б. Цветковића, који представу тумачи у светлу богословских догми као апокалиптичну звер из Страшног суда, која се на основу визије пророка Данила приказује у оквиру ове есхатолошке теме (Данило VII, 1–13).⁵¹

Са новијим истраживањима манастирског комплекса у Дренчи, пре свега оним археолошким, стручну јавност су упознали Г. Гаврић и Д. Булић. У уводним деловима својих текстова они говоре о историјском контексту, архитектонским карактеристикама манастирске цркве и претходним радовима, а потом о резултатима ископавања која се односе не само на цркву, већ и на конак. Публикована је до тада непозната ктиторска гробница, некропола око цркве, као и остаци конака са археолошким материјалом с краја 14. и почетка 15. века, уз пропратну техничку и фото документацију.⁵²

⁴⁹ Катанић 1988, 225, сл. 15

⁵⁰ Максимовић 1971, 133

⁵¹ Цветковић 1997, 58

⁵² Тошић, Булић 2006, 45–65;

Тошић 2009, 147–165.

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ЦРКВЕ ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ И НЕКРОПОЛЕ

Манастир Дренча, као један од значајнијих споменика моравске стилске групе, годинама уназад безразложно је био запостављан у археолошком смислу. Један међу узроцима свакако би могао бити тај што је до последњих деценија прошлога века археологија третирана искључиво као помоћна али не и неопходна дисциплина, приликом обнове значајних манастирских целина. Осим тога, већина архитеката је *на своју руку* обављала археолошка истраживања, са уверењем да је довољна потрага за архитектонским остацима, уз евидентирање њихових позиција, тако да овај уврежени став није мимоишао ни манастирску цркву у Дренчи. На примеру археолошких истраживања манастирског комплекса у Дренчи показаће се, као што је то био случај и са многим другим целинама, да је археологија незаобилазна дисциплина у истраживању и адекватном презентовању културног наслеђа.

Ипак, ради целовитог увида у хронологију радова, иако се не могу сматрати археолошким, вратићемо се онима из 1952, који су подразумевали рашчишћавање цркве од вековних наноса ради детаљног снимања затеченог стања, као неопходног корака ка изради пројекта за конзерваторско-рестаураторске радове. Пошто је главни циљ био да се црква што пре ослободи од шута, може се претпоставити да су током овог захвата, археолошки неутемељеног и без пратеће документације, нестали не само поједини културни слојеви, већ и потенцијални ситни налази. У то време пажња истраживача је била усмерена превасходно на архитектонске фрагменте неопходне за реконструкцију цркве, што је, наравно, изузетно важно али не и довољно. Дакле, ова прва, назовимо их савремена истраживања манастирске цркве, посвећене Вавдењу Пресвете Богородице, остала су без археолошких ископавања, све до 1983. године.¹ Сондажна истраживања тада спроведена (сл. 22), малог обима и кратког временског трајања, пружила су смернице за потоња проучавања цркве и манастирске порте, с обзиром на откриће једног гроба у цркви и дела зида југозападно од цркве за који се с правом претпоставило да би могао припадати манастирском конаку.² Након ових ископавања уследила је дуга пауза од 18 година, после које су започети конзерваторски радови на архитектури, у организацији Завода за заштиту споменика културе Краљево, следећи дотадашњу праксу, без присуства археолога. Ипак, овога пута околности су биле такве да се археолошка ископавања нису могла заобићи јер се током архитектонских захвата на изради серклажа наишло на камену плочу, поклопницу гроба, који је касније идентификован као ктиторски. Због новонастале ситуације радови започети крајем 2001. били су одмах обустављени, да би се наредне године организовала заштитна археолошка истраживања каква пристају овом значајном манастирском комплексу (сл. 17, 18). Од тада су сви

17 Манастир Дренча,
археолошка истраживања 2002.

¹ Руководилац истраживања др Д. Минић (Археолошки институт, Београд).

² Резултати ових десетодневних истраживања нису публиковани, а документација се налази у Заводу за заштиту споменика културе Краљево. Покретни археолошки материјал је био веома оскудан, свега неколико фрагмената керамике, пронађених у сондама изван цркве. Аутори посебну захвалност дугују др Душици Минић, на информацијама о истраживању, као и на драгоценим сугестијама које се односе на интерпретацију појединих налаза.

послови на обнови Дренче ушли у стручни мултидисциплинарни и методолошки оквир, захваљујући којем је пројекат обнове Манастира успешно и окончан.

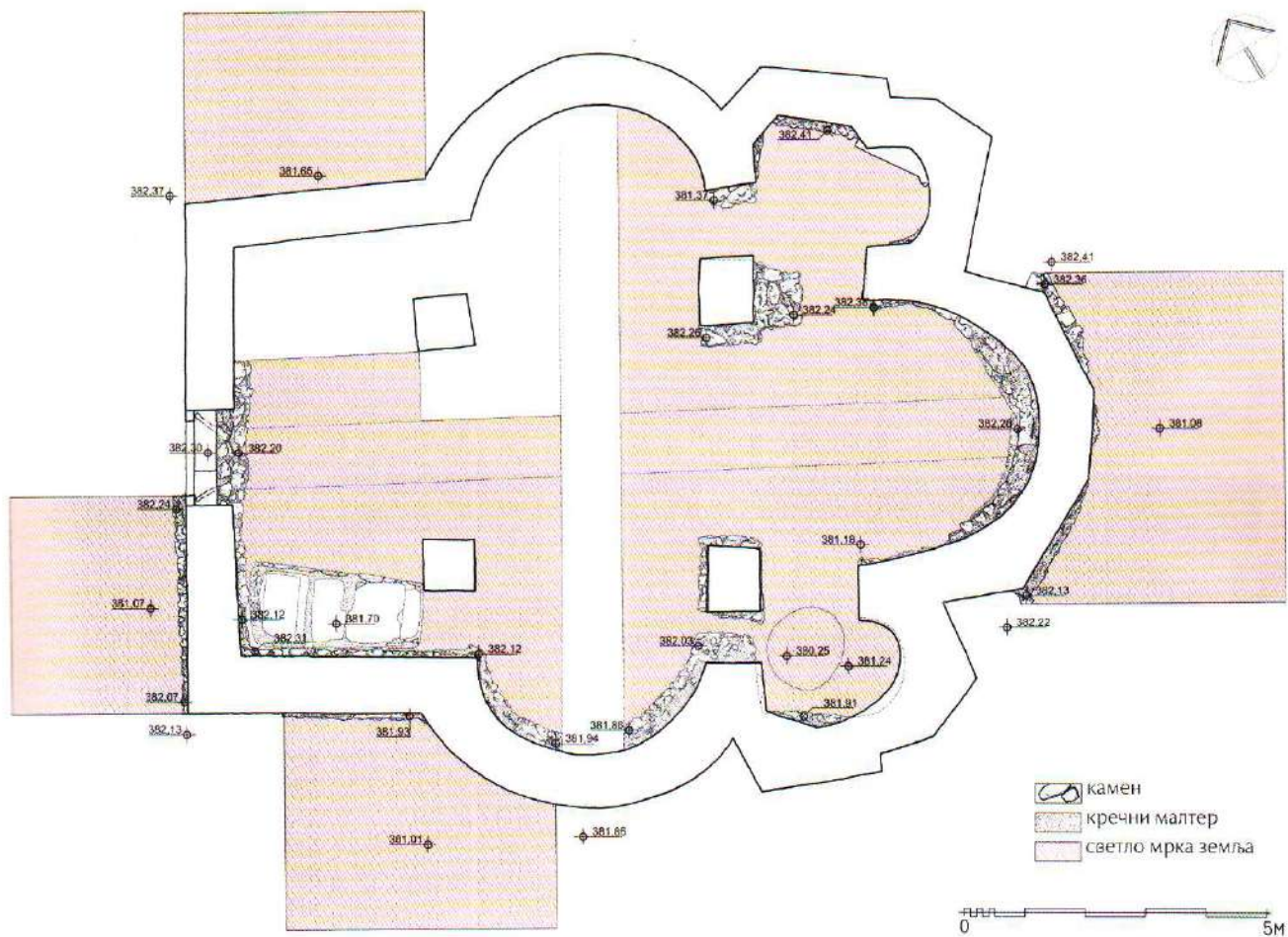
Дакле, заштитна археолошка истраживања манастирске цркве организована су након случајног открића зидане гробнице, у циљу јасног дефинисања стратиграфије, унутрашњег склопа саме грађевине и непосредне зоне око цркве (сл. 20, 21).³ Овим истраживањима је, када је реч о начину градње цркве, утврђено да су темељи плитко укопани (сл. 23) и да их је неопходно ојачати због даљих радова на конзервацији и рестаурацији, као и да се два ступца услед оштећености морају президати. Темељи, просечне дубине 0,50 м, рађени су од ломљеног камена и речног облутка, кречним малтером као везивним средством. Мање рупе у њему, непостојање укопа, као и сједињавање земље и малтера (нема лица ни равне површине), указују да није зидан, већ да је наливан. Димензије темељних проширења у распону 0,10–0,50 м, директно зависе од терена који је у јужној зони делимично *пошонуо* још у току изградње цркве, тако да су у том сегменту проширења сасвим логично већа. Наведена проширења темељних стопа коришћена су и као подлога за под. Због пада терена према Дреначком потоку, под у јужном делу олтарске апсиде је у паду, као и онај у јужном делу западног травеја. Заправо, након слегања тла, први ред камена на јужном зиду западног травеја искоришћен је за темељ, од кога се јасно издваја малтерним испустом и

18 Манастир Дренча, црква, археолошка истраживања олтарског простора

19 Манастир Дренча, опека

³ Археолошка истраживања, уз финансијску подршку Министарства културе и информисања Републике Србије и Одбора за обнову Дренче, обавио је стручни тим: руководилац археолог Г. Гаврић (Завод Краљево), чланови тима: археолог М. Марић (Завод Краљево), археолог М. Алексић-Чеврљаковић (Завод Краљево), археолог Д. Рашковић (Музеј Крушевац), археолог Д. Булић (Историјски институт САНУ), арх. техничар А. Матовић (Завод Краљево) и арх. техничар Г. Маринковић.

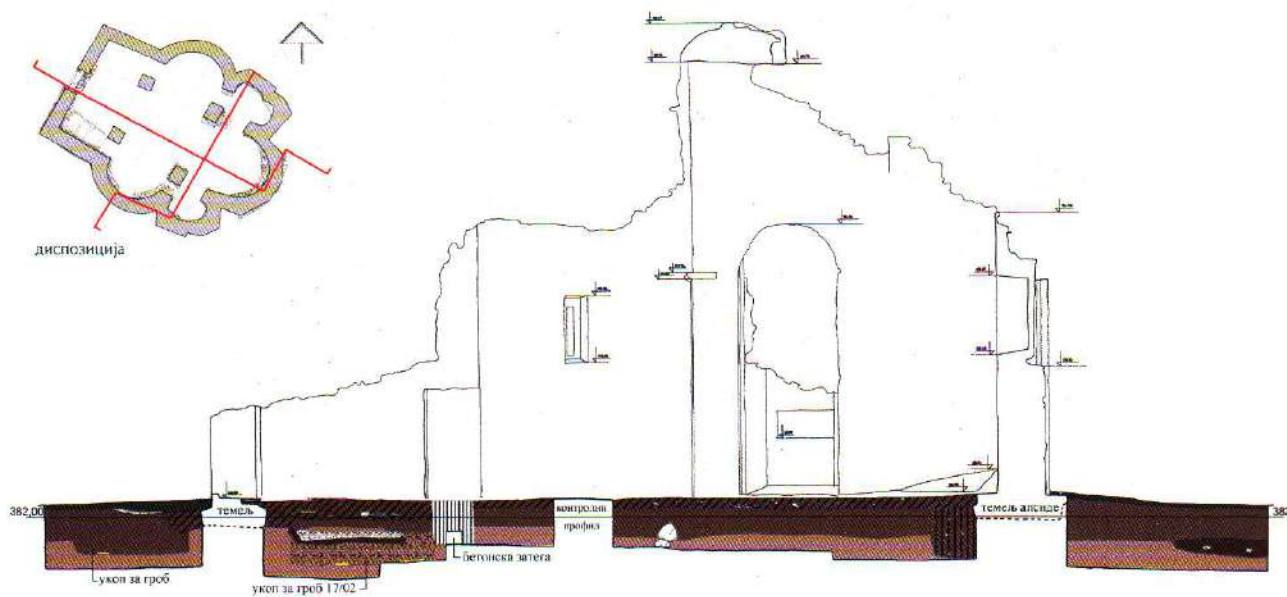

20 Манастир Дренча, основа цркве са истраженим површинама

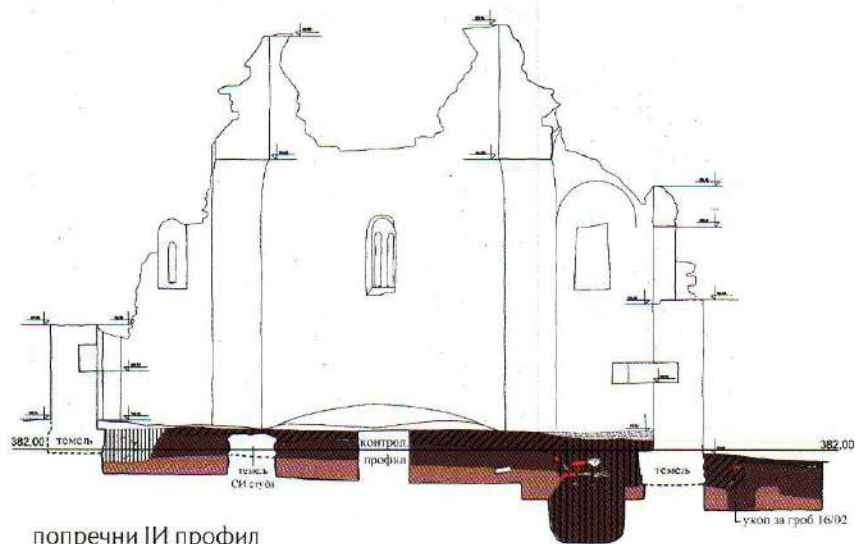
другојачијим опусом зидања. Уз северозападни угао североисточног ступца откривен је глеђосани фрагментовани пехар на ниској прстенастој стопи, који је највероватније био коришћен током богослужења (Т. VI/6).

Под цркве, веома девастиран, откривен је у траговима, покрај прага и у олтарском простору, где је сачуван само један камен. У негативу под се могао сагледавати у контактної зони са зидовима и на малтерној субструкцији. Лошем стању затеченог пода допринело је такозвано *рашишићавање* терена 1952, током којег је унутрашњост цркве прекопана до 0,20 м, тако да се може претпоставити да је и тада могло доћи до уништавања потенцијалних трагова места часне трпезе или пак основе олтарске преграде, која је била смештена између два источна ступца. Отуда не чуди затечена археолошка ситуација у цркви, са првим слојем који је садржао рецентни материјал (новчићи, ножићи, катанци...), кроз који су се провлачили фрагменти некадашњег свода од шкриљца, који је давао посебну особеност архитектури Дренче. Глинене шкриљца као грађевински материјал за конструктивне елементе није био у широкој употреби јер је био далеко погоднији за покривање грађевина, посебно кућа. Лак је за обраду, добро се клеше и цепа по листовима. Од шкриљца је био урађен завршни торус изнад косог сокла обеју цркава у Манастиру Светих арханђела код Призрена.⁴

⁴ Менадовић 2003, 114

подужни СИ профил

попречни ЈИ профил

- камен
- грађевински укоп
- површински слој
- мрка земља са шупом
- мрка земља
- светло мрка земља
- светло мрка растресита
- укоп-мрка земља са малтером
- тамно мрка земља
- жутомрка земља
- песок
- кречни малтер
- гробови
- опека

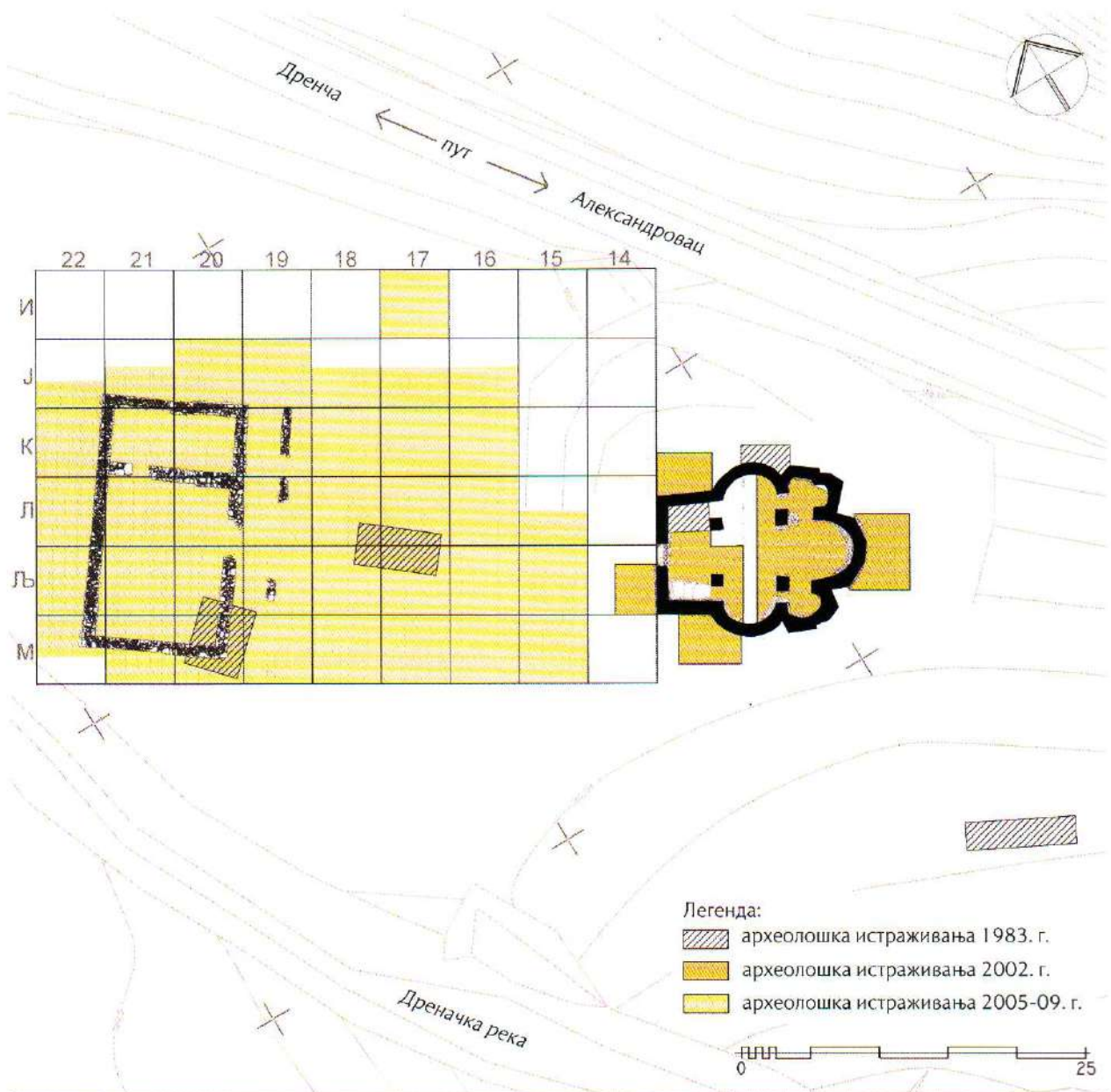

У другом слоју сасвим спорадично појављивао се покоји фрагмент праисторијске керамике, док се трећим стерилним слојем са мноштвом ситног камена дошло до здравице. Поједини фрагменти праисторијске керамике, коју је М. Гарашанин определио у старчевачку фазу неолита, пронађени су испод темеља олтарске апсиде током конзерваторских радова 1952,⁵ док је једна праисторијска камена, глачана секира откривена изван ње током новијих истраживања (Т. XX/13). Упркос томе што су простори протезиса, ђаконикона и олтарске апсиде раније били делимично прекопавани због одређених архитектонских интервенција, у укопу испуњеним шупом, у ђаконикону откривене су две опеке. Једна од њих је посебно интересантна јер је украшена људским ликом (сл. 19) који се као ни друге фигуралне представе, готово не појављује у репертоару уреза на средњовековним опекама. Лик је изведен утискивањем

21 Манастир Дренча, подужни и попречни профили кроз цркву

⁵ Вуловић 1956, 241

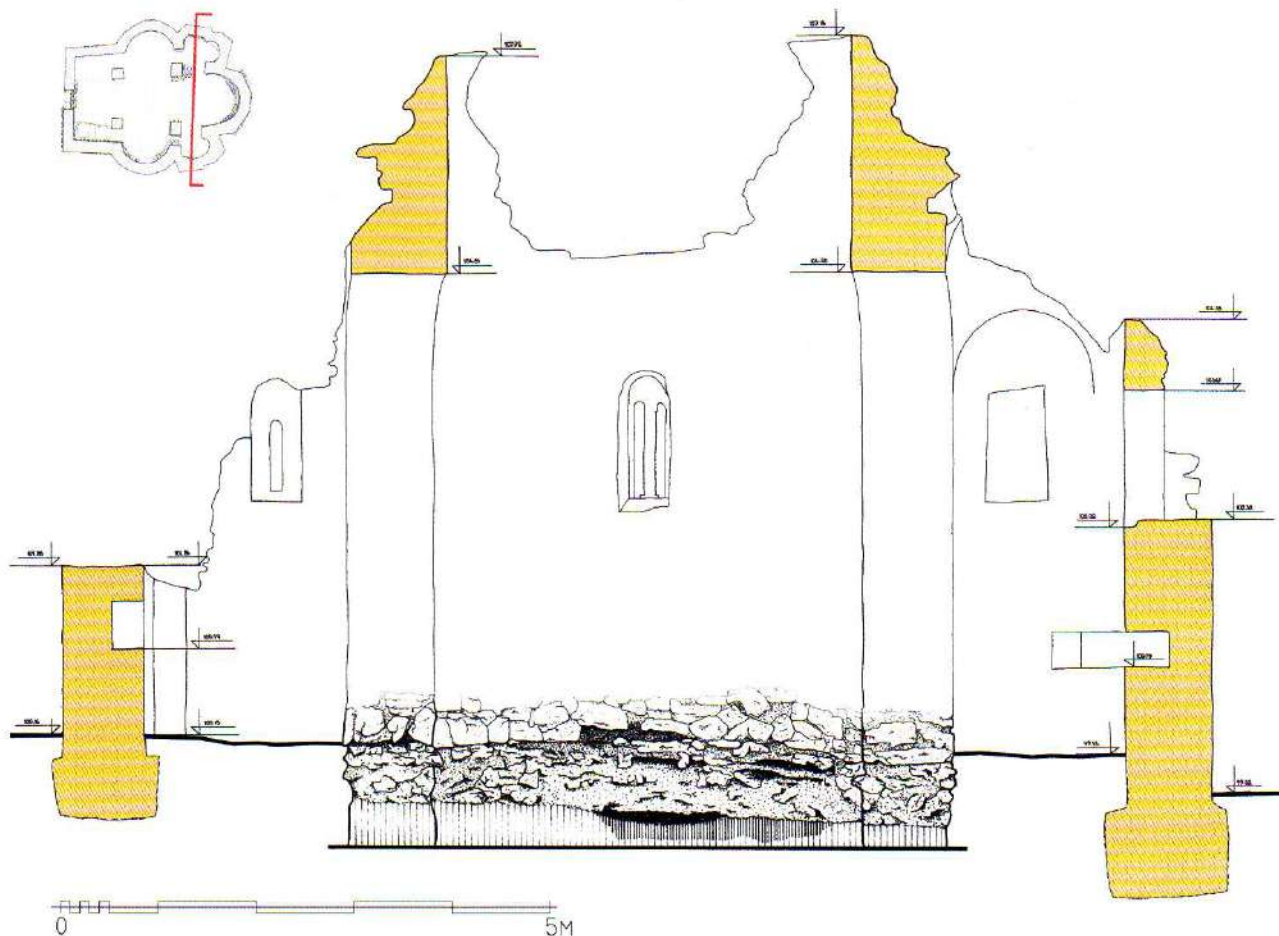

22 Манастир Дренча,
хронологија археолошких
истраживања цркве и порте

прстом пре почетка печења, једноставно и не баш вешто. Аналогни примери са антропоморфним представама нису познати међу публикованим материјалом у коме су анализирани радионички знаци, различити урези, ретки натписи и још ређи мотив розете, из Раванице, на пример.⁶ Познато је да су се на средњовековним опекама често налазили знаци мајсторске дружине, или они који су обележавали број произведених комада, попут једне, две или три линије дијагонално извучене или пак прстом формиране петље која се простирала од једног до другог угла на истој страни опеке. Рељефни или урезани крстови, као и петокраке звезде, такође су били веома заступљени мотиви на опекама. Осим ових типичних знакова, на појединим сакралним здањима појављују се и особени знаци, као што су они на опекама из Богородичине цркве у Куршумлији или Богородичине цркве у Студеници.⁷ На основу подударности

⁶ Вуловић 1966, 23, сл. 2

⁷ Ненадовић 2003, 118

23 Манастир Дренча, црква, попречни пресек са погледом на темеље апсиде

знакова из наведених манастира, претпоставља се да су опеке рађене у истоветним калупима, тј. да потичу из исте радионице.⁸

Пошто је питање радионица и средњовековних мајстора континуирано отворено, подсећамо на ретке али драгоцене податке са опека који се односе на појединце или мајсторске дружине: из Студенице, опека са натписом MAVRIAN(US), из Раванице, опека на којој се помињу Саси задужени за припрему опеке за изградњу манастира⁹, и опека из Ресаве, са натписом **Ѣ ВЪ ДНН БЛГОВѢР(..)** гл дѡс(.)отл стѣфа(..).¹⁰

Пошто током археолошких истраживања цркве нису откривени остаци фресака, намеће се питање да ли је црква била живописана. Тешко је претпоставити да би задужбина попут Дренче остала без зидног украса, тим пре што су фрагменти фресака сачувани у рушевинском слоју манастирске трпезарије (сл. 37). Осим тога, не треба губити из вида ни то да су потенцијални остаци фресака у цркви могли нестати и педесетих година прошлог века током рашчишћавања терена, које се одвијало без присуства археолога. Ако би се претпоставило да су историјске околности и ратно време могли утицати на то да се црква не ослика и да је монашки живот у Дренчи кратко трајао, мало је вероватно да би се пре осликавала манастирска трпезарија, друга по рангу у комплексу, него црква. Изгледа да су трагови живописа могли нестати током ослобађања цркве од вековних наноса или пак да су након страдања сакупљени и похрањени у јаму томе намењену, коју током истраживања нисмо пронашли.

⁸ Ненадовић 1957, 38, 39; Ненадовић 2003, 118.

⁹ Вуловић 1966, 20, сл. 1

¹⁰ Током лета 2014. опека је била изложена у Завичајном музеју у Јагодини, на изложби поводом шест деценија истраживања Манасије. Користимо ову прилику да захвалимо др Б. Цветковићу, који нас је обавестио о натпису на опецу из Манасије.

24 Манастир Дренча, ктиторска гробница пре и после отварања

Зидне масе су обрађиване на тај начин што се малтер једноставно набацивао на површину, што подсећа на дерсовање. Пошто црква нема ни сокле, ни припрате, типичне елементе моравске архитектуре, поједини аутори су је сврставали у ране споменике моравског типа, што ће се, у целовитом сагледавању свих просторних и стилских елемената, показати као погрешно.

Повод новијих истраживања било је откриће ктиторске гробнице у југозападном делу цркве (сл. 20, 24) на месту које је сасвим у складу са сепулкралним обичајима средњег века установљеним још у доба Стефана Немање, положајем његовог гроба у Богородичиној цркви у Студеници, који је постао узор потоњим ктиторским гробовима у средњовековној Србији.¹¹ Одступања од обичаја сахрањивања ктитора у југозападном углу наоса или припрате веома су ретка, као што је то био случај у Никољцу код Бијелог Поља, где се гробница налази у средњем травеју цркве, а гробнице нових ктитора у параклису или пак у Славковици – у западној зони цркве у подземним монументалним саркофазима.¹²

Ктиторски гроб је представљао сложена целину у идејном и конструктивном смислу а чинили су га подземни гроб (*sepulcrum*), надгробни споменик (*monumentum*) и сликана композиција на зиду изнад гроба.¹³ Одабир начина сахрањивања био је уско повезан са социјалним статусом онога који је још за живота вршио избор и припреме за сахрану.¹⁴ У Дренчи, ктиторска гробница (сл. 25) је зидана од модрог шкриљца који је малтерисан, без обраде дна које је право здравица. Основа овалног облика, максималне ширине 0,85 м, са благим сужењем ка истоку, прати линију тела. Иако је гробница била добро затворена, вода је продрла и делимично дислоцирала скелетне остатке покојника. Гробница монаха Доротеја била је покривана са 4 веће камене плоче, које су биле повезане кречним малтером.¹⁵ Поклопнице са траговима длета на доњој страни биле су неукрашене, осим једне која је имала једноставну профилацију – квадрат изражен гребеном. Гробница је затворена на тај начин што је на горњу површину њених зидова нанет малтер у слоју од око 2 цм, како би се плоче фиксирале. Гроб је, у складу са монашким начелима сахрањивања, био без прилога, који су могли да буду индикативни за датовање. Прилози у властелинским гововима су изузетно

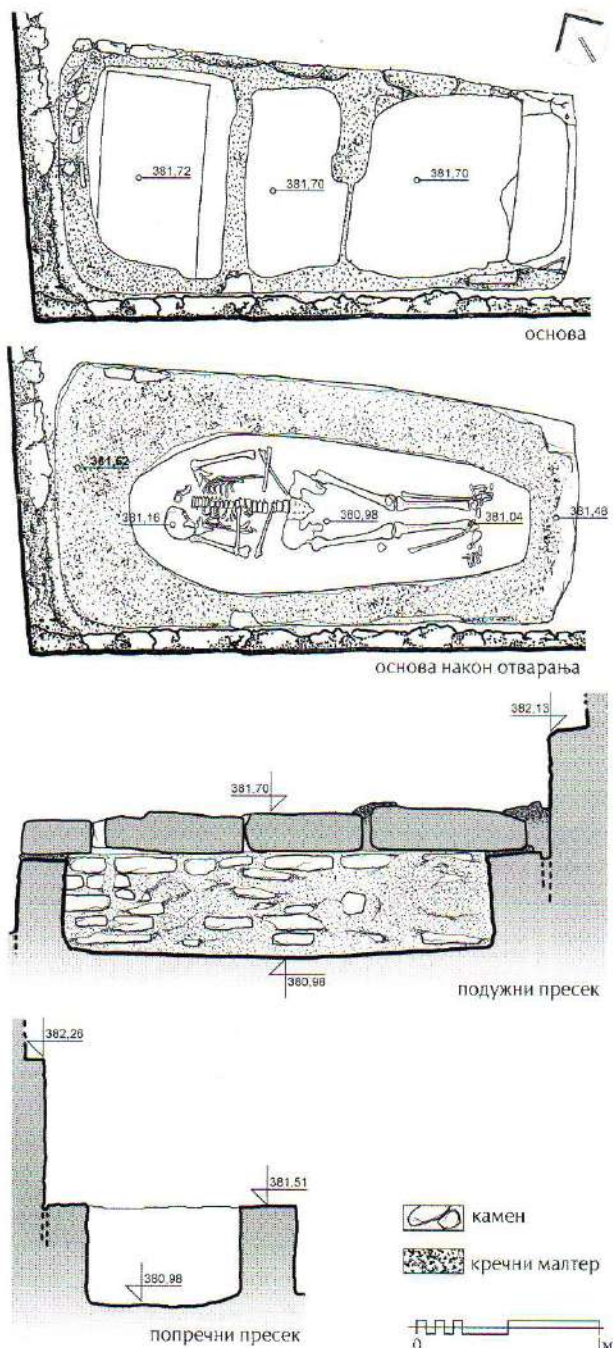
¹¹ Поповић Д. 2002, 176–177

¹² Радичевић, Булић 2014, у штампи

¹³ Поповић Д. 2002, 177–187

¹⁴ Поповић 2007, 31

¹⁵ Тошић, Булић 2006, 49

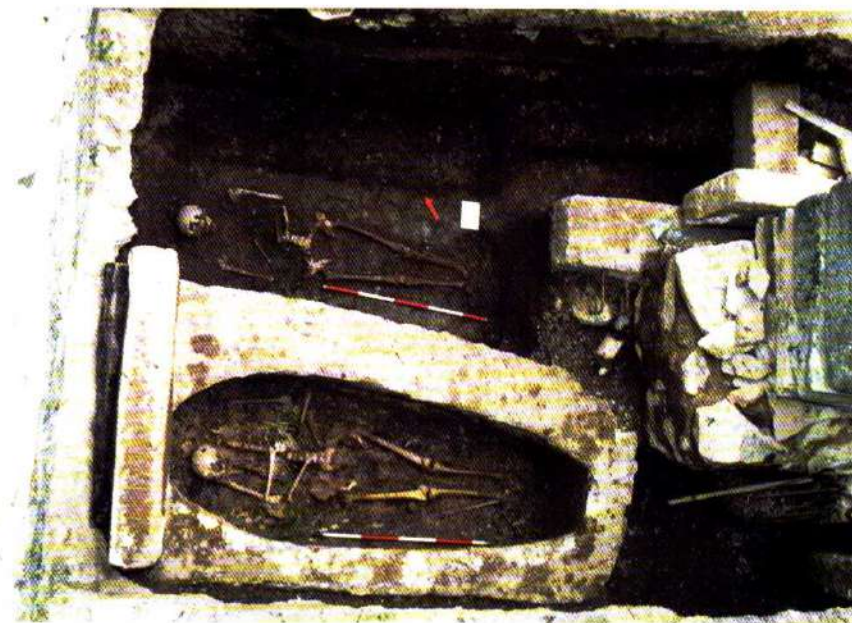
25 Манастир Дренча,
киторска гробница, основа и пресеци

ретки, посебно они који указују на друштвени статус покојника, као што су печатњак из Мајдана на Руднику Николе Косјера,¹⁶ прстен за одапињање лука са Рудника¹⁷ или пак породична реликвија, иконица Св. Николе из Славковице од оникса¹⁸ и властеоски појас откривен у дечјем гробу у Липовцу.¹⁹ Слична ситуација је и са новцем као гробним прилогом, а као примере можемо узети 22 српска средњовековна денара у гробу ктитора Цркве Св. Николе (Николац) код Бијелог Поља²⁰ или 199 монета Сигисмунда Луксембуршког у гробу 3, у Манастирку код Рековца, уз које је пронађена апликација са чаше челника Хребељана²¹. Остаци луксузних властеоских одежди углавном се проналазе само у траговима због природе материјала, па стога помињемо изузетан проналазак фрагментоване хаљине са натписом у златовезу, са именом Ивана Александра, дар једном од ктитора Станичења,²² као и налазе венецијанске свилене хаљине и чипке из Петрове цркве код Новог Пазара, из гробова VIII и I 6a.²³

Антрополошка анализа скелетних остатака ктитора Манастира Дренча показала је да је монах Доротеј умро у старосној доби од око 60 година, као и покојник који је слободно сахрањен у гробу поред њега, са левом руком на трбуху и десном на грудима, без икакве конструкције и прилога (Г07/02). Скелетни остаци овог покојника су лоше очувани, осим дугих костију. Имајући у виду значај сахране покојника уз киторски гроб, може се претпоставити да је реч о угледној личности блиској ктитору Доротеју, због чега је и покушано да се путем ДНК анализе утврде њихови сроднички односи. Ова анализа је остала неуспешна јер су скелетни остаци покојника били контаминирани бактеријама које нису дозволиле позитивно окончање поступка.²⁴

Податак добијен антрополошком анализом о годинама упокојења монаха Доротеја враћа нас на почетак расправе о томе који властелин стоји иза имена Доротеј, будући да су сва досадашња домишљања остала у сфери хипотеза, од идентификације са властелином Иванишем,²⁵ до поистовећења са деспотом Јованом Оливером.²⁶ Општеприхваћено мишљење да је реч о властелину Иванишу, кога цар Душан назива својим *родитељем*, постаје упитно због тога што би у време писања *Светиоарханђеловске хрисовуље*, тј. у време последњих година живота цара Душана, Иваниш могао имати тек око 30 година. Ова претпоставка се заснива на подацима о старосној доби ктитора Дренче у време његове смрти и о години завршетка манастирске цркве, 1382, јер би тек након ње, могао бити сахрањен у својој задужбини, будући да је у време издавања *Свишка* био жив. Дакле, пошто је монах Доротеј, како је установљено, умро у шездесетој, лако се долази до закључка колико је година имао у време владавине цара Душана. Али, и даље остаје неразјашњено питање да ли би цар користио наведену врсту ословљавања која проистиче из родбинских веза и

26 Манастир Дренча,
киторска гробница и гроб бр. 07/02

поштовања, без обзира на године свог властелина: *И с милошћу и ђрисѣанком Царсѣва ми ђриложи и родийѣљ царсѣва ми десѣоѣй Иваниш село у Тойлици више Ругара, Тугорче са свима засеоцима и с међама.*²⁷

Проблем киторских гробова, тј. сахрањивања владара у средњем веку код нас, систематично и свеобухватно разматран,²⁸ утро је пут даљим истраживањима властеоских гробова, чији се број умножава захваљујући новим археолошким истраживањима.²⁹ Од почетка 14. века задужбине подижу представници водеће српске властеле, као и високи црквени достојанственици, да би им се касније придружили припадници ниже властеле и нижег свештенства.³⁰ У складу са средњовековним веровањем да је земни живот само припрема за вечни живот у царству небеском, старање о спасењу душе од греха било је, између осталог, значајан подстицај за изградњу храмова у славу Бога. Заузврат ктитори су за живота у цркви помињани током богослужења, а након упокојења у молитвама за спас душе и опроштај грехова. Осим тога, киторска права су обухватала и сахрањивање ктитора, као и чланова уже породице, у задужбини. Киторско право се током времена проширивало и преносило на касније обновитеље и нове ктиторе.³¹

Поред гробова монаха Доротеја и вероватно његовог сина Данила, првог игумана у Дренчи, а потоњег патријарха Данила III (сл. 26)³² у западном травеју њихове задужбине откривена су још четири гроба (сл. 27), једноставне раке, без икаквих конструкција и прилога уз тело покојника (Г-17/2002, 18/2002, 4/2003 и један у јужном профилу сонде у северозападном делу травеја³³). У централном делу травеја налазили су се веома оштећени скелетни остаци покојника који је био положен на леђа, са рукама на трбуху и траговима црне тканине од конопље на уништеном грудном кошу (Г 17/02; Т. XXIV/3). Већи кованници пронађени изнад главе и испод ногу указују да је покојник некада био положен у дрвени ковчег. Покрај овог покојника, са његове северне стране, налазили су се посмртни остаци одрасле особе са ногама у неубичајено раширеном положају. Трагови дрвета у овом гробу индицирају постојање сандука или даске преко тела покојника (Г 18/02).

²⁷ Мадас 1991, 177–182

²⁸ Радичевић, Булић 2014, у штампи

²⁹ Мадас 1984, 121–126

³⁰ Поповић 2002, 167–173

³¹ Лутовац 2011, 107

³² Тошић 2009, 149–153, сл. 3–5

³³ Нитић, Темерински 2001, 7–25

³⁴ Нитић, Темерински 2006, 51–57, 65

³⁵ Анализе су рађене у лабораторији Биолошког факултета у Београду.

³⁶ Петковић 1951, 57–58

³⁷ Грујић 1932, 233–237

³⁸ Мишић, Суботин-Голубовић 2003, 138

³⁹ Поповић Д. 2002; Поповић 2007, 15–45

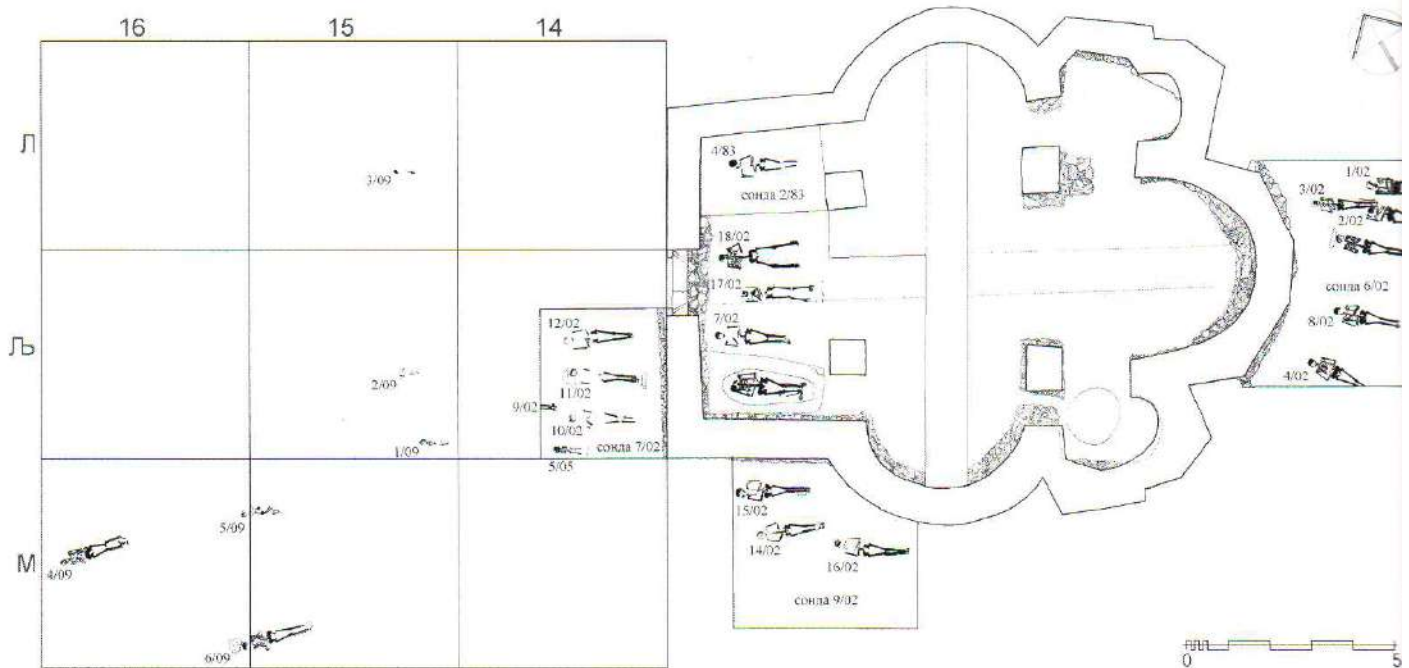
⁴⁰ Радичевић, Булић 2014, у штампи

⁴¹ Ђорђевић 1994, 13–47

⁴² Троицки 1935, 94–98; Поповић Д. 2002, 165–167; Поповић 2007, 16–20; Стародубцев 2010, 39, са старијом литературом

⁴³ Сава, еп. шумадијски 1996, 154–155

⁴⁴ Сонда у северозападном делу травеја је ископавана 1983. године, а гроб је уочен у њеном јужном профилу јер се 2002. истраживао јужни сектор западног травеја, до границе са наведеном сондом (2/1983).

У северозападном углу травеја током истраживања 1983. откривен је гроб мушке особе, слободно укопан у интактну здравицу, у опруженом положају, са рукама постављеним у пределу појаса и без прилога (Г 4/83).

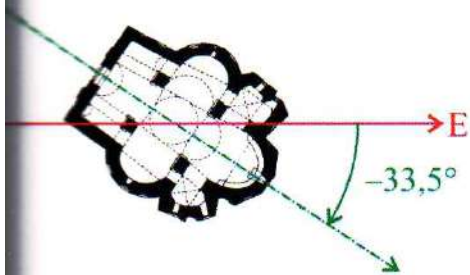
Имајући у виду јасно успостављен хијерархијски однос у сахрањивању у цркви и око ње, може се претпоставити да су поред ктитора, монаха Доротеја, у манастирској цркви посвећеној Ваведењу Пресвете Богородице, били сахрањени или чланови његове породице или можда монаси Дренче.

Око цркве је формирана некропола са све четири стране (сл. 27). Главна оса храма одступа $33,5^\circ$ од источне тачке хоризонта, према југоистоку (сл. 28). Када се узме у обзир локални рељеф, оса цркве се налази у сектору физичког хоризонта у оквиру кога излази Сунце, тако да је оријентација у складу са правилом да се црква усмерава „ка истоку” или „ка изласку Сунца”³⁴. Грбови, унутар објекта и ван њега, углавном прате оријентацију цркве, са извесним девијацијама. Дубина укопавања у апсолутним вредностима креће се од 380,91 м до 381,59 м. Међу 30 истражених гробова седам имају неку врсту конструкције (сл. 29): опеке изнад или повише главе и испод ногу покојника (Г 06/02, Г 05/02), камен уз ноге или преко ногу (Г 14/02, 15/02), камен повише главе (Г 1/09), два камена повише и два испод ногу (Г 11/02) или камен повише и испод ногу (Г 3/02). За три гроба откривена 1952. „један уз спољни зид јужне апсиде и два на 6,50 м северно од зида проскомидије”, не можемо поуздано тврдити да је сваки од њих имао конструкцију јер Б. Вуловић наводи да „у њима није нађено ништа, осим костура и неколико опека, које су биле насатично постављене уз узглавље”, без података у ком су гробу биле.³⁵ Покојници су углавном слободно укопавани, осим два, која су, на основу клинова или трагова дрвета, могла бити сахрањена у сандуку или покривена даском (Г 4/2009, Г 10/02). Грбови претежно припадају одраслим особама, изузев четири дечија, од којих је један, са гробном конструкцијом сачињеном од две опеке са траговима малтера, очигледно у секундарној употреби, што

27 Манастир Дренча, основа цркве са некрополом

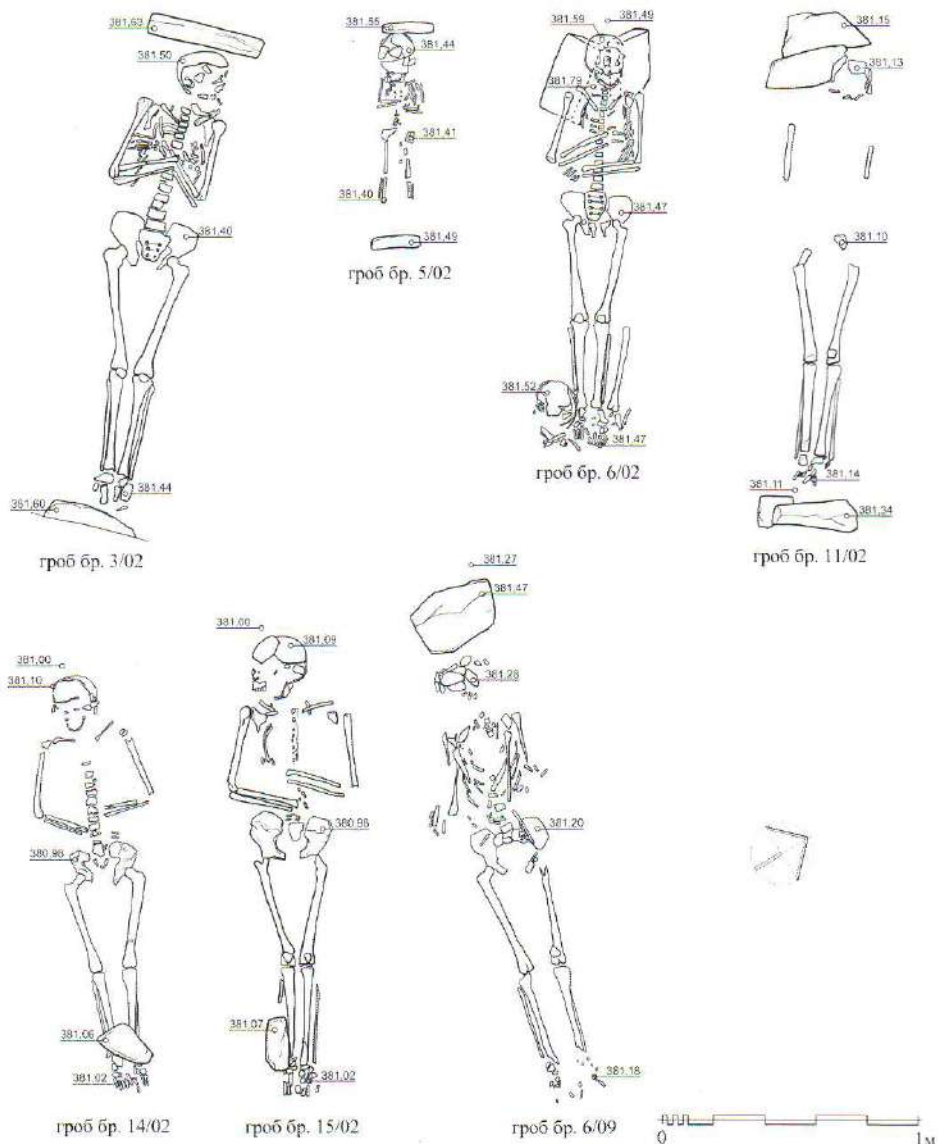
³⁴ Мирковић 1982, 79–81

³⁵ Вуловић 1956 а, 63

28 Манастир Дренча, оријентација цркве

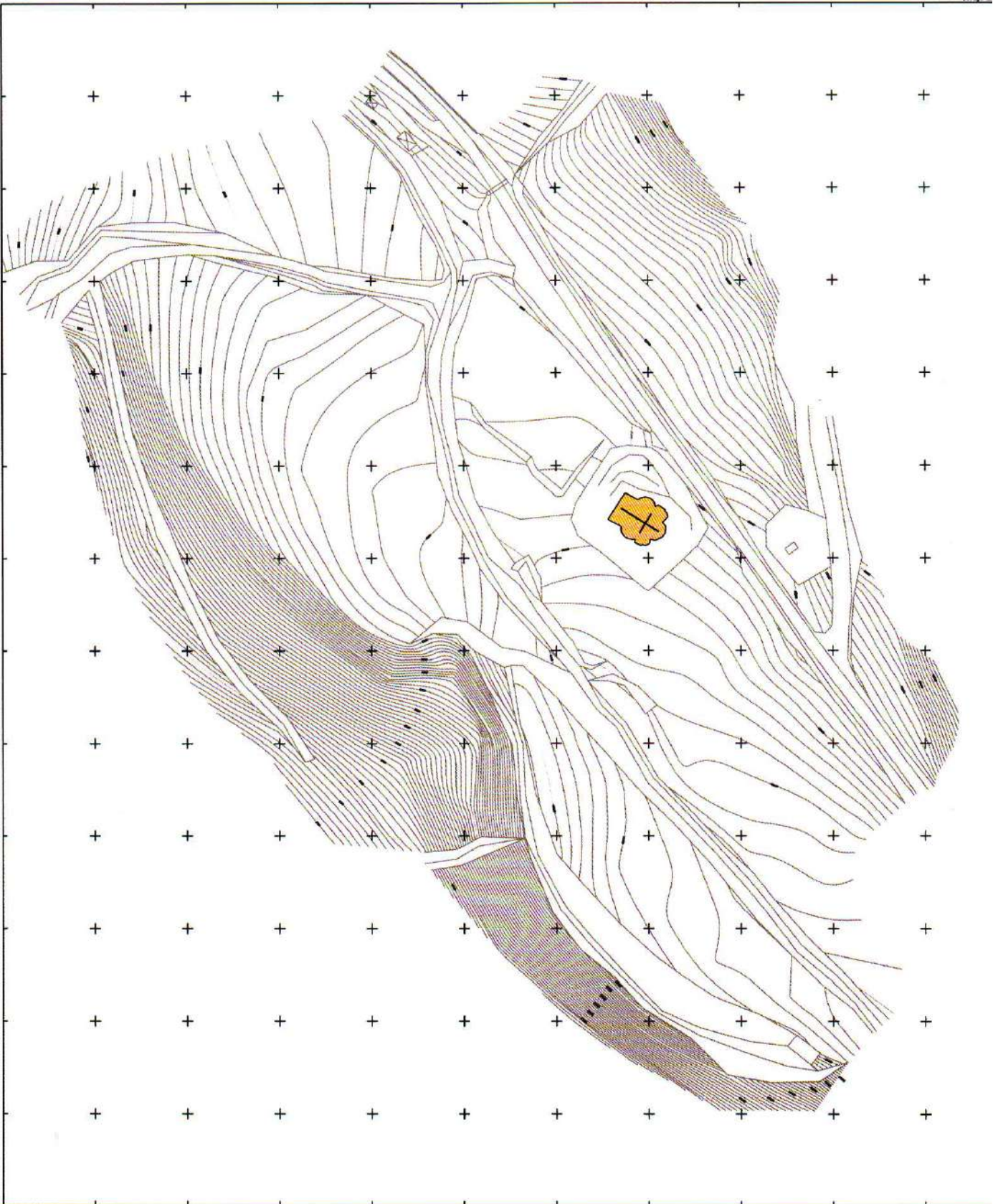
29 Манастир Дренча, гробови са конструкцијом

указује на сахрану након страдања Манастира. У прилог томе иде и чињеница да је *Повеља* забрањивала сахрањивање жена и деце у оквиру манастира, осим у случајевима када је реч о краљицама или женама-ктиторима. Забрана која се односила на децу била је још шире образложена и гласила је *и младе деце да не буде у Манастиру, ниши да бораве ниши да уче из књиџа*.³⁶

Горњу и доњу границу сахрањивања могуће је успоставити само релативно будући да није откривен археолошки материјал на основу кога би се могла успоставити хронологија. Дакле, најраније сахрањивање се могло обавити након изградње цркве, 1382. године, будући да старији гробови испод цркве нису откривени, а најкасније након замирања монашког живота и страдања манастира, с обзиром на постојање дечијег гроба са секундарно употребљеном опеком и већ наведене забране сахрањивања жена и деце.

³⁶ Младеновић 2003, 188

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА МОНАСТИРСКОГ КОНАКА И ПОРТЕ

Пошто је циљ пројекта *Обнова Манастира Дренча* био не само конзервација и рестаурација манастирског храма, већ и ревитализација читавог манастирског комплекса, након завршених заштитних истраживања цркве, започета су истраживања манастирске порте како би се дефинисали услови за изградњу конака. Западна платформа некадашње порте, знатно издигнута изнад нивоа цркве, вештачки формирана насипањем и шутом, служила је као фудбалско игралиште. Насипање терена је обављено 1952. у циљу додатног обезбеђивања цркве од плављења, са њене југозападне стране, на тај начин што је најпре подигнут сухозид у дужини од 50 м, максималне висине 1 м и дебљине 0,50 м (сл. 36), који је потом затрпан земљом од рашчишћавања цркве (око 1260 м³).¹

Нашим ископавањима претходила су геофизичка истраживања која су указала на постојање зида западно од цркве, за који се након ископавања утврдило да је припадао северном зиду конака (сл. 32/2).² Овим мерењима установљено је такође да је Манастир подигнут на изузетно повољном месту – у геофизичком смислу, уз Дреначку реку, која се као хидроним наводи у већ више пута поменутом *Дорошејевом свишћу*. Ипак због близине реке која за време поводња и данас односи обалу, пратомајстор је цркву одмакао на сигурнију удаљеност од обале, истовремено је заокренувши ка југозападу, низ ток реке. Овим поступком обезбедио је и простор за трпезарију која је, по правилу, требало да буде наспрам улаза у цркву. *Или је, можда, њим маневром намерно избегао да айсиду „забије“ у њадину брега и њако симболично „заслеји“ цркву.*³

Археолошка истраживања порте обављена у периоду 2005–2008. године обухватила су простор западно од цркве, на коме се, на основу уобичајене диспозиције конака у манастирским целинама, као и на основу геофизичких мерења могло претпоставити постојање конака. И заиста, на наведеном простору, на просечној удаљености од 25 м западно од цркве, откривени су темељни остаци манастирског конака, дим. 18,50 м x 10,50 м (сл. 32/3, 33), који се на основу археолошког материјала, пре свега, керамике, могу временски одредити у период друге половине 14. и прве половине 15. века. Постојање спрата се само може претпоставити на основу тога што други објекти за живот и економију нису откривени ни током археолошких ископавања, ни геоелектричним скенирањем терена, као и на основу чињенице да уколико би овај конак био само у једном нивоу, не би могао да задовољи све потребе манастира. Осим тога, дебљина зидова од око три стопе (0,90 м) такође иде у прилог наведеној претпоставци, као и аналогije са сродним споменицима моравског доба.

Грађевина је зидана ломљеним каменом са кречним малтером као везивним средством (дебљина зидова 0,90 м). Максималне очуване висине зидова су у западном и северном делу конака и крећу се до 1,20 м (сл. 35). Северни зид има

30 Манастир Дренча,
топографски план пре истраживања

¹ Вуловић 1956, 242

² Геоелектрично скенирање терена обавио је геофизичар М. Вукадиновић, на чему му захваљујемо.

³ Тадић, Гаврић 2012, 197

31 Манастир Дренча, камена агломерација; нејасне намене између конака и цркве

темељно проширење од 0,15 м, које произлази из темеља, чија је дубина 0,63 м. Главни улаз у конак налазио се на источној страни, на главном комуникацијском правцу ка улазу у цркву и на приближно истој коти на којој се налази праг улазних врата манастирске цркве (кота 382,30 м). Приземни део конака био је из функционалних разлога подељен на две просторије, преградним зидом, дебљине 0,80 м. На спрату су се, може се претпоставити, налазиле монашке келије како је то било уобичајено у средњем веку. Са источне стране грађевине некада је постојао трем, судећи на основу веома плитких темељних остатака који су могли да носе неку лаку, највероватније дрвену конструкцију.

У северној просторији конака, уз њен северни зид (кв. 21), пронађени су мањи фрагменти живописа који указују на значај једног таквог простора и његову могућу намену у манастирској целини (сл. 37).⁴ Узимајући у обзир средњовековно поимање света и хијерархијски однос грађевина у манастирским целинама, просторија која је била фрескописана могла је бити друга по значају, одмах након цркве, дакле манастирска трпезарија. Она је уз профани карактер поседовала и култни, будући да се након литургије у цркви молитва настављала за трpezом, у складу са начелима типика. На молитву за трpezом упућује и девета глава *Хиландарској шийици*, у делу *О ширези и о чину како треба да бива*, у коме се каже: *После већ свршене божанствене литургије, сви тамо сакућљени седе чекајући позив за ширезу, који бива ударом ширезнога била... Тако ушавши у ширезарију и пошшо се сврши речени ислам са малом молишвом, сви сегају по реду који одреди ишуман, и једу што је остављено са похвалом Боју.*⁵ У прилог претпостављеној намени овог простора, који је некада био украшен фрескама, иду и фрагменти трпезне керамике откривени на нивоу пода.

О устројству манастирског живота у Дренчи, па и о понашању у конаку, о односу према храни и обедовању, говоре поједини сегменти тзв. *Дорошејевој свишци*: *Нико да се не усуди да унесе у своју ћелију нешто ни за јело ни за пиће, осим на зашо установљено место, дакле на ширезу или другде где нареди ишуман. А и сам ишуман*

⁴ Конзервацију фрагмената фресака је сликар-конзерватор Бојана Дабић, којој овом приликом захваљујемо
⁵ Св. Сава 1986, 56–57

32 Манастир Дренча, остаци конака

⁶ Младеновић 2003, 187

⁷ Поповић С. 1994, 309

⁸ Поповић С. 1994, 79

⁹ Експертизу фрагмената праисторијске керамике обавио је археолог С. Дерикоњић, на чему му овом приликом захваљујемо.

да нема овлашћења да тајно једе у ћелији осим блаџословеној ойравдања: кад има тосџа или збој болесџи... Уколико се неко од монаха не придржава правила и ако се нађе да тајно једе, да се исџера из Манасџира као лојов и џрабљивац...⁶

Откриће конака у Дренчи веома је значајно због тога што су манастирски објекти из друге половине 14. и прве половине 15. века недовољно истражени, тако да сваки нови податак доприноси потпунијем сагледавању манастирског живота у том периоду. Извесне информације о стамбеним монашких просторијама (келијама) или онима за рад пружају истраживања Манастира Светог Николе у Павловцима на Космају и Манастира Светог Ђорђа у Кастаљану, који потичу из прве половине 15. века.⁷ Оно што ова два манастира спаја са Дренчом је особеност манастирског конака у архитектонском решењу, које грађевину са келијама, односно конак, не наслања на обимни зид, већ га слободно третира у простору. Дакле, сва три здања напуштају већ општеприхваћен средњовековни модел наслањања грађевине на обимни зид, како би се увео нов начин организације простора који грађевину ослобађа у целини. Посебно је занимљив начин организовања манастирских објеката у комплексу Манастира Милентија, у којем се само поједине грађевине својом краћом страном делимично ослањају на обимни зид, стварајући утисак октогоналне манастирске схеме,⁸ док се друге подижу потпуно слободно у простору. Ипак, милентијски градитељ не напушта у потпуности организациону схему манастирских целина успостављену још у доба Немањића јер у плану обзиђа задржава круг.

На потесу између цркве и конака у Дренчи, пронађена је агломерација, сачињена од камења различитих облика и димензија, нејасне намене (сл. 31). Неправилне основе и неравна делује као набациани отпадни материјал, не онај који је преостао од камења обрађеног за изградњу цркве, већ неки који је највероватније сакупљен после рашчишћавања одређеног простора. У самој агломерацији и испод ње спорадично су пронађени фрагменти праисторијске керамике, међу којима неколицина припада раном гвозденим добу.⁹

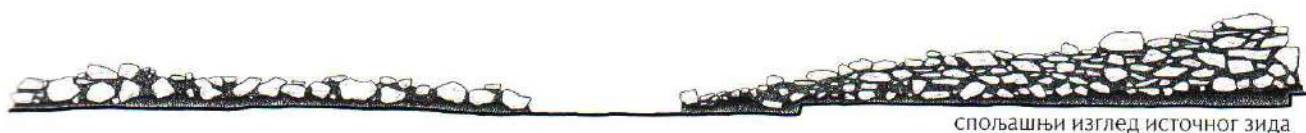

источни подужни профил

северни попречни профил

спољашњи изглед источног зида

спољашњи изглед северног зида

спољашњи изглед западног зида

спољашњи изглед јужног зида

34 Манастир Дренча, конак,
подужни и попречни профил

35 Манастир Дренча, конак, изгледи

Када је реч о конаку у Дренчи, археолошки материјал откривеном у њему није многобројан али је веома индикативан за успостављање хронолошког оквира. У овом контексту не треба губити из вида чињеницу да заступљеност археолошког материјала не одаје праву слику количине употребних предмета, будући да је терен током векова оштећен и битно измењен. Културни слој је формиран претежно испод слоја шута у мркој и црвенкастомркој земљи, док здравицу чини црвеномрка шљунковита земља (сл. 34). Изнад културног слоја и шута од порушеног конака налазе се слој мркоглиновите земље и насип сачињен од земље и шута, који су ископани током рашчишћавања цркве 1952. и пренети на овај простор, ради одбране од поплава. Трагови запечене земље на нивоу некадашњег пода највероватније су остаци од ложења ватре током радова на изградњи конака јер немају никакву конструкцију која би указивала на постојање

36 Манастир Дренча, сухозид

пећи или огњишта (сл. 33, 34). Међу археолошким налазима најзаступљенији су фрагменти керамичких посуда, који ни по броју ни по варијантама не допуштају формирање неке шире и свеобухватније типологије али који по свом квалитету и стилским карактеристикама сасвим поуздано датују налазиште, с обзиром на аналогије са грнчарским производима радионица из Сталаћа, Крушевца и околне краја 14. и почетка 15. века.

Фрагментоване посуде откривене у манастирском конаку Дренче, унутар њега или непосредно уз њега са спољне стране, пружају довољно елемената за сазнања о свакодневном животу, која се односе на исхрану, тј. на трпезу. За справљање хране коришћене су посуде једноставније израде, без декорације или са сасвим сведеним начином украшавања, док су се оне квалитетније израде и богатије декорације, користиле за изношење хране на трпезу и обедовање.

У кухињској керамици најзаступљенији су фрагменти лонаца, извијеног или косог и високо разгранутог обода, чије је тело украшено хоризонталним линијама које су распоређене у сноповима или пак комбинацијом урезаних линија и валовница (Т. I/1-2, Т. II/1-3, Т. III/1-2, 4). У декорацији кухињских посуда примењивана је и комбинација урезаних хоризонталних линија са аплицираном траком са убодима или урезима (Т. IV/6), као што је то учињено на лонцу из Лазаревог града у Крушевцу.¹⁰ На фрагментованим лонцима видни су трагови горења јер су коришћени за припремање хране у пећима или на огњистима. Лонци су претежно рађени од квалитетне, прерађене грнчарске глине, са примесом песка или млевеног кварца. Поједини примерци су глеђосани или су и глеђосани и украшени ангобом (Т. XVI/4, 7, Т. XVII/1-2), попут посуда које су откривене у многим манастирским целинама и градским насељима у западним деловима Србије, а које се датују у 14/15. век.¹¹

Међу посудама за свакодневну употребу пронађена је једна огњишна и једна трпезна (дна лонаца) које на свом дну носе печатни знак у виду крста

¹⁰ Минић, 1980, Т. I/3

¹¹ Благо манастира Студенице 1988, 88, кат. бр. 111, сл. 68; Јуришић 1989, 29-30, сл. 29; Поповић 1991, 46, сл. 2/1, 2; Зечевић, Радичевић 2001, 32-33, сл. 3/1.

37 Манастир Дренча,
фрагменти фресака
из манастирске трпезарије

(Т. XVII/3, 4), тј. крст у кругу, који се као најједноставнији мотив јавља на грнчарским производима у истодобним насељима средњовековне Србије.¹² Остаје питање да ли се мотив крста, широко распрострањен симбол у словенском свету, у позном средњем веку користио у свом првобитном својству као апотропејски знак или само као печат грнчарске радионице.¹³ Печати на дну посуда као што су крст, круг, крст у кругу и слични, могу се пратити од 9. века, те посебно у време пуног процвата од 10. до 13. века, а потом кроз читав средњи век, све до савременог доба, нарочито у областима које су наставиле да негују традиционалне словенске облике.¹⁴

Фрагментовано трпезно посуђе из Дренче, уједначеног квалитета и разнолико по облицима открива руку искусног мајстора који је добро познавао техничка и технолошка достигнућа грнчарског заната. Међу посудама преовладавају зделе и крчаци, а сасвим спорадично се појављују пехари. Заједничка одлика овог стоног посуђа је квалитетна израда и добра завршна обрада, која је подразумевала примену поступка урезивања, сликања, nanoшења ангобе, и на крају глеђосања. Наведени процес није био једноставан јер су се посуде након глеђосања поново пекле како не би пропуштале воду, те биле отпорне на топлоту и чвршће.

У употреби су биле зделе претежно калотастог облика са ниском прстенастом стопом (Т. XIII/1–3; Т. XIV/2, 4; Т. XV/1, 3, 4) или без ње (Т. XIII/4; Т. XIV/3; Т. XV/2, 5). Појављују се монохромно глеђосане зделе са декорацијом у виду концентричних кругова урезаних на унутрашњој страни дна или тела зделе (Т. XIII/2, 3). Поједини примерци су украшени ангобом и сликањем или само сликањем (Т. XIV/4; Т. XV/3, 4), а поједини сграфитом, као што је то случај са зделом која има шрафирану розету, концентричне кругове у медаљонима и спирални орнамент унаоколо распоређен (Т. XV/5). Занимљиво је да се у необимном керамичком материјалу у Дренчи појављују три хоризонталне дршке

¹² Бајаловић-Хаџи-Пешић 1981, 47, Т. IX; Би-
кић 1994, сл. 29/1, 5; Поповић 1999, сл. 191/3.

¹³ Минић, Вукадин 2007, 64 са старијом лите-
ратуром

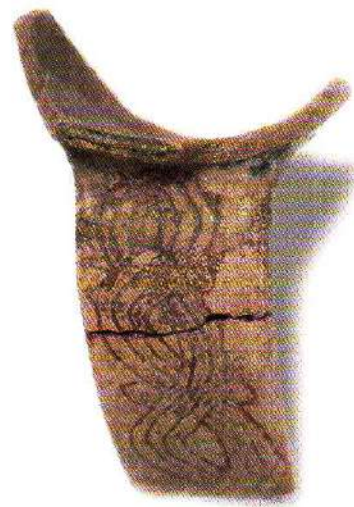
¹⁴ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1981, 44–47

које су припадале зделама, а које су ретке у средњовековном материјалу српских манастира и градова (Т. XV/1; Т. XVI/1, 2). Реч је о две овалне глеђосане дршке и једној петочланој која је украшена урезаном и обојеном стилизованом гранчицом (Т. XVI/1). Ова хоризонтална, некад петочлана дршка једне зелено глеђосане зделе, припада ређим примерцима луксузне керамике и своју аналогију проналази у здели из Петрове цркве, која се разликује по орнаменту јер на сваком таласастом испупчењу носи кружни украс.¹⁵ Пошто су зделе овог типа углавном пронађене у оквиру манастирских целина, као што су Петрова црква, Ђурђеви ступови, Студеница, Градац, Нова Павлица и Раваница,¹⁶ приписивао им се култни карактер.¹⁷ Ипак, иако је у прилог овој тези ишао налаз хоризонталне дршке са представом рибе из Манастира Градац, налази здела са хоризонталном дршком, из средњовековних градова, као што су Сталаћ,¹⁸ Маглич¹⁹ или Београдске тврђаве²⁰ или дворски комплекс у Трнову,²¹ указују и на њихову профану намену. У хронолошком смислу, овај тип здела датује се од краја 13. до почетка 15. века.²²

Поред здела које су се користиле на дренчанској трпези, били су веома заступљени крчазии, како они класични тако и они амфороидни. Различитих облика и димензија, богато су декорисани, сликањем, урезивањем и ангобом. Међу крчазима са сграфито-орнаментом, издвајају се фрагменти са розетом (Т. XI/3, 4) који своје најближе аналогије имају у керамици из Крушевца,²³ као и фрагмент са стилизованом врежом (Т. X/1), која је чест мотив на керамици средњовековних градова: Новог Брда, Крушевца, Сталаћа, Београда и Голупца.²⁴ Розета је у Моравској Србији била омиљен и веома распрострањен мотив, не само у позносредњовековној керамици, већ и у другим гранама примењене уметности, а посебно у монументалној декоративној пластици. На грнчарији се најчешће приказује у виду петочланих или шесточланих цветова у кругу или концентричним круговима, док се међупростори испуњавају цикцак линијама или тачкастим убодима.

Међу крчазима један је изузетно редак и занимљив због дршке која на себи носи троструки моравски преплет урађен у сграфито-техници (Т. VIII/1, сл. 38) који наликује преплетима на олтарској бифори Дренче²⁵ или онеме који се појављује на епитрахилу из Свете Тројице Пљеваљске.²⁶ Слични преплети такође красе рукописе Владислава Граматика и поједино прстење 15. века,²⁷ тако да се аргументовано може закључити да дршка крчага са преплетом из Дренче, указује на јединство мотива и, рекли бисмо, стила монументалних споменика и занатских производа.

Поред овог ретког крчага са моравским преплетом, у керамичком материјалу Дренче посебну пажњу привлачи раритетан налаз на простору средњовековне Србије – фрагментован зооморфни изливник једног крчага (Т. VI/1–3, сл. 39). Колико нам је познато, на нашем простору постоји само један сличан примерак, откривен током археолошких истраживања Манастира Милентија,²⁸ за који поједини истраживачи сматрају да припада посудама типа акваманиле, које су се претежно користиле у култне сврхе, у ритуалном обреду прања руку.²⁹ Поред тога, овај тип луксузне керамике користио се на двору високих феудалаца, о чему сведоче археолошки налази из Херсона³⁰ и Перника.³¹ Наша два фрагментована изливника акваманила, из Дренче и Милентије, своје ретке аналогије налазе у керамичким посудама са локалитета у Ауерсперку у Бистрици над Пернштином у Моравској³² и на локалитету Пакујул луи Соаре у Румунији.³³ Изливник из Моравске, облика коњске главе датује се у сам крај 14. века, а једна од акваманила из Румуније у период 14/15. века, што у хронолошком смислу

38 Манастир Дренча, фрагмент дршке крчага са преплетом

¹⁵ Зечевић 2003, 78, Т. II/2

¹⁶ Љубинковић 1970, 202, Т. VI/2, Зечевић, Радичевић 2001, 36, сл. 5; Благо манастира Студенице 1988, кат. бр. А 34; Јуришић 1989, 40, сл. 43/1; Јуришић 1991, 74, сл. 64; Бајаловић-Хаџи-Пешић 1981

¹⁷ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1981, 59

¹⁸ Милић и други 1979, кат. бр. 123, Милић, Вукадин 2007, 73, сл. 51/1, 2, 3

¹⁹ Бикић 2012, 249, сл. 67

²⁰ Бикић 1994, 69–70, сл. 25/26

²¹ Georgieva 1974, 138, sl. 92/2, 3, XXXVII

²² Референтну литературу за проучавање луксузне трпезне керамике са хоризонталном дршком несумњиво представља рад Е. Зечевић, која у свом тексту „Прилог проучавању здела са хоризонталном дршком”, полазећи од здела из Петрове цркве, наводи готово све аналогне до сада откривене примере, тумачећи њихову функцију, начин израде, декорацију, симболику, као и могуће узорце (Зечевић 2003, 73–107, са старијом литературом).

²³ Милић 1980, Т. II/2

²⁴ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1981, 79–80

²⁵ Тошић 2009, 157

²⁶ Радојковић 1972, 195, сл. 9

²⁷ Радојковић 1972, 195

²⁸ Томић 1964, 138; Томић 1979, 430, Т. 5; Уметност 1969, кат. бр. 170; Antica 1970, кат. бр. 159; Моравска Србија 1971, кат. бр. 91.

²⁹ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1980, 51; Томић 1980, 57; Бајаловић-Хаџи-Пешић 1981, 66–67

³⁰ Херсон 1991, 78, кат. 79

³¹ Чангова 1992, 108

39 Манастир Дренча,
фрагмент посуде типа акваманила

сасвим одговара нашим локалитетима. Друга акваманила из Румуније, у облику главе јелена, будући да је пронађена у старијем слоју налазишта, датује се у 11–12. век. Сви наведени примерци, било да је реч о култним или профаним посудама, свакако припадају најлуксузнијим трпезним посудама свог времена.

Изливник акваманиле из Дренче обликован је у виду неке фантастичне животиње издуженог врата и кратких ушију између којих је фрагментован корен вероватно неког рога, можда једнорога.³⁴ Ова претпоставка је веома вероватна ако се има у виду хришћанска симболика једнорога и могући култни карактер акваманиле који је откривен у манастирској трпезарији Дренче. Веровање да је једнорог отелотворење невиности, чистоте и врлине произлази из приче која говори о томе како ниједан ловац није могао да га ухвати због његове хитрости и вештине, осим када се прискочило лукавству које је злоупотребило темељну вредност једнорога, љубав ка истини и чистоти. Ловци су на место његовог доласка оставили саму девицу како би га чистотом бића примамили. Наравно, препознавши пред собом невиност, једнорог је одмах похитао, спустио главу на крило девице, мирно уснио и тако био уловљен. Због својих особина, једнорог је од давнина био симбол чистоте у најширем смислу тог појма (атрибут свих богиња девица, богиња месеца, нарочито Артемиде/Дијане), да би у хришћанству посебно означио девичанску чистоту, а са тим у вези постао и „главни јунак“ алегоријске приче о Благовестима.³⁵ Мотив једнорога појављује се и на једној сребрној чаши из 16. века која је пронађена у ширем окружењу Дренче, недалеко од Крушевца, у селу Јошје. На богато декорисаној чаши заузима централно поље око кога се шире биљни мотиви са својим симболичким вредностима Раја.³⁶

Узимајући у обзир карактеристике анализираних посуда из Дренче долазимо до закључка да трпезну керамику Дренче одликује квалитетна израда и богата декорација која се изводи коришћењем глеђи, ангобе и сграфита (Т. VI/2, Т. VIII/1, Т. IX/1, 2, X/1, Т. XI/3, 4, Т. XV/2, 5). Када је глеђ у питању, скала боја креће се од светлозелене до тамнозелене и од жуте, преко маслинасте до мрке. Често се глеђ комбинује са ангобом и сграфитом како би се постигао што бољи визуелни ефекат. Поједини фрагменти осликани су ангобом, док се на појединим фрагментима ангоба слива (Т. XI/2, Т. XV/4). Посебна пажња посвећивана је прављењу глазура које су посудама давале интензиван сјај, нарочито када се комбинују са ангобом или сграфитом (Т. IX/1–3). Неке од глеђосаних посуда украшаване су кружним испупчењима ради постизања ефекта рељефности (Т. XI/6) аналогно дршкама из Милентије³⁷ или украсима на зидовима бокала, крчага и пехара са Новог Брда,³⁸ из Раванице, Београдске тврђаве и Смедерева.³⁹ Сматра се да је на ову врсту рељефног украса пресудни утицај извршила производња средњовековног стакла са такозваним *кайљичастим* орнаментом.⁴⁰

У оквиру трпезне керамике моравског доба, дршке крчага и бокала које на монохромној основи имају украс у виду косих или хоризонталних трака изведен ангобом, представљају најзаступљенији тип, који је истраживањима у Дренчи добио још примерака (Т. VII/2, Т. XII/1–3).

С обзиром на квалитет и разнородност керамичког материјала откривеног у Дренчи, може се претпоставити да је грнчарија стизала из престижних радионица које су у Крушевцу и Сталаћу егзистирале у другој половини 14. и првим деценијама 15. века а које су својим производима снабдевале не само оближње већ и много шире тржиште. Због препознатљивости грнчарских производа из овог краја у литературу је за наведену керамичку продукцију уведен термин

³² Černohorský 1961, 588

³³ Diaconu, 1969, 606, fig. 11; Diaconu, D. Vilceanu 1972, 97, fig. 39

³⁴ Зечевић, Радичевић 2014, у штампи

³⁵ Лексикон 1985, 295

³⁶ Тошић, Рашковић 2008, 224

³⁷ Томић 1979, 432

³⁸ Ђоровић-Љубинковић 1962, Т. VII/2

³⁹ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1981, 90

⁴⁰ Игнатиаду, Антонaras, 2011, 10, 50

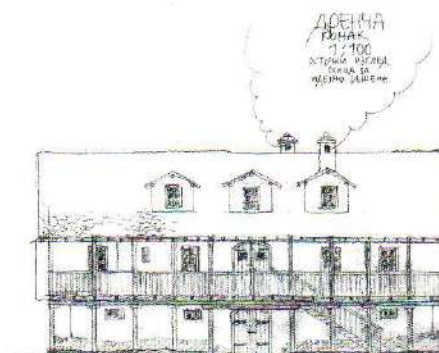
радионица *Сталаћ–Крушевац*, како би се именовала позносредњовековна српска керамичка продукција, својствена наведеном простору.⁴¹ Поред ове, такође су постојале радионице недалеко од Новог Брда, на још неутврђеној локацији у области Рашке, као и једна у близини Смедерава.⁴²

Имена даровитих средњовековних грнчара ретко су бележена на грнчарским производима, тако да је свако сачувано важно помена. До открића имена грнчара у Сталаћу, било је познато само једно, захваљујући томе што је било забележено у књизи дужника чувеног новобрдског трговца Михајла Лукаревића. Реч је о *Радулу из села Меоне код Новог Брда*.⁴³ У средњовековном Сталаћу, на фрагментованим посудама за воду откривена су два имена урезана пре глеђосања, на једној посуди део имена *ДОВР*, а на другој *Р(У)КА КОСТ(А)ДИН...* Прво име, тј. део имена може се односити и на грнчара али и на квалитет пића, а може бити и у склопу формуле за наздрављање. У другом случају сасвим је јасно да је посуда производ грнчара Костадина.⁴⁴

Закључујући разматрање о керамици из Дренче која је откривена у средњовековном културном слоју, испод шута, указујемо на њену стилску блискост са моравском керамиком откривеном у Сталаћу, Кознику, Милентији и Лазаревом граду, што је сасвим логично с обзиром на просторну повезаност ових налазишта. Главни репер за датовање керамике моравског круга којој припада, како смо већ навели, и дреначка, јесте она која потиче из затворене археолошке целине са Сталаћа, а која се сасвим поуздано опредељује у последње деценије 14. и прве деценије 15. века.⁴⁵

У оквиру манастирског комплекса у Дренчи, за разлику од керамике која је била веома заступљена у свакодневном животу, употреба стаклених посуда је, судећи према археолошким налазима, била сведена на минимум. Пронађена су само два фрагмента стаклених посуда (XX/7, 8) и један мањи фрагмент окулуса (Т. XX/9).

Предмети од метала су заступљенији а међу њима издвајамо оловни, крушколики тег и нож са тордираном дршком. Тег, тежине око 625 г, дакле пола оке (Т. XIV/4), вероватно је био део кантара, док је гвоздени нож врха повијеног „нагоре“ коришћен за обраду коже (Т. XVIII/1). Овај нож, са тордираном дршком која има лепезасто раскуцан завршетак, на прелазу у сечиво има прстенасту алку, која је служила за причвршћивање кожне оплате. На основу аналогија са ножевима из манастира Градац,⁴⁶ Студеница, Милешева и Давидовица, као и на основу аналогија из града Сталаћа,⁴⁷ датује су у 14. век, с тим што су померења могућа у ранији и каснији период, у вези са функционалном условљеношћу облика. Готово идентичан примерак из Старе Загоре, у Бугарској датује се у 13/14 век.⁴⁸ Ова врста ножа била је у употреби у праисторији и антици, да би без битних промена у форми била коришћена у средњовековним насељима у 14. и 15. веку.⁴⁹ Поједини истраживачи ове ножеве опредељују у струшке које се користе у домаћинству али је то мање вероватно с обзиром на налаз из Новгорода, од преко 20 оваквих ножева који су у слоју 14. века откривени заједно са недовршеном обућом и материјалом за прераду коже.⁵⁰ Да је реч о предметима који су се користили у кожарству, потврђује и топоним Кожетин, недалеко од Дренче а у предграђу Александровца, као и хидроним Кожетинска река, која протиче југоисточно од Александровца. Кожетин, чије је име свакако било повезано са кожарским занатом, помиње се међу селима у Расини још у Немањиној *Студеничкој повељи*.⁵¹ Поред наведеног Кожетина, историјски извори бележе и Кожетино Долње челника Радича.⁵² Кожарском алату

40 Манастир Дренча,
скица новог конака

⁴¹ Бикић 2000, I, 228

⁴² Бикић 2004, 156–157

⁴³ Динић 1957, 76

⁴⁴ Минић, Вукадин 2007, 103, сл. 58/5 а и сл. 66/15

⁴⁵ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1980, 50; Минић 1980, 45; датовање и типологија керамике са Сталаћа: Минић, Вукадин 2007, 58–103

⁴⁶ Јуришић 1989, 37

⁴⁷ Минић, Вукадин 2007, 138, сл. 88/3, 4

⁴⁸ Бјалгарският средновековен град технологии б. г., 94

⁴⁹ Минић 1977, II, 68, 76, Т. XLV/9, LIV/8; Ercegovic-Pavlović 1986, 10, сл. 2/2; Брмболић 1987, кат. бр. 72–76; Цуњак 1998, 178–179, Т. XVII; Брмболић 2000, 111, кат. бр. 143–157, Т. 24, 25.

⁵⁰ Минић, Вукадин 2007, 139, са старијом литературом

⁵¹ Новаковић 1912, 569; Ферјанчић 1972, 6–7. О *Студеничкој повељи*: Ђирковић 1974, 311–319

41 Манастир Дренча, црква и нов конак уклопљен у архитектонске остатке средњовековног

је највероватније припадала и зумба за прављење ситних украсних елемената, аналогна пимерцима пронађеним у Сталаћу.⁵³ Поред неколиких ножева, откривен је и врх гвоздене каније ножа, са заобљеним завршетком (врхом), што подсећа на канију за сабљу (Т. XIX/12). Идентични примерци који нису временски опредељени пронађени су у Бугарској, у Великом Преславу⁵⁴. У скубини металних предмета издваја се гвоздена квака која свакако потиче из првобитног манастирског мобилијара, из 14. века, будући да се током релативно кратког временског трајања Манастира, ова врста предмета није сврставала у тзв. потрошни материјал (Т. XX/3).

Анализа археолошког материјала, пре свега керамичког са сграфито-орнаментом који се датује у крај 14. и почетак 15. века, указује на кратко трајање манастирског живота, због чега сматрамо да је идентификација Манастира Дренче са Манастиром Калугере, коју предлаже Олга Зиројевић, на основу крушевачких дефтера из 1536, 1575/76. и 1584. године, у којима се наводи манастир Калугере,⁵⁵ неодржива. Осим тога, по попису из 1516. године у селу Дренча помињу се 30 кућа и 3 воденице, са 8 нежењених и 5 удовица, без помена Манастира, што значи да је већ тада био потпуно напуштен.⁵⁶

Тачно време замирања манастирског живота није утврђено али је сасвим сигурно да вековима после тога није обнављан. Како је циљ заштитних истраживања у порти био дефинисање конзерваторских услова за изградњу конака у циљу ревитализације манастирског комплекса, одлучено је да се нови конак сагради у габаритима средњовековног, да би темељни остаци старог конака били сачувани и презентовани (сл. 40, 41).⁵⁷

⁵² Новаковић 1912, 336; Благојевић 1972, 47, о занатима у крушевачком крају види: Фостиков 2007, 231–248.

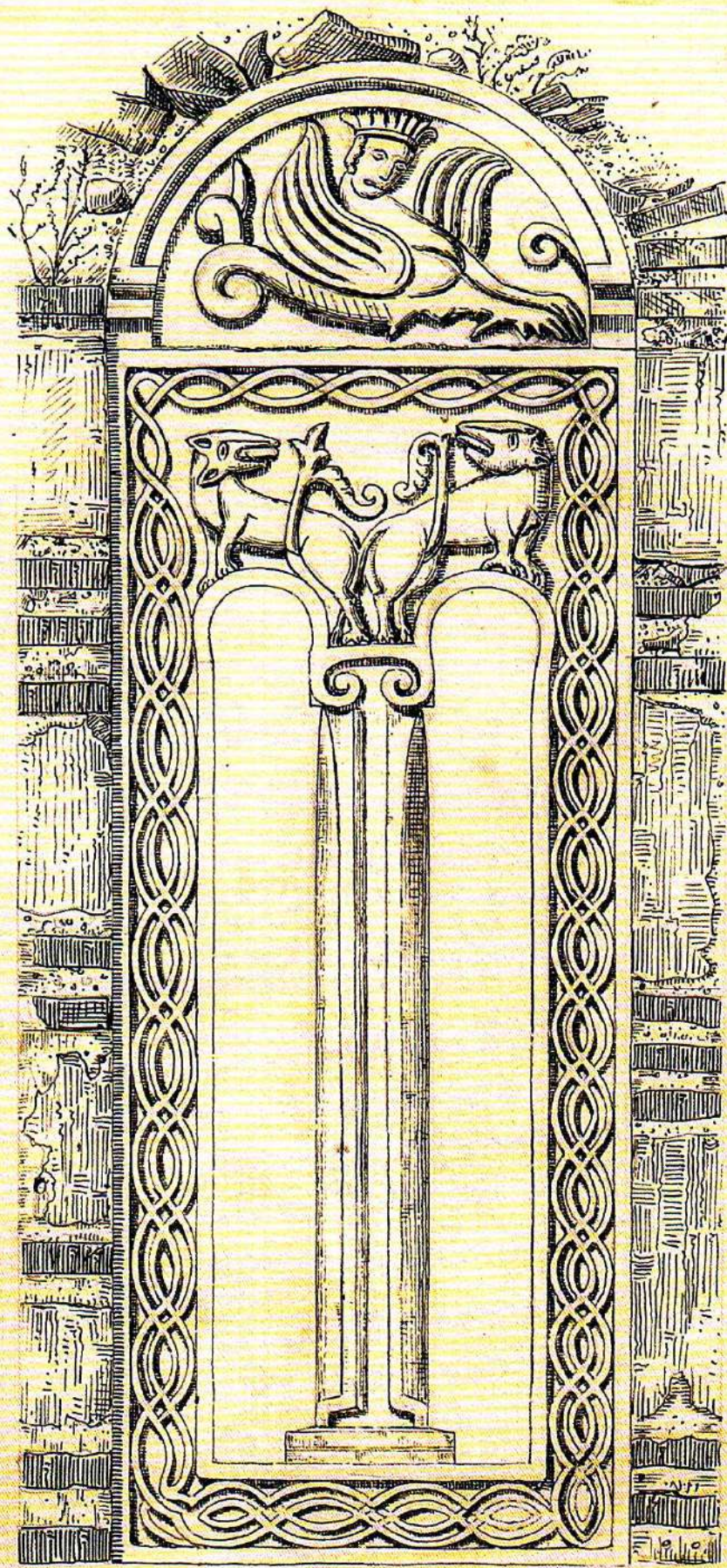
⁵³ Минић, 145, сл. 90/3–4.

⁵⁴ Битљанов 2004, 48; 107, к. бр. 482; 151, сл. 14.

⁵⁵ Зиројевић 1984, 96.

⁵⁶ Основни подаци из дефтера преузети су од проф. Милана Васића. Види: Лутовац 1980, 18.

⁵⁷ Аутор идејног решења и одговорни пројектант новог конака је М. Ковачевић, пројектант В. Маринковић и Д. Кривокућа а пројектант статике Н. Шекуларца.

Са опшарске мениге.

Прво познато истраживање архитектуре средњовековне цркве у Дренчи посвећене Ваведењу Богородице извели су у XIX веку Драгутин Милутиновић и Михаило Валтровић, архитекти који су се школовали у Немачкој.¹ И Милутиновић и Валтровић су се одмах по повратку са студија прикључили покрету за испитивање старе архитектуре у Србији. Као изасланици Српског ученог друштва започели су 1871. године архитектонско снимање средњовековних споменика сваке године током два летња месеца. Године 1874, између осталих које су тог лета обрадили, била је и Дренча – Душманица.² Поред основе и потребних пресека грађевине направили су и три детаљна панорамска приказа – изгледа – са запада, са југа и са истока, као и детаље три прозора на посебном листу. Укупно осам цртежа који се данас чувају у Историјском музеју Србије.³ Сачувани су такође извештаји Српском ученом друштву који се односе на ова прва истраживања и текстови које су у разним приликама публиковали или изговорили Милутиновић и Валтровић.

Списак цртежа Дренче из Историјског музеја Србије:

1. Панорамски приказ са јужне стране, Валтровић (сл. 48)
2. Панорамски приказ са источне стране, Валтровић (сл. 47)
3. Основа, котирано, Валтровић (сл. 43)
4. Попречни пресеци (А-Б и Г-Д), котирано, Валтровић (сл. 49)
5. Попречни пресек (В-Г), котирано, Валтровић (сл. 45)
6. Подужни пресек (у књизи означено као „скице фасада“), котирано, Валтровић (сл. 44)
7. Детаљи прозора, Милутиновић (сл. 50)
8. Панорамски приказ са западне стране, Валтровић (сл. 46)

Због значаја који имају за истраживање архитектуре цркве у Дренчи и њену обнову и због тога што су задобили вредност коју имају историјски извори, текстове које су Милутиновић и Валтровић сачинили током истраживања преносимо овде у целини.

У тексту „Извешће одсеку уметничком СУД (Српског ученог друштва)“, који је штампан у *Гласнику СУД*, XLIV, 1877, за Дренчу, која се помиње под називом Душманица, каже се:⁴

Као Руденица, иако је и ова црква једва даље познатиша изван своје околине. Она лежи поред истока Душманице, од које и носи садашње своје име. И Душманица је засигурно већ ојалој српско-византијској стили. Посијанак њен завијен је у дубоку таму, али њен крој и каквоћа израде довешће је до свој ирилице у иједнајсти век.

Душманица је сада у иако ирошном станању, да је њена ојправка иосве немојућа; с ишоа ће она сачувати вредност само као „црквина“ или „црквена развалина“.

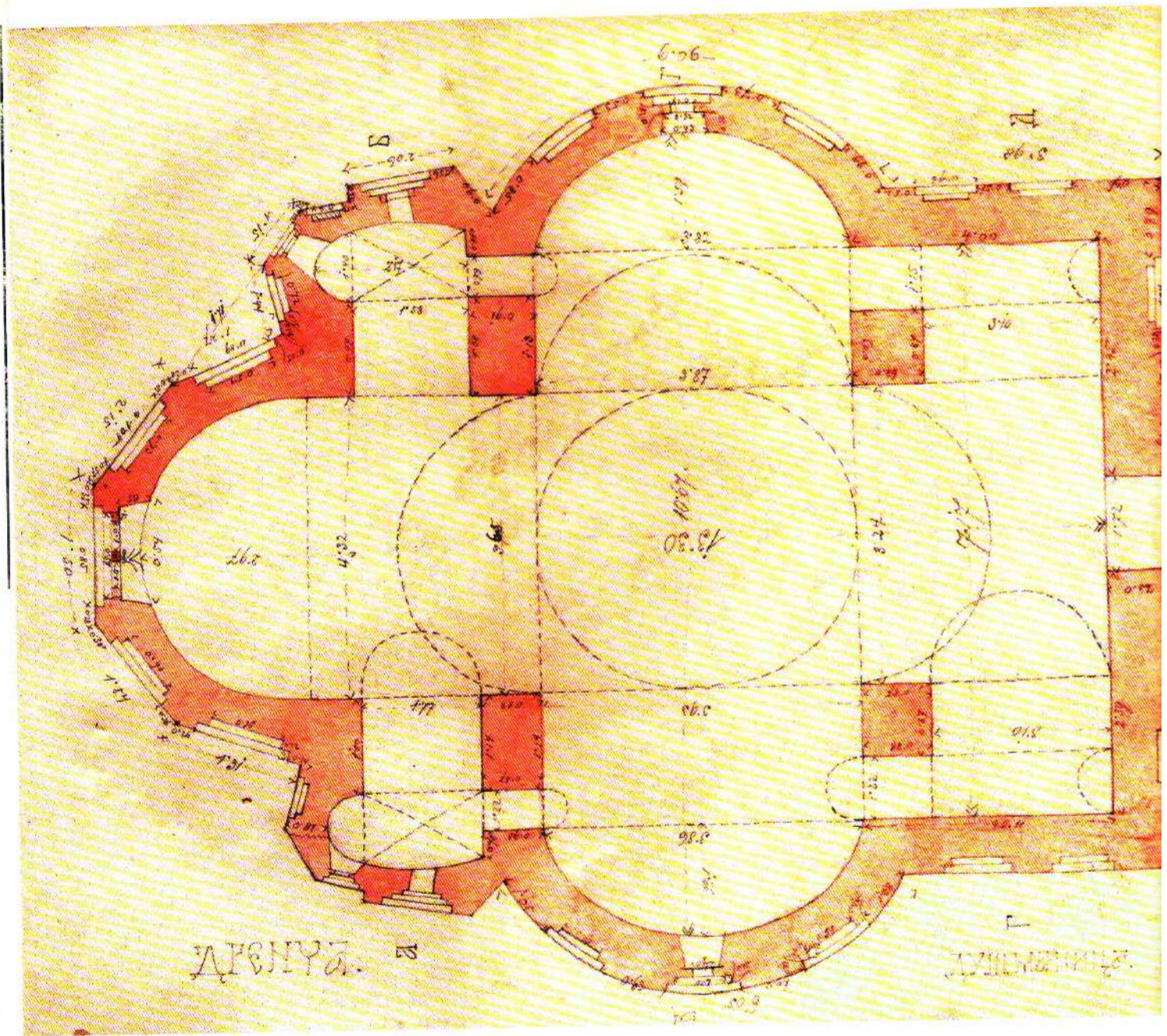
42 Црква Манастира Дренча, општарска бифора (1874)

¹ Мишковић-Прелевић 1978, 91–113

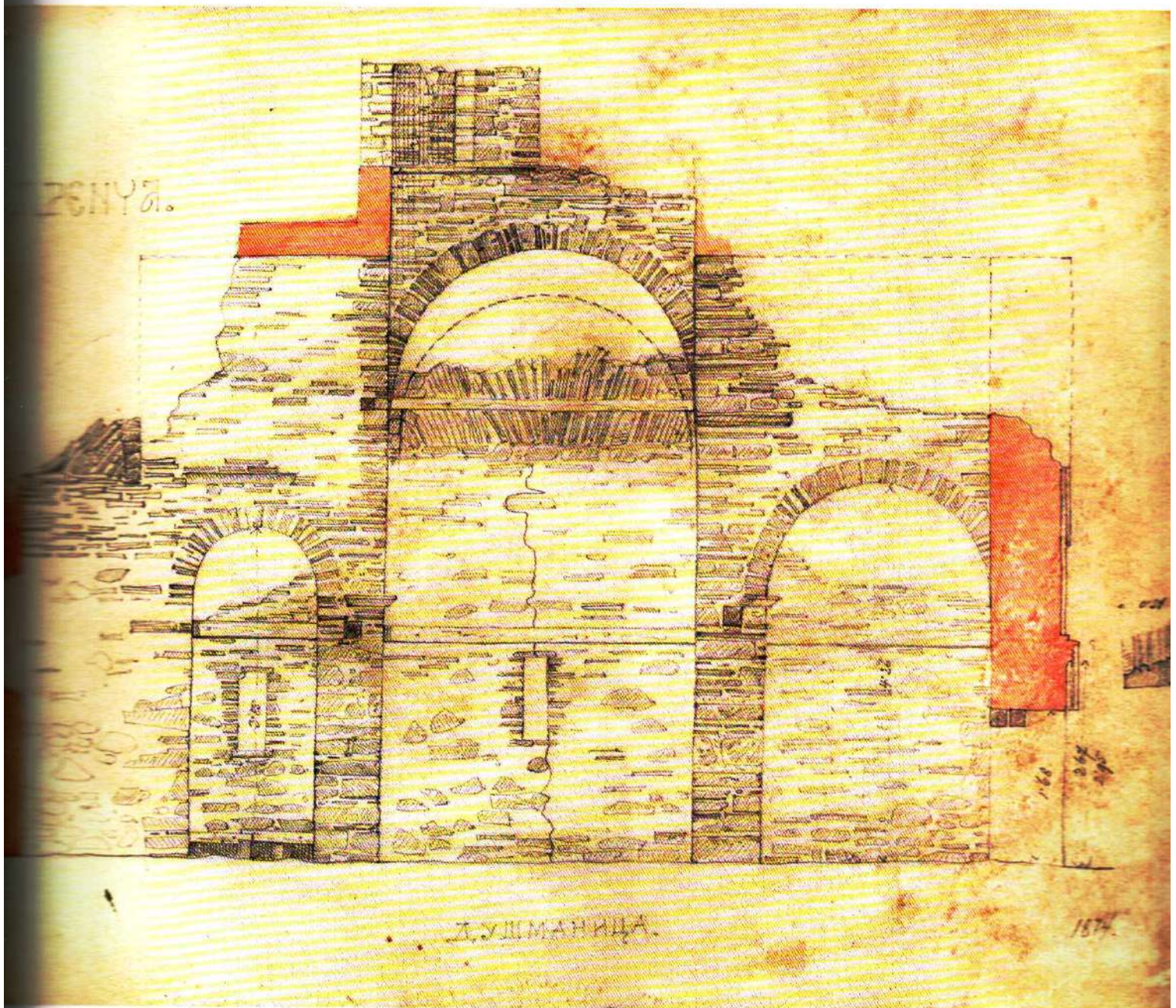
² Валтровић 1882, 69–70; Милутиновић 1882, 173; Мишковић-Прелевић 1978, 113, 127, бр. 83–91, слика на стр. 157.

³ Валтровић, Милутиновић 2006, 170–177. Аутори дугују посебну захвалност Историјском музеју Србије на уступљеној скенираној документацији Милутиновића и Валтровића која се односи на Дренчу.

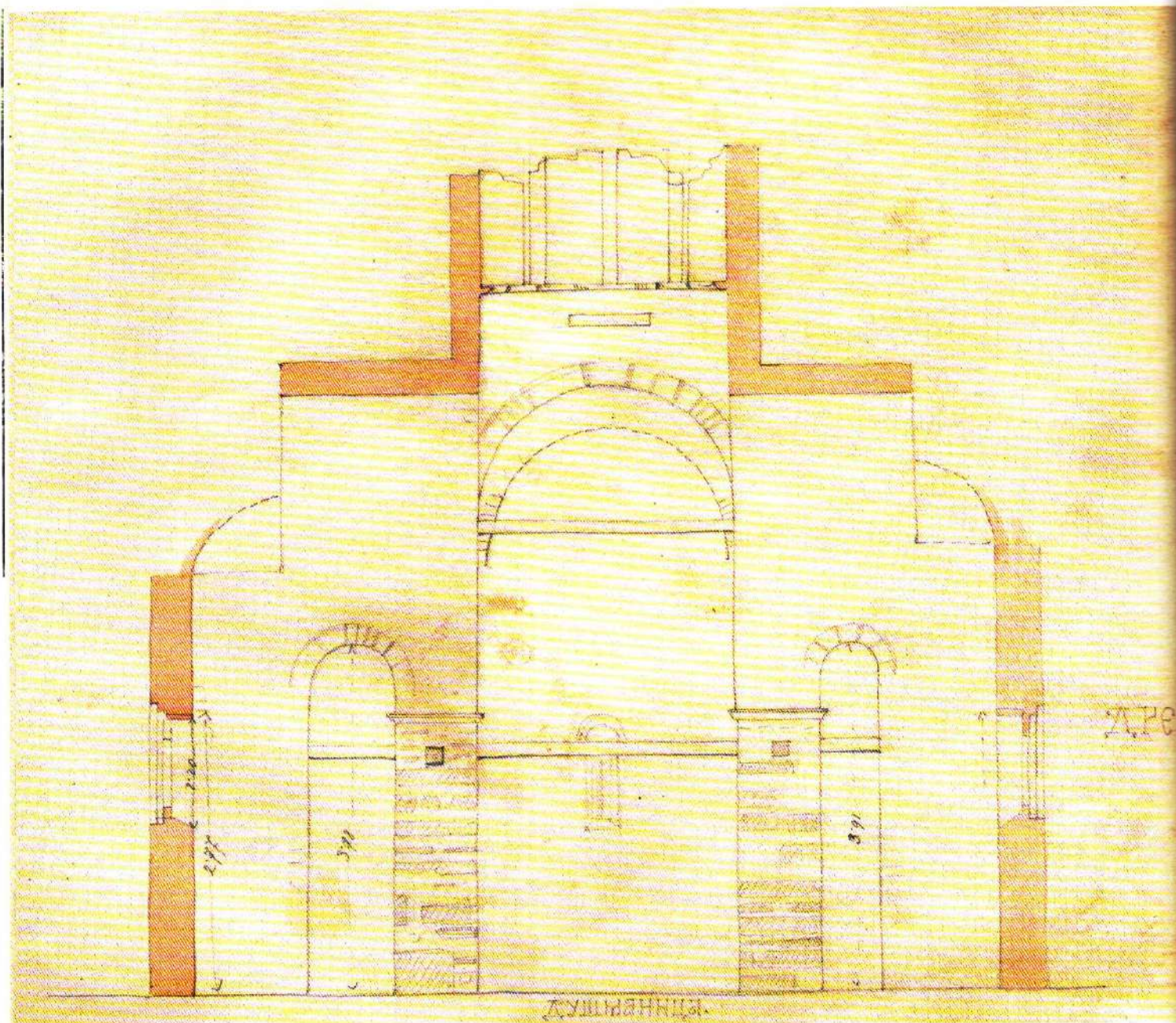
⁴ Валтровић, Милутиновић 2007, 24

43 Манастир Дренча, основа цркве, М. Валтровић (1874)

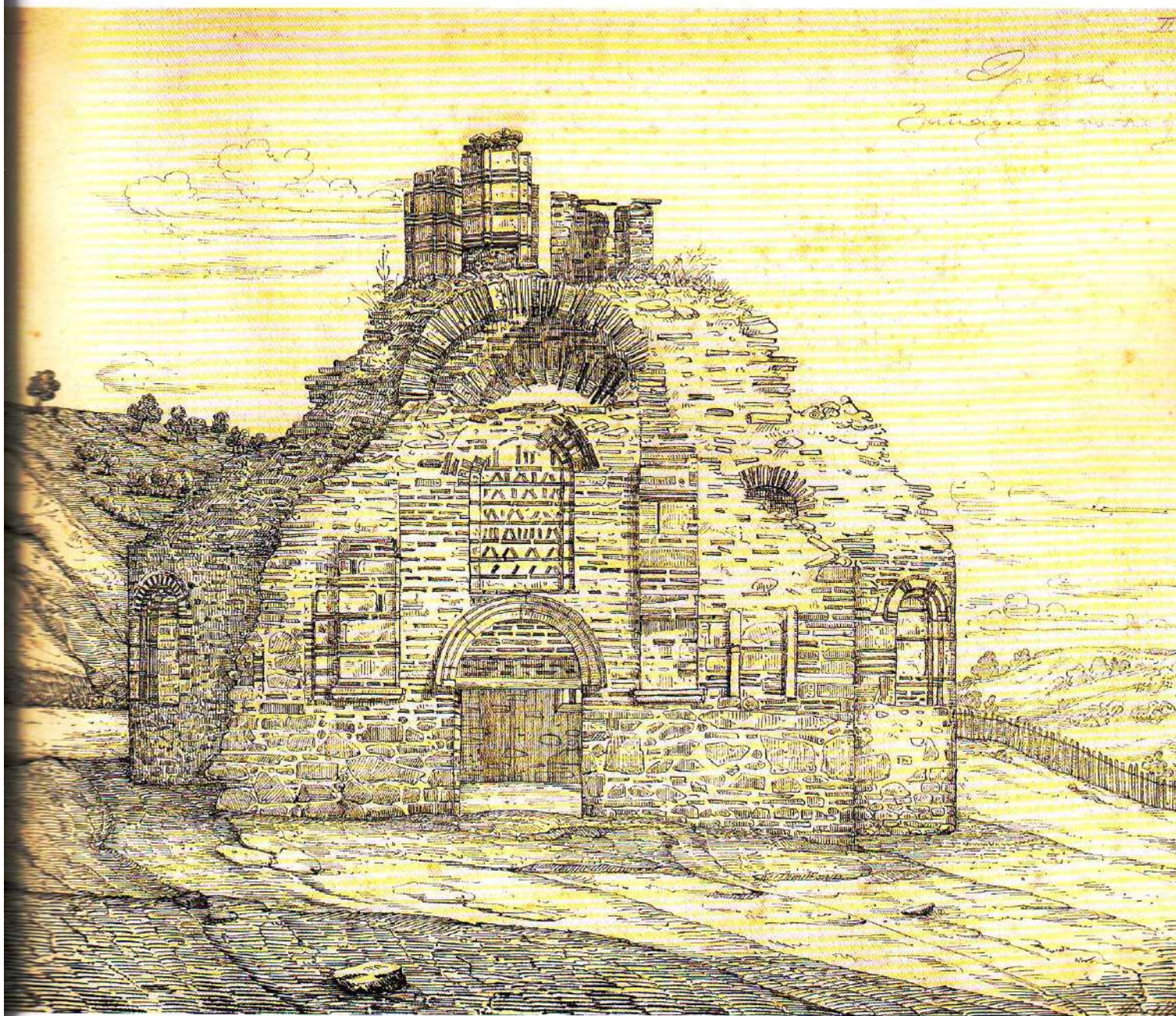

44 Манастир Дренча, црква, подужни пресек, М. Валтровић (1874)

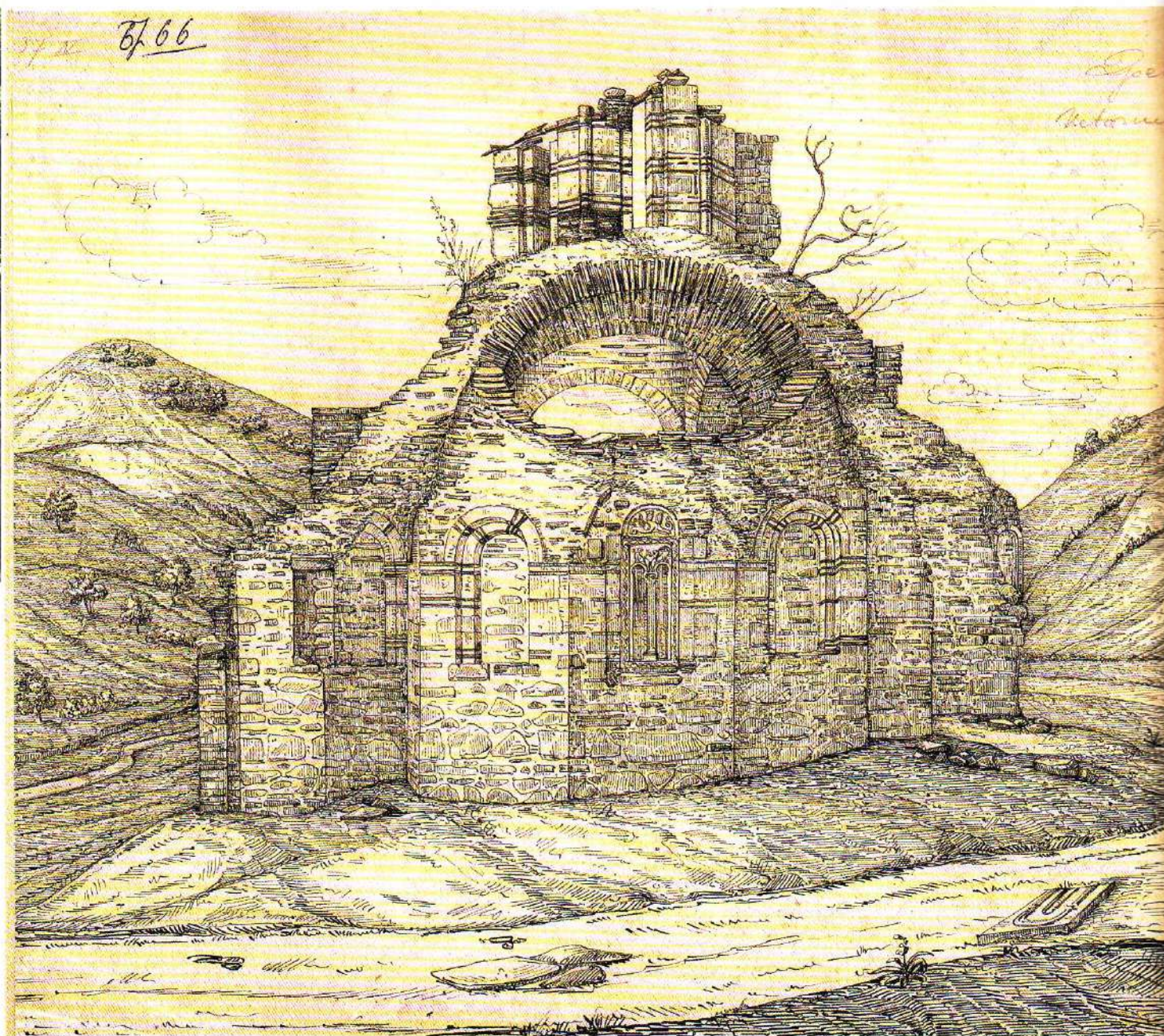

45 Манастир Дренча, црква, попречни пресек, М. Валтровић (1874)

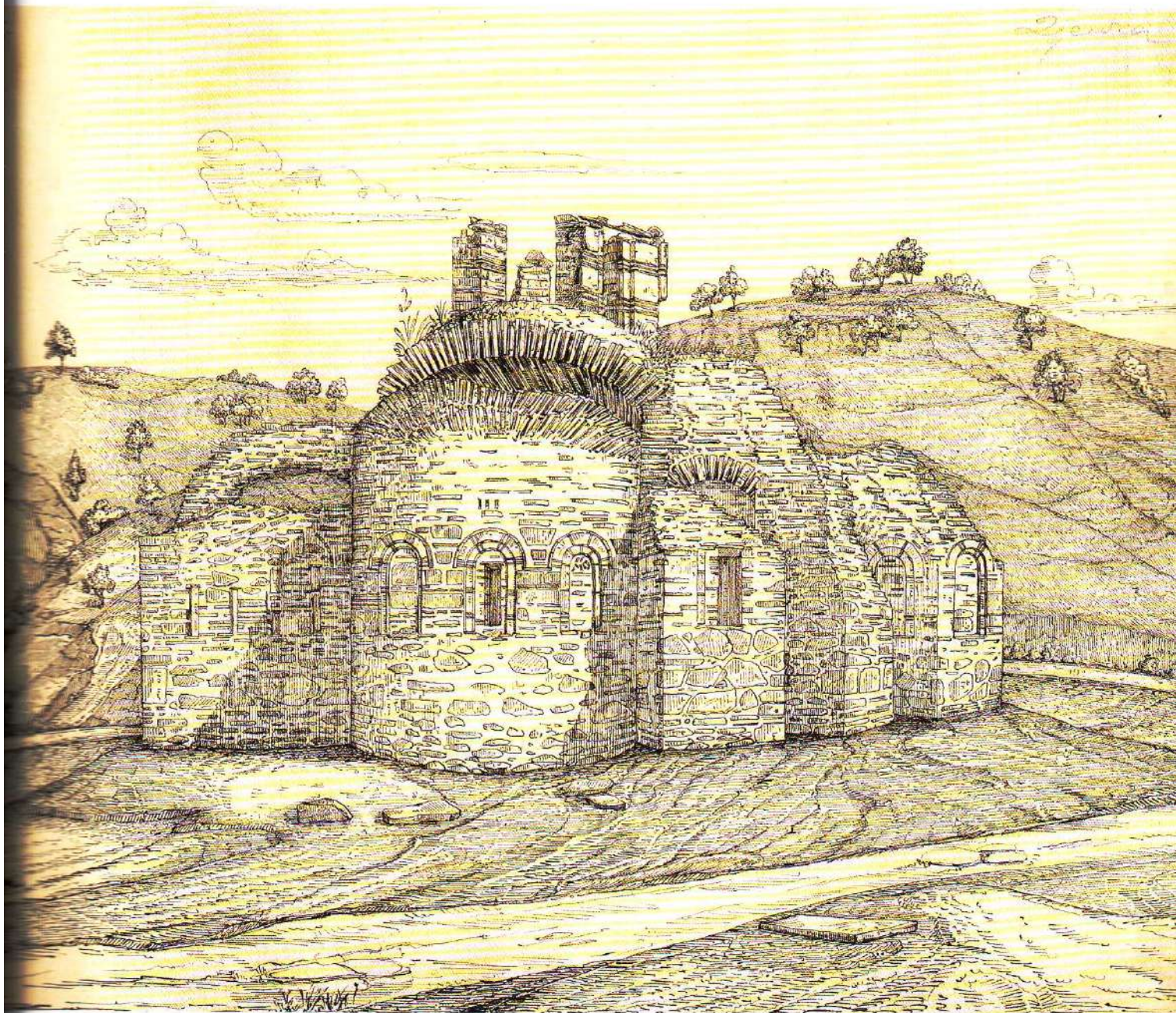

46 Манастир Дренча, црква, изглед са запада, М. Валтровић (1874)

47 Манастир Дренча, црква, изглед са истока, М. Валтровић (1874)

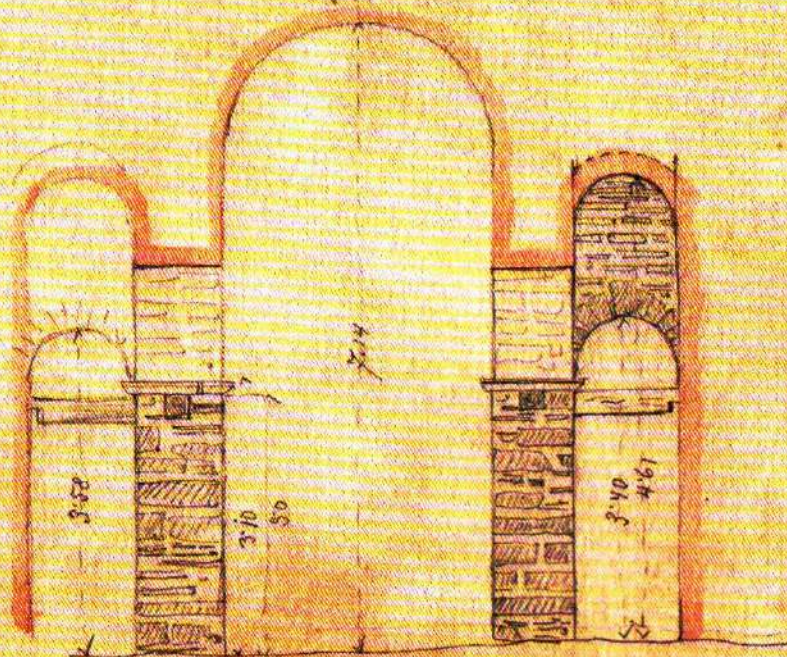
48 Манастир Дренча, црква, изглед са југа, М. Валтровић (1874)

4Б.

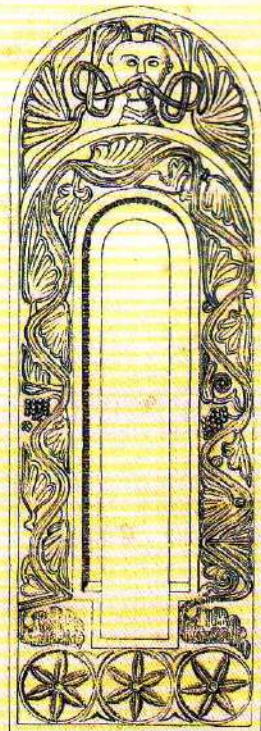
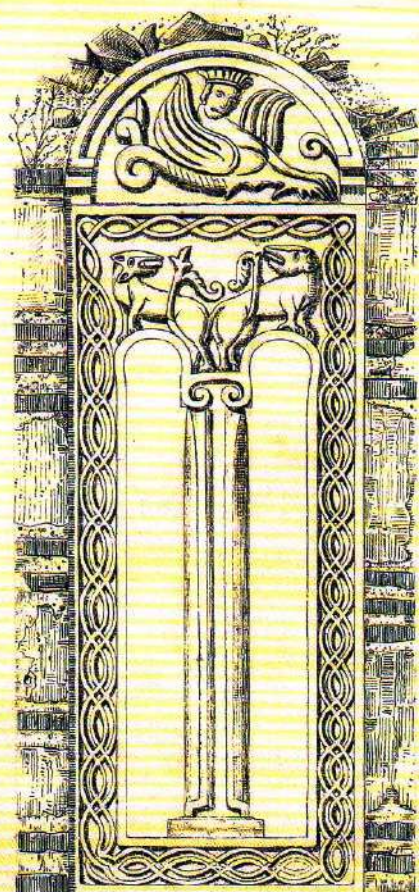
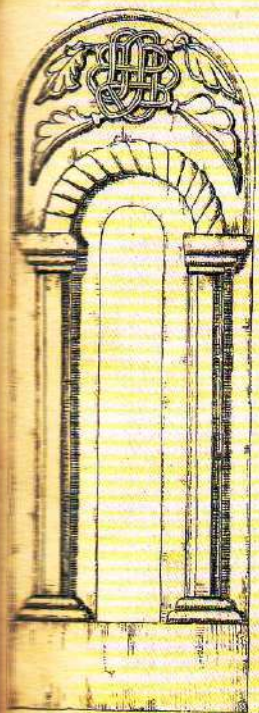

ДУШМАНИЦА.

Г.Д.

Дреница

1

2

3

49 Манастир Дренча, црква, попречни пресеци, М. Валтровић (1874)

50 Манастир Дренча, црква, прозори, Д. Милутиновић (1874)

Сви сводови на цркви већ су давно поцапали, те тим олакшали присиљу киши и снегу у унутрашњости цркве. Услед тога је морала сва олеја од малтера са зигова поцапати тако, као да је никад није ни било. С тим обалом малтером по свој прилици поцапо је живопис, а такође и записи ако их је кад год било на зида.

На овој премда уметношћу и техником сиромашној, но ипак занимливој развалини сачувана су само три камена, скулптуром украшена прозора. Мисмо ова сва три прозора прецртали, да се из њих види назадак уметности српске у оном добу, кад је Душманица зидана.

Из Душманице доносимо ове цртеже:

1. Основ цркве.
2. Подужни пресек.
3. Попречни пресек.
4. Изглед са запада пером цртач.
5. Изглед са истока пером цртач.
6. Изглед цркве са севера такође пером цртач.⁵
7. Три прозора са разних страна цркве пером цртача.

Године 1882. Михаило Валтровић је у Српским илустрованим новинама публиковао чланак о Дренчи.⁶ Будући да је од тада прошло више од сто тридесет година, да је то најстарији чланак који је настао као резултат истраживања цркве од стране стручњака за архитектуру и да је написан док је црква још била у већој мери сачувана, оправдано је овде донети највећи његов део, тј. све што се на Дренчу односи.

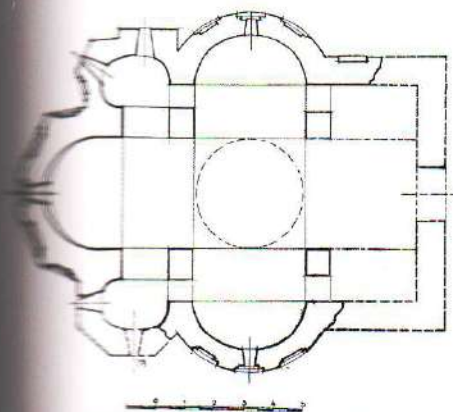
Манастир Дренча

У винограду бојато окићеној Жуји леже развалине једне цркве која је појала у првој половини Лазаревој царовања. Друго Марша ове године биће равно пој сивојина година како су њени оснивачи, монах Доротеј и син му Данило, у манастиру Жичи, написали „свишак“, у којем набрајају, шта све манастирској цркви овој дају у државу, и каква треба да је манастирска управа. Свишак шај или повељу издали су, као што у њој казују, „повеленијем превисокога самодржна господина кнеза Лазара и благовенијем све свејешаго патриарха кир Сиридона“, а написали су је и пописали пред истим патриархом и „пред всем збором великије цркве“ Жичке. Развалине те данас носе име оној села, код кога су. Зову се Дренча, а одстоје од села четврћ часа хода на запад. Од ћелија и других манастирских зграда никакав се видљив трај није одржао. Манастир је био појини у славу Ваведења. Предање у народу о њему казује, да се звао Душманица, а што с тога, што му душмани не дадоше да дуже од седам година поје. Предање овим шачно износи време, које је појекло од оснивања манастира до косовске бишке; време од године 1382. до 1389. У след појаси на Косову лако је могао поустејти манастир. Још те Дренчани причају, како су од неког калуђера чули, да је понеком писму на кожи, манастиру у Дренчи појала црква св. Арханђела у Шиљеговицу, а сам манастир да је био мејох Хиландару у свејој Гори. Ово се последње не слаже са наређењем оснивача у њиховом свишк, који се данас чува у руском манастиру св. Пантелејмона на свејој Гори. У њему на име забрањују господару земаљском, глави цркве, кшишору, ишману, сваком другом власнику и брашству, „положиши цркву пој свејој гору или пој ину цркву или обласи“.

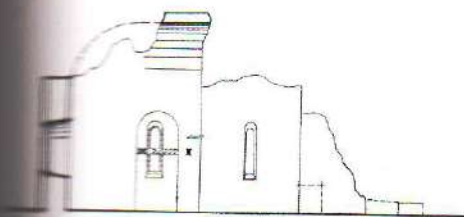
У једним својим знацима Дренча се погудара са црквама из XIV. и XV. века, као са црквом Лазарицом у Крушевицу, са манастиром Руденицом, Велућем, Калинићем и др.; а другим знацима пој ојомиње на цркве из раније доба. У прве броје

⁵ Не постоји изглед цркве са севера већ са југа

⁶ Валтровић, Милутиновић 2007, 24

Дренча—Дрџманци. Основа — Fig. 2. Monastère de Drenča—Dulmanica. Plan

Дренча—Дрџманци. Пресек — Fig. 3. Monastère de Drenča—Dulmanica. Coupe

51 Манастир Дренча, црква, цртежи И. Здравковића (1951)

се њен просторни распоред и архитектонски склоп у главним својим пошезима; у друге, оне штри ајсиде на источној страни, од којих је средња, највећа, олшарска, њејострана; а оне друге две много мање, с леве и с десне по једна, имају по четири неједнаке стране. Овамо иду и певнице које су сјоља и изнушра по кружној линији изведене. Кубе је сјајало на четири озидана сјуйца, ње ѡкомиње на Раваницу, на доцније зидане Манасију и Љубостињу. Пошито ѡјерше није имала, Дренча је била ѡшито централна грађевина.

И ако јој ѡшос лежи две сјоје испод урвина од срушених сводова и торњих зидова, ѡјет се ѡзнаје, да је изнушра била лејих сразмера, да је била висока и вишка. И сјоља су јој ѡдножје са свију страна зашриале које урвине, које нанос од воде са брда на северној страни.

Дренча је засидана од нешесаној и шесаној ѡешчара и кречника, од модрој шкриљца, сје и ѡјеке. Сваком ѡјоме градиву дајо је природом му и конструкцијом одређено место. Сје је највише било у кубејта, шкриљца у сводова, а ѡјека је својом бојом и размештајем конструкцијама и ѡлајнима давала ѡромене и живојта.

Зидарска је израда у ѡшито добра и брижљива. Каменорезачки ѡсао, који се на другим црквама, изнаша у шарама на доврајницима и дојрозорницима, још није ни по цршежу, ни по шехничком извођењу, досјиоа оне висине, до које се ѡјео на цркви крушевачкој и на другим млађим црквама. У камену израђених шара има у Дренче само на јрозору, источном, јужном и северном.

За изучаваоца историје српске црквене архитектуре, Дренча је врло ѡшере-сан ѡјав, ѡшито на себи носи белеје ѡрошлој и насјуйајућеј времена у развишкју архитектонских облика.

Осим Дренче у крушевачком ѡкрућу ѡшитоивач црквених старина има градива за рад свој на старој и новој Павлици на реци Ибру, на Лазарици, манастиру Ругеници, Велућу...

После овог чланка па све до 1951. године нема вести која казује да се неко бавио испитивањем остатака архитектуре цркве у Дренчи. Наведене године Иван Здравковић публикује своја запажања о остацима грађевине испитаним у то време али у знатној мери понавља и наводи и текст Валтровића из 1882. године.⁷ Здравковић доноси, поред пет фотографија, и два цртежа: основу и подужни пресек цркве, којима потврђује своју констатацију изречену у тексту да је од 1882. до 1951. године нестала половина онога што су његови претходници видели, проучили и публиковали (сл. 51).

У другој половини XX века Дренча постаје предмет интересовања више истраживача али се њеном архитектуру највише бавио Бранислав Вуловић. Започео је као архитекта конзерватор приликом радова на њеној физичкој заштити 1952. године. Пре свега прецизно је архитектонски снимиио остатке грађевине и у два чланка, којима су повод ови радови, објавио је цртеже 1956. године.⁸ Већ кроз ове цртеже, на којима је пре свега јасно видљиво шта је од грађевине затекао 1952. године, Вуловић (као да) је наговестио своје будуће кораке на њеном истраживању дајући овлаш и реконструкцију њеног првобитног изгледа (сл. 52, 53, 54). Поред планова грађевине публикује и остатке камене пластичне декорације нађене у шуту приликом радова на рашчишћавању унутрашњости и непосредне околине. Важнији налази су једна монофора (једноделни прозор), делови довратника (?) са преплетом, профилисан полукружни венац са нише изнад западног портала и више опека различитих облика (сл. 55, 56). Сам Вуловић о томе пише:

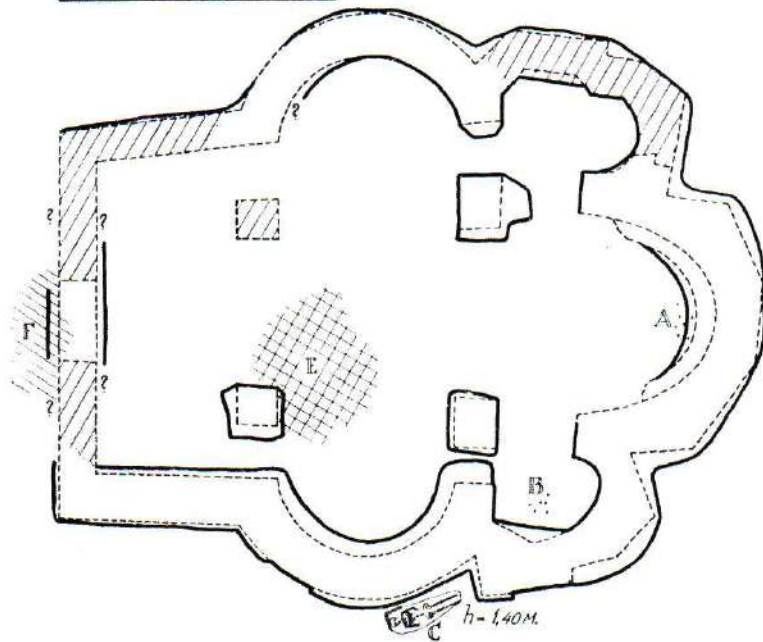
Међуштим, у шоку ових конзерваторских радова имао сам прилике дејтаљније да снимим и ѡштам целу грађевину. За овај део ѡсла, који је сјајало ѡредамном

⁷Здравковић 1951, 245–249

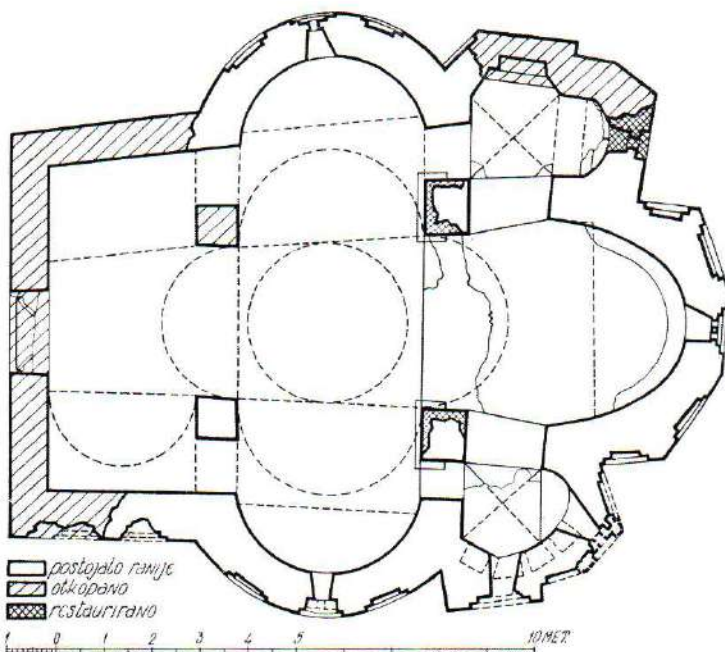
⁸Вуловић 1956, 227; Вуловић 1956 а, 61

МАНАСТИР ДРЕНЧА
СКИЦА АРХЕОЛОШКИХ НАЛАЗА

- A** ПОЛИСТОРИСКИ НАЛАЗ
  - B** СЛОВЕНСКИ НАЛАЗ
  - C** ГРАВИЦА
  - D** ГРАВИЦЕ ПОД ДРЕНАНИМ КАНАЛОМ
  - E** НАЛАЗ ФРАГМЕНАТА СА КУЛОПЕ
  - F** НАЛАЗ КАМЕНС ПЛАСТИКЕ
- 1 0 1 2 3 4 5 МЕТ

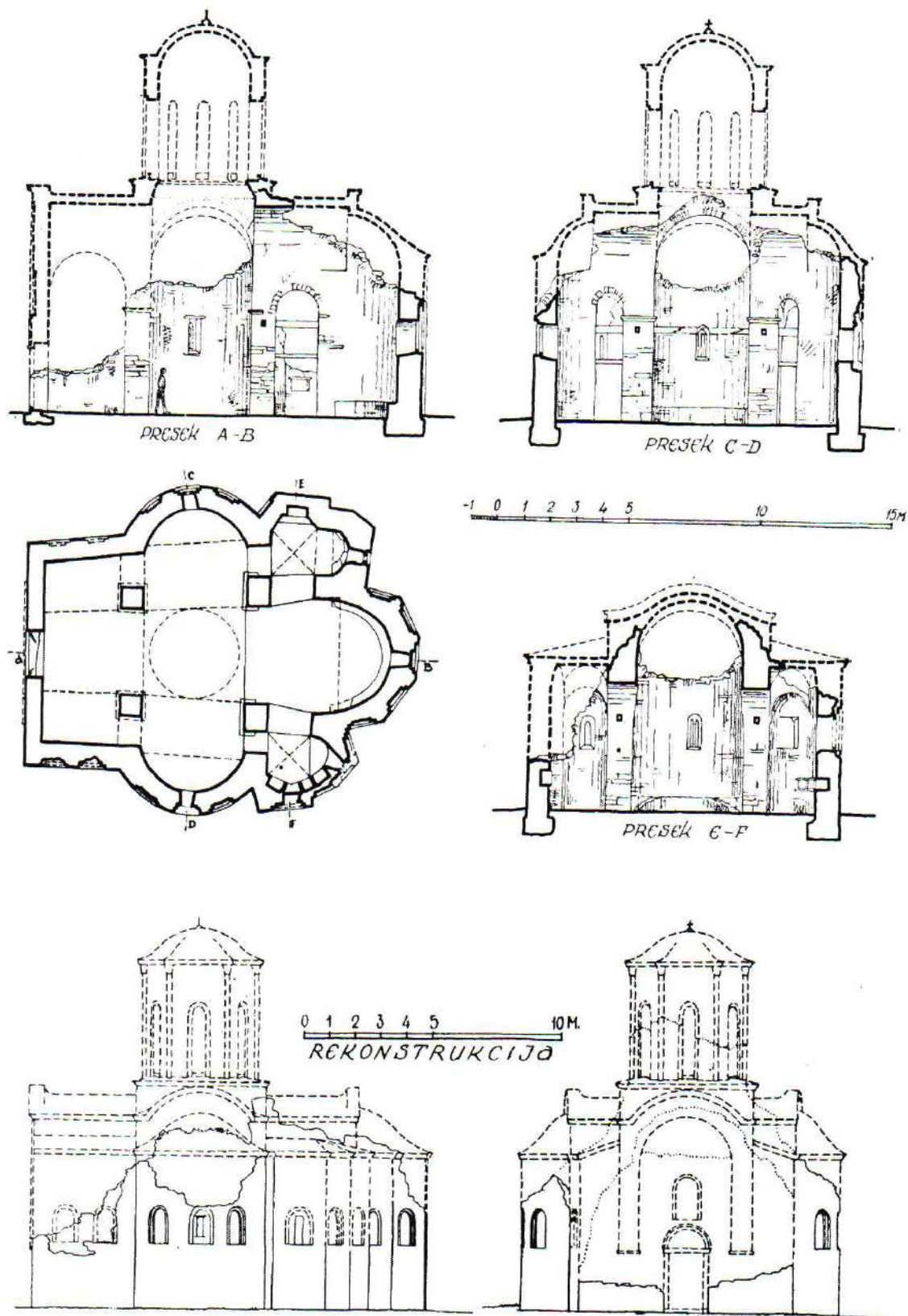

52 Манастир Дренча, основа цркве са археолошким налазима, цртеж Б. Вуловића (1956)

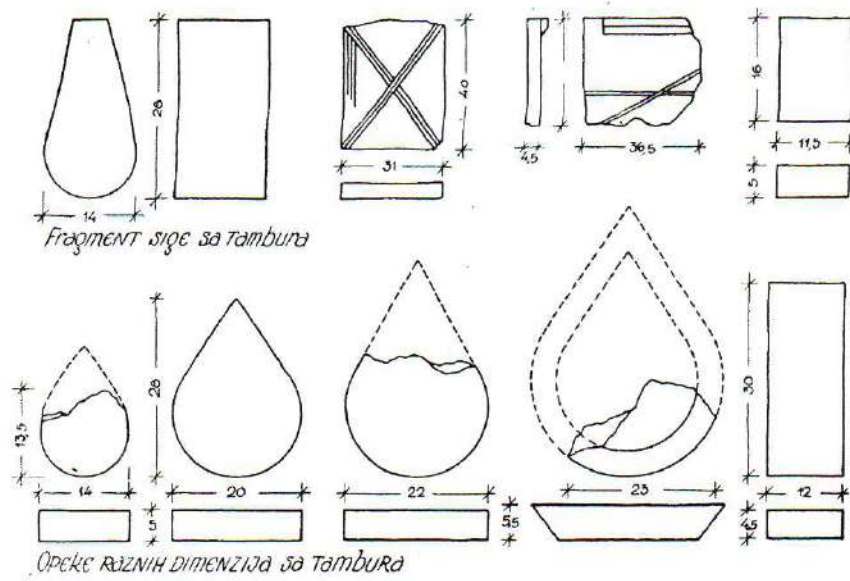

53 Манастир Дренча, основа цркве пре и после конзервације, цртеж Б. Вуловића (1956)

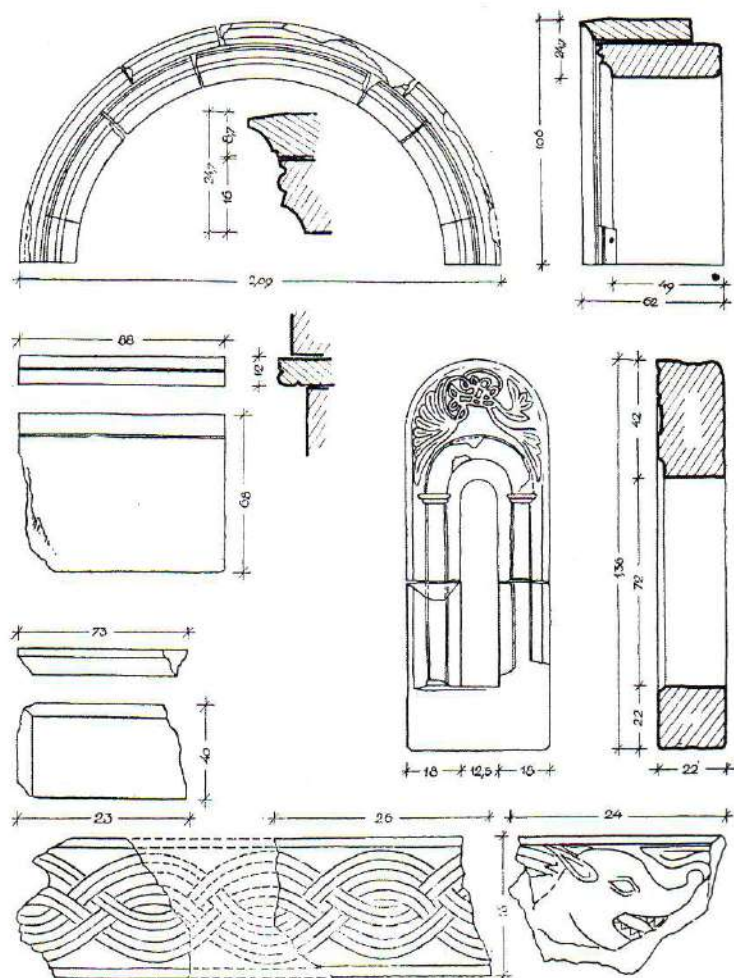

54 Манастир Дренча, основа, пресеци и изгледи цркве са реконструкцијом, цртежи Б. Вуловића (1956)

55 Манастир Дренча, црква, опеке и сига са тамбура, цртеж Б. Вуловића (1956)

56 Манастир Дренча, црква, остаци пластичне декорације нађени у шуту, цртеж Б. Вуловића (1956)

као конзерватором, било је довољно времена (и) техничких могућности. Могло се ближе прићи сваком камену, могла се проанализирати и констативовати његова функција у конструктивном склоју грађевине. Сем тога, нађено је доста архитектонских елемената, задржаних на рушевинама грађевине или оборених у шушу, који пружају могућност да се одређеније приђе реконструкцији првобитног изгледа овог споменика.⁹

Архитектонска анализа грађевине део је цитираног текста у коме Вуловић најпре наговештава да помен Дренче у повељи – свитку који је издат 1382. године у Жичи, не значи и решење за њено датовање – могла је бити подигнута и нешто раније. Будући да је период у коме Дренча настаје време распадања државне организације, када господари почињу да граде на својим феудима, Вуловић сматра да су за грађење Дренче у оваквим приликама могли бити антижовани и мање вешти мајстори, који су унели у архитектуру, па и у пластичну декорацију пуно неправилности и русичности. Ипак, ако се посматра основа, наводи даље Вуловић, конструкција, зидање и другостепена пластика око прозора, запајају се извесне архаичне и неразвијене, боље речено прелазне форме ка једном потпуно зрелом решењу, које ће се тек нешто касније манифестовати на грађевинама моравских споменика. Даље у тексту Вуловић анализира основу, наглашава веома развијен олтарски простор и везује овакво решење за споменике на Атосу. На тлу Србије сличности налази код каснијих Петруше, Лапушње и Лоцице. За опште решење, изглед и конструкцију налази аналогije на Манастиру Убожац (Рђавац), узимајући га тако као кључни узор и некритички прихватајући његово датовање у XIV век.

На њему зајачамо слично крстообразно решење комбиновано са шриконхосом, са изразито дубоким олтарским простором, зајим решење следе аркаде изнад портална на зајадној фасади, коју носе испуштене камене конзоле, а нарочито технику зидања. Доњи делови грађевине зидани су од ломљеног камена. У горњим зонама поред камена употребљавана је и опека, али искључиво у декоративне сврхе, као што је случај и на манастиру Дренчи.¹⁰

Крстасте сводове изнад простора проскомидије и ђаконикона, констатује даље Вуловић, од свих моравских грађевина имала је само Дренча. Аналогiju налази једино на хиландарској саборној цркви и неким другим грађевинама на Атосу. На Атосу, на католикону Велике Лавре, Вуловић налази аналогiju и за полукружне певничке апсиде Дренче, какве у Србији, од раних моравских споменика, има још само сажети тиконхос Горњака. Узимајући у обзир споменике претходних епоха српског средњег века и рановизантијска решења, Вуловић претпоставља да је овај елемент на Дренчи прелазни облик од најстаријих полукружних до полигоналних моравских шриконхоса. Истраживања Б. Вуловића показала су да Дренча никада није имала припрату, за разлику од већине моравских грађевина које су првобитно биле без ње али им је она касније додата. Међу њима се као изузетак издваја Дренча, која је била сазидана без нарикса и остала све време без њега.

Када говори о полихромији фасада, Вуловић констатује да је скромна, као и декоративна камена пластика, и да има русичне и рудиментарне форме али и да су оне и архаичне, што објашњава нестабилним стањем између Маричке и Косовске битке, у коме феудалци нису били економски довољно јаки да дижу монументалнија здања. Ипак, пратомајстор је, да би постигао неке ефекте полихромије, у зони прозора и слепих ниша употребио опеку и боље обрађен камен, за разлику од доњег дела грађевине, који је озидан ломљеним каменом.

⁹ Вуловић 1956, 229

¹⁰ Вуловић 1956, 231

Спојнице је обрадио онако како су оне изведене на већини моравских грађевина. Вуловић је на једном делу јужне конхе видео и остатак тестерастог византијског венца од опека.

Анализирајући сачуване прозоре, једине делове грађевине са плиткорелефном пластичном декорацијом, Вуловић закључује:

И док илустрика око прозора приказује доста рудиментаран и примитиван карактер без доброј цртежа, дошле архитектонски облици и размера имају вишк и елегантну форму. Сем тога, техника решења и садржина обрађених мотива не везују се ближе за илустрику осталих моравских стоменика, по чему је Дренча прилично усамљена.¹¹

Сводећи своја разматрања архитектуре Дренче, Б. Вуловић се враћа на суштину њеног концепта, на развијени тип уписаног крста који је комбинован са триконхосом, на конструктивни склоп и декорацију који *још нису добили пошуну облик једне зреле концепције*, да би се изнова преиспитала хронологија изградње: *показује се ипак да није ли манастир Дренча по своме архитектонском решењу архаичнији од манастира Раванице, самим тим и нешто старији од ње, или су оба стоменика у крајком временском раздобљу традиле две различите групе мајстора, са различитим способностима, које у току радње нису имале међусобној додира.¹²*

У делу текста са поднасловом *Техничка заштита, конзервација*, Б. Вуловић уз напомену да се ради о конзервацији затечених остатака, дакле само о заштити затеченог а не и о реконструкцији, описује изведене радове, уз већ више пута навођене материјале од којих је црква сазидана.

Године 1966. Вуловић публикује своју докторску тезу, у којој Дренчу помиње у једном пасусу: *Поред Исаије и Сисоја, Доротеј би био трећи хиландарски илман из редова уледних светогорских монаха, који је присуство у Србију у време настајања нових архитектонских схватања. На остацима његове цркве, поред светогорској утицаја у распореду унутрашњег простора, осећају се у појединим елементима фасада и утицаји солунској начина грађења.¹³*

Дванаест година касније Дренча је поново у жижи Вуловићевог интересовања и то њена рестаурација.¹⁴ Наравно, изабрану тему и даље прате питања датовања и могућих утицаја, међу којима се, као и раније, истичу светогорски, преношени још за владавине цара Душана. *Таква нова схватања импресионална са Аџоса на самоме почетку се зајачају у догађајим њеним просторима на већ познати и одомаћени развијени или сажети немањихки план грађевине, али архитектонски обучен у пољихромно рухо савремене византијске технике изражавања употребом опеке и камена.¹⁵*

Будући да се на грађевини, на њеним остацима документованим у XIX веку, види разлика у обради нижих и виших делова – две фазе грађења, али и да се на основу остатка цркве и налаза у рушевини средином XX века, то може констатовати, при чему би млађа фаза припадала времену већ развијеног моравског стила, Вуловић закључује да је Дренча подигнута средином XIV века и да је или остала недовршена до почетка осамдесетих година, када се као завршена помиње у *Доротејевој свитку*, или је првобитна грађевина делимично срушена у првом налету Турака па обновљена. Обнова је, по њему, могла бити изведена почетком осамдесетих, што сматра највероватнијим, или, могуће, тек после Косовске битке.¹⁶

У одељку *Архивска грађа и савремена документација* Вуловић детаљно разматра све што су Валтровић и Милутиновић оставили, помиње и налазе до којих је он дошао и закључује да се на основу такве анализе дошло до готово свих елемената оригиналне грађевине: *Очигледно је реч о триконхалном типу основе,*

¹¹ Вуловић 1956, 235

¹² Вуловић 1956, 236

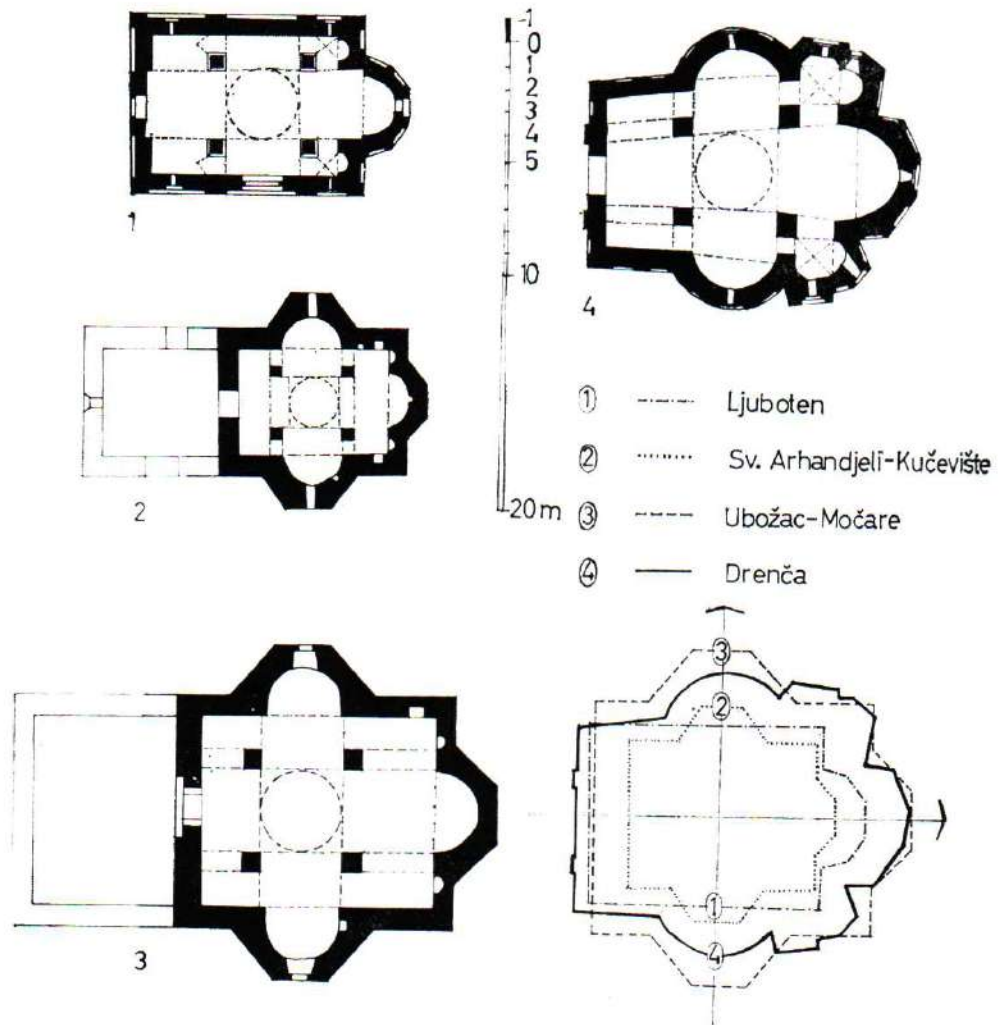
¹³ Вуловић 1966, 16

¹⁴ Вуловић 1978, 213–235

¹⁵ Вуловић 1978, 213

¹⁶ Вуловић 1978, 219–221

57 Основе црква Љуботена, Светих арханђела код Кучевишта, Убошца (Рђавца) и Дренче, цртеж Б. Вуловића (1978)

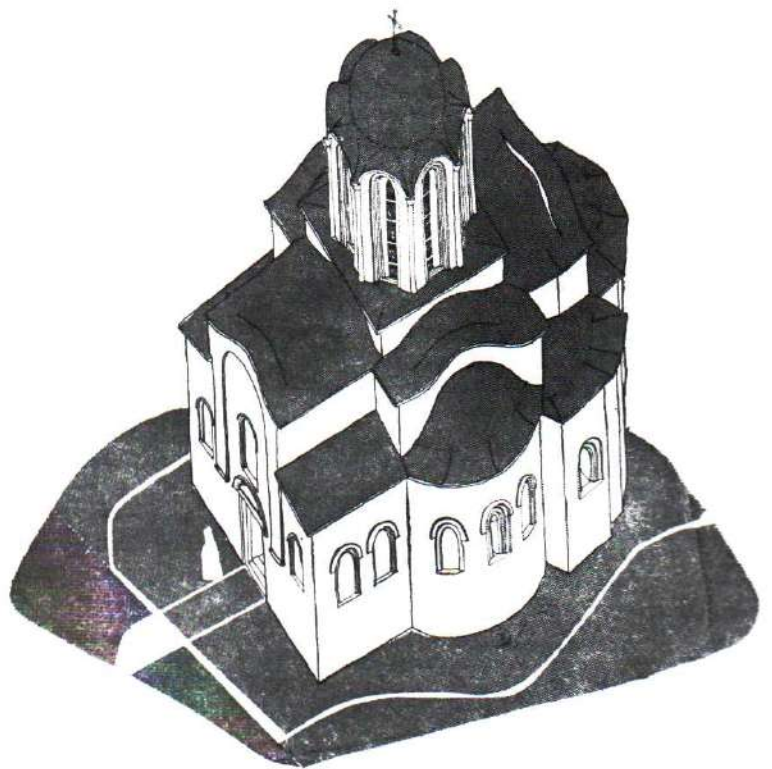
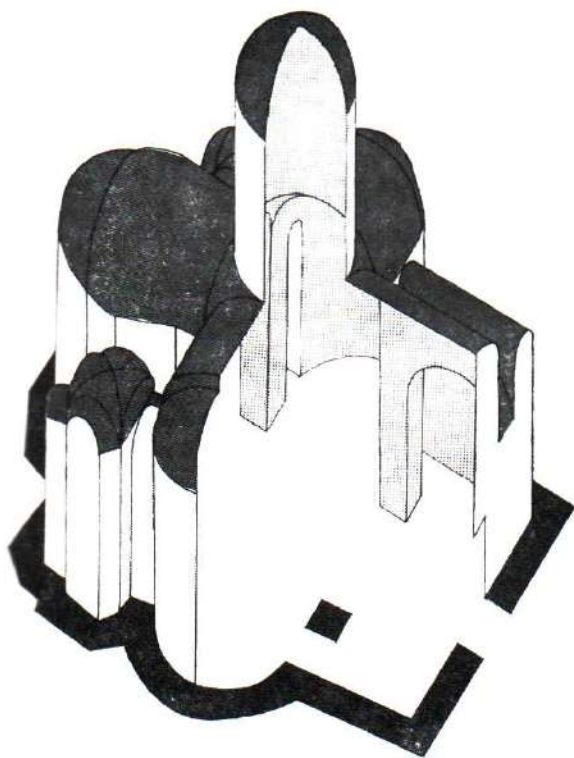
чији средишни простор чине четири стубица који су носили централно кубе заједно са њангантифима и полубличастим сводовима распоређеним у облику крста. Крстасте сводове над бочним капелама, јединствене у моравској архитектури, повезује са грађевинама у Македонији, као на пример са Љуботеном у Скопској Црној Гори, а занимљив начин обраде тамбура и куполе (извођење у либажним редовима сике која се смењује са по три реда опеке) са Убошцем (сл. 57).¹⁷

Поднаслов *Два стилска схваћања архитектонских елемената* сликовито одражава Вуловићево тумачење изградње манастирске цркве. Вуловић констатује да је доњи део грађевине, углавном оно што је он затекао, зидан у *преморавској техници*, да овој техници припада и другостепена пластика фасада и *наивна* камена пластика на оквирима прозора. Сводне конструкције Дренче везује за Љуботен а план, технику зидања и композицију западне фасаде за Убожац (сл. 15). *Техници грађења из времена зреле моравске епохе* припадају горњи делови грађевине – тамбур са куполом, према документима Валтровић–Милутиновић, и *поједини елементи на нижим деловима*. За куполу (сл. 60, 61, 62, 63) каже да је типичан пример модела примењеног на Раваници и Лазарици.

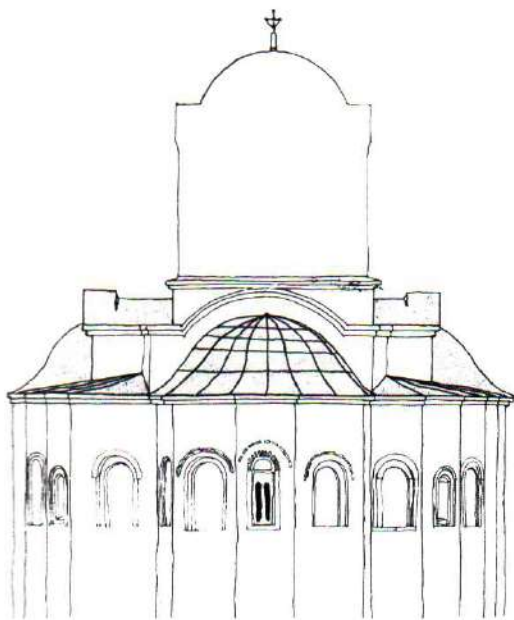
*Ова два различита приступа грађења на цркви манастира Дренче ујозоравају, а могло би се рећи и да сведоче о два тпујама мајстора, али и о не њако дуготом растојању у времену када се врло брзо мењао и укус и стил.*¹⁸

¹⁷ Вуловић 1978, 226

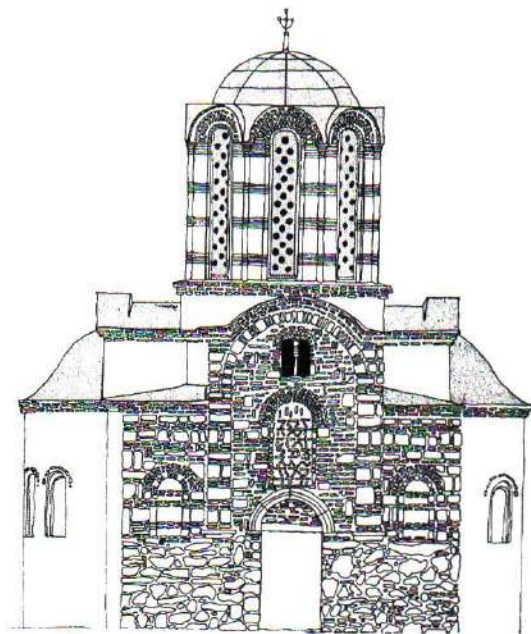
¹⁸ Вуловић 1978, 228

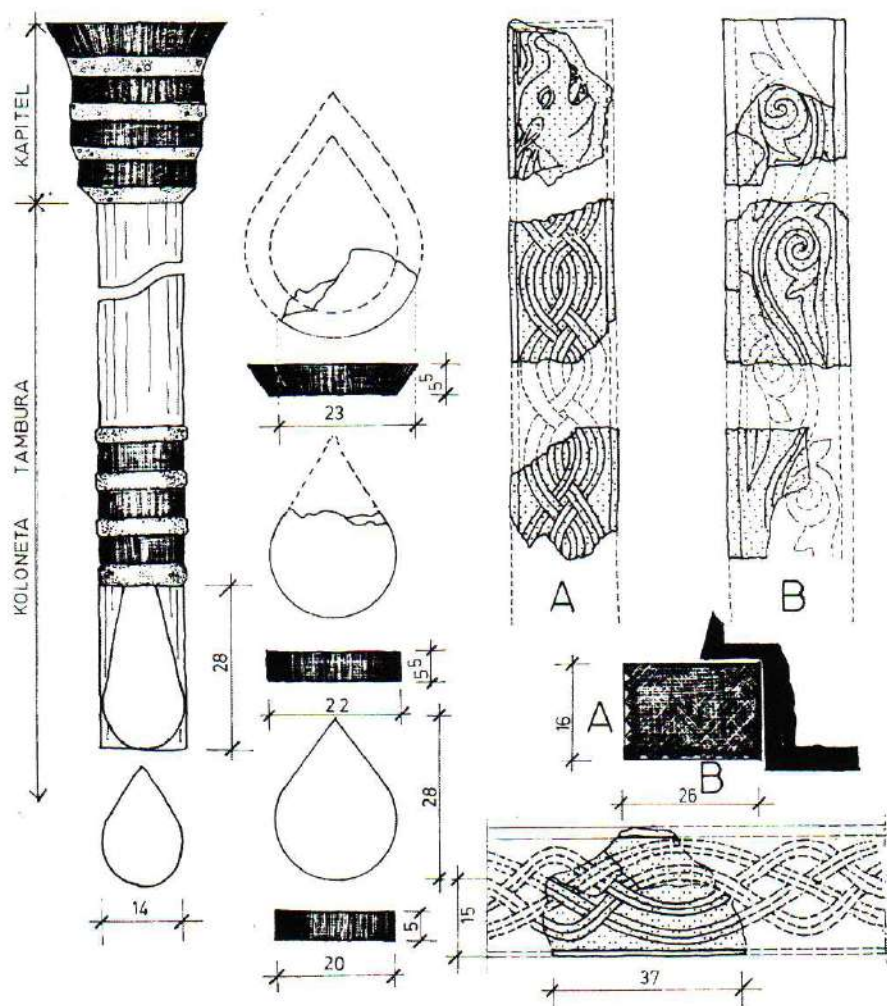
61 Манастир Дренча, црква, аксонометријски изгледи
реконструисане црквене грађевине, цртеж Б. Вуловића (1978)

62 Манастир Дренча, црква, реконструкција источне фасаде,
цртеж Б. Вуловића (1978)

63 Манастир Дренча, црква, реконструкција западне фасаде,
цртеж Б. Вуловића (1978)

64 Манастир Дренча, црква, фрагменти моравског преплета, колонета са тамбура и капител, цртеж Б. Вуловића (1978)

Пошто завршна поглавља Вуловићевих *Резултата радова на конзервацији рушевина Дренче, Предлош примене реставрацијског постојка и Анализа досадашњих искустава*, нису у директној вези са истраживањем архитектуре Дренче, о њима се овом приликом неће говорити.

Значајно место у историјату истраживања Дренче заузима *Пројекат обнове манастирске цркве у Дренчи*, који је 1984. сачинио Б. Вуловић. Нема сумње да је приликом израде пројекта Вуловић морао да изврши и нека додатна истраживања – сасвим сигурно бар када су пропорције горњег дела у питању јер се неке из његових претходних цртежа и оне у пројекту разликују. Сам Вуловић у одељку пројекта *Разрада и дојуна главне пројекта реставрације* наводи: *вршене су мање дојунске анализе и истраживања на самом објекту...*

Може се рећи да се истраживањем архитектуре Дренче, преко њене декоративне камене пластике, у другој половини XX века бавила и Надежда Катанић. Држећи се углавном опсервација Д. Милутиновића она описује декоративно обрађене прозоре и заклучује:¹⁹

Скромна пластична декорација манастира Дренче, очувана до данас, представља илијско резану скулптуралну пластику не баш високих уметничких квалитета. То илустрира скромне стваралачке моћности њеног мајстора, који није имао способности да следи свој узор, владарску задужбину Лазарицу, која је саграђена...

¹⁹ Катанић 1981, 223

Истраживањем архитектуре цркве Манастира Дренче, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века, током израде своје докторске дисертације *Извори и развијашак моравске архитектуре*, бавио се и Владислав Ристић.²⁰ Он усваја већ поменути приступ проблему датовања Дренче кроз анализу њене архитектуре у поређењу са црквама насталим половином XIV века, без обзира на *Дорошејев свишак*, по коме је она настала нешто пре 1382. године. У свом уверењу да црква у Дренчи припада раним моравским споменицима Ристић доводи у питање Вуловићев закључак о две фазе грађења на њој, наводећи пример Наупаре, чија је кула такође озидана правилно у алтернацији камена и опеке за разлику од доњег дела грађевине а истовремена је са њим. Тако Ристић закључује:

*Дренча је свакако у целини била саграђена у Душаново време, односно у раздобљу од 1350. до 1355. године. Овако усјосијављеном хронологијом, уз Лешје и Липовац, Дренча обележава саме почетке моравској традицијелства.*²¹

У прилог раном датовању наводи светогорске утицаје, понајпре Велике Лавре у концепцији основе (потпуно одвојени простори проскомидије и ђаконикона, полукружне бочне конхе) и просторна решења која прате светогорска (однос дужине и ширине наоса).²² Ристић такође наглашава да је аналогију са Великом Лавром уочио и Б. Вуловић али да *појаву сивоља полукружних бочних конхи на Дренчи не доводи у везу са могућим обрасцем Лавре, већ у овом елементу види прелазни облик...*²³

Разлику у начину обраде фасада доње, средње и горње зоне Дренче, укључујући и кубе, и разлику у клесању њене декоративне камене пластике, Ристић објашњава ангажовањем *две групе мајстора различитој умећа и сукобом старијих и најреднијих уметничких схваћања који се догодио на истој грађевини, истовремено одбацујући Вуловићеву претпоставку о грађењу у две фазе које је делило двадесет пет година.*²⁴ Иначе, као почетак развоја решења фасада моравских триконхоса Ристић помиње Дренчу, тј. њене фасаде.²⁵

Бавећи се проблемима Каленића, Иван Стевовић говори и о цркви у Дренчи дајући критички осврт на Ристићеве ставове, тј. тумачење развојног тока моравске архитектуре. Усвојена хронологија изградње цркве у Дренчи, која је само једна од раније понуђених могућности, селективни приступ у избору података у тумачењу споменика, уз заобилажење *доказној материјала* ради стварања *илузије довршене шок*, Дренчу позиционира у вештачки формирану групу раних моравских споменика развијеног уписаног крста (Липовац, Раваница, Љубостиња, Нова Павлица).²⁶

Пре почетка радова на обнови грађевине 2002. године, који нису прекидани као претходни, било је неопходно ради допуне Пројекта извршити мања истраживања и архитектонска снимања – северна и источна фасада, детаљи ниша, тачне коте околног терена, тј. разлике у нивоима.

²⁰ Ристић 1996, Ристић 1994

²¹ Ристић 1996, 46

²² Ристић 1996, 54–56

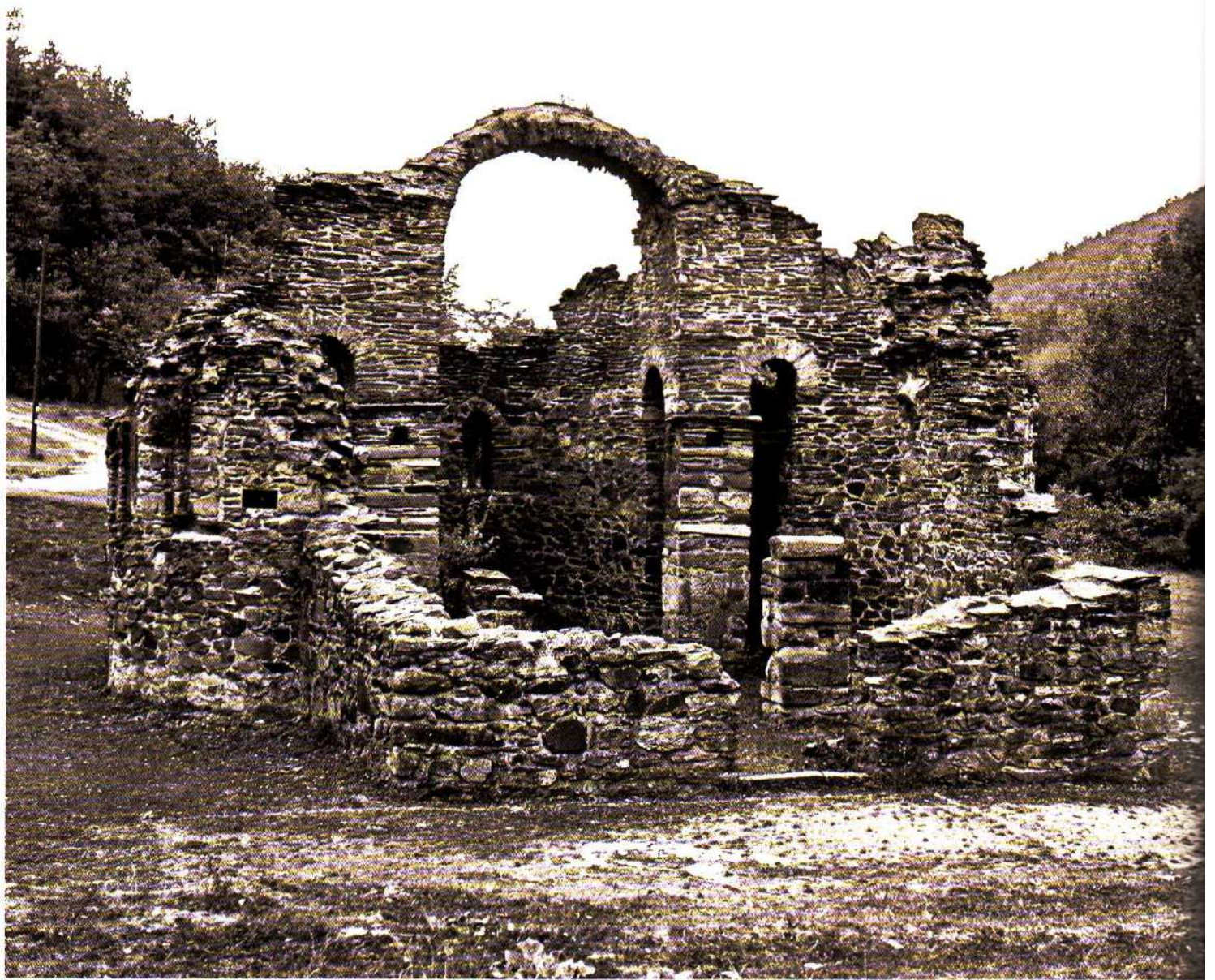
²³ Ристић 1996, 54

²⁴ Ристић 1996, 91, 124

²⁵ Ристић 1996, 148

²⁶ Стевовић 2006 а, 39–40. О методолошким проблемима у тумачењу моравске архитектуре види: Стевовић 2006, 231–253.

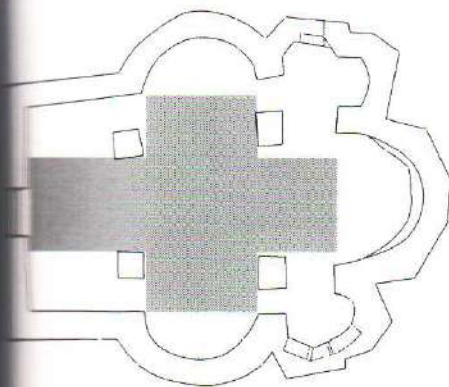
ЗАТЕЧЕНО СТАЊЕ ЦРКВЕ ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ

ДЕТАЉНИ ОПИСИ АРХИТЕКТУРЕ И СКУЛПТУРЕ

Црква Манастира Дренче је до пре десетак година била рушевина али сачувана у тој мери да се на основу остатака и публикованих резултата истраживања обављених у XIX веку могао са потпуном сигурношћу дефинисати тип грађевине и њена припадност групи споменика одређеног стила на тлу средњовековне Србије – моравској школи или моравској стилској групи. Још средином XX века први је то учинио А. Дероко.¹

Црква у Дренчи је, како у основи тако и у корпусу (просторном склопу), грађевина развијеног уписаног крста, са куполом у пресеку његових кракова, са бочним конхама на његовом северном и јужном краку и конхом на источном, која припада олтарском простору означеном уписаним крстом (сл. 66). У науци се оваква црквена здања називају триконхосима, било да су развијеног или сажетог типа уписаног крста, и готово сва изграђена у Србији кнеза Лазара, па и деспота Стефана, припадају овој скупини. Било је мишљења, већ су раније у тексту детаљно наведена, да су неки изграђени још у време цара Душана, и да је, пошто има сличности са њима, без обзира на веродостојан историјски извор који је датује најкасније у 1382. годину, и Дренча настала средином XIV века.² Новија истраживања два манастира која су узимана као полазишта за датовање Дренче, Убошца и Светих арханђела код Кучевишта, оспорила су претпоставку о изградњи цркве Манастира Дренче средином XIV века.³

Посебно обележје цркве Манастира Дренче су неуобичајено развијени простори проскомидије (североисточни део) и ђаконикона (југоисточни део), што је нарочито уочљиво са спољне стране грађевине. У тачно исцртаној основи цркве види се да се читава грађевина од истока према западу нешто сужава, те поткуполни простор има облик трапеза уместо квадрата, што је случај код свих сакралних грађевина са куполом (сл. 72). Развијени тип цркве уписаног крста подразумева у поткуполном простору слободностојеће стубове или ступце који преко пандантифа (сферних троуглова) и лукова носе кубе. Како је већ наведено, црква у Дренчи припада овом типу и има ступце (зидане носаче горњих делова конструкције) квадратног пресека. Кубе, тј. тамбур кубета је био затворен калотом (полулоптом од које ни у XIX веку више није било остатака), све три конхе полукалотама (четвртина лопте – мали остаци су се сачували до наших дана на јужној страни) а кракови крста полуобличастим сводовима (само од источног се сачувао мали део у пуном пресеку). Због наведеног сужавања грађевине од истока према западу подужни сводови су били мало деформисани, што се практично није запажало у унутрашњости грађевине и није имало утицаја на

66 Манастир Дренча,
основа цркве са уписаним крстом

65 Манастир Дренча, црква,
северозападни изглед (1971)

¹ Дероко 1985, 176, 197

² Стричевић 1956, 115; Вуловић 1978, 213; Ристић 1996, 46.

³ Тодић 2013, 67; Тодић 2013 а, 173.

њен сигуран конструктивни склоп. Сводове су, као и куполу, носили лукови који су оптерећења (тежину) преносили на тло, преко стубаца и зидова. Проскомидију и ђаконикон, неуобичајено за триконхалне грађевине у Србији, затварали су крстасти сводови, сачувани у веома малом обиму (сл. 93). Источна конха, олтарска апсида, полукружна је изнутра а петострана споља а мале конхе проскомидије и ђаконикона, које се на њу наслањају са северне и јужне стране, изнутра су такође полукружне а споља су изведене са више страна – пет (шест). Конхе на северном и јужном краку крста и споља и унутра су полукружне (сл. 72). Мале просторе северно и јужно од великог полуобличастог свода, над западним делом храма некада су затварали полуобличасти сводови малог распона који до наших дана нису сачувани.

Укупна дужина грађевине, мерено по подужној оси, износи 15,20 м а највећа укупна ширина, мерено по попречној оси, јесте 12,80 м. Ширина западне фасаде је 8,50 м а унутрашњи пречник кубета, мерено на тлу између сачуваних стубаца, морао је бити око 3,20 м. Дебљина зидова варира од 0,80 м до 1,00 м. Укупна површина грађевине је 147 м².

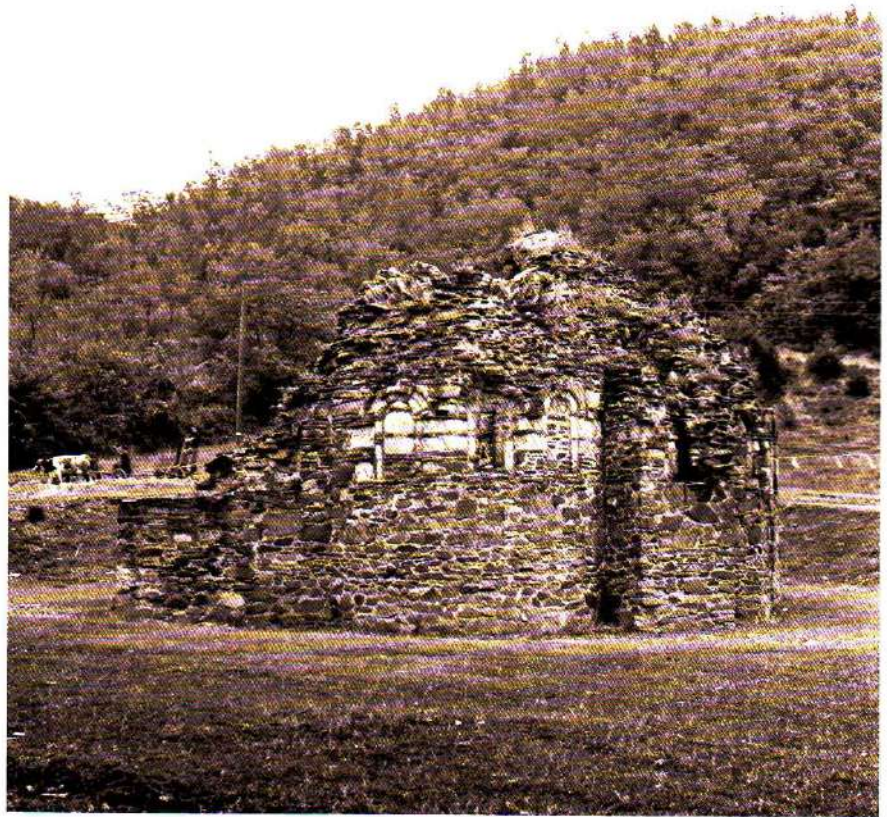
Црква Манастира Дренча почетак обнове 2002. године дочекала је у рушевинама, како је то већ више пута наведено, јер су радови изведени 1952. године имали за циљ да сачувају затечено стање за будуће генерације, како надаље не би долазило до урушавања овог значајног споменика културе, али не и рестаурацију објекта. На западној страни зидови који су делимично президани 1952. и 1966. године сачувани су до висине 1,00–2,00 м.⁴ Северна конха са прозорским отвором, очувана је до око 6,00 м висине (сл. 65, 76, 81), док је јужна, такође са прозорским отвором и незнатним остацима полукалоте, сачувана до близу 7,00 м висине (сл. 82). У наосу су преостала два западна ступца делимично президана 1952, у висинама од око 1,50 и 2,50 м. Источни ступци, сачувани у својој првобитној висини од око 4,5 м, заједно са луковима и деловима зидова према северу, југу и истоку носе остатке сводова. Ови ступци су 1952. године делимично рестаурирани.⁵ Према северу и југу од сводова су преостали само почеци, док је од свода према истоку, у пуној првобитној висини сачуван фрагмент широк преко једног метра. Овај фрагмент свода са преко 8 метара висине од тла представља највишу тачку рушеvine, будући да одатле ниво очуваних остатака храма пада према истоку (сл. 92). Источна зона храма, тј. олтарска апсида са прозорским отвором, очувана је до висине од око 4,5 метра.

Подни покривач, који је, судећи по траговима на неколико места, био од камених плоча, није се сачувао. Очигледно га је неко извадио и однео док црква још није била урушена. На зидовима нема трагова живописа.

Црква је зидана различитим врстама камена из локалних мајдана, који је различито обрађиван, будући да је коришћен ломљен и притесан камен, понегде облутак, модри шкриљац, а у извесним зонама камен и опека. За прозоре, поједине делове фасада и ступце употребљен је обрађен беловодски пешчар, за сводове и полукалоте шкриљац, а за лукове сига. Зидови су у доњој зони изграђени од крупнијег притесаног и ломљеног кречњака уз по који комад мермерних или гранитних облутака, док су горње зоне зидане ситнијим плочастим комадима кречњака, уз спорадичну употребу шкриљца. Опека је коришћена на фасадама, у зонама које су зидане у редовима, као и за зидање ниша и око прозора. Опека димензија 30,16 x 12,00 (или 11,50 цм) била је средњег квалитета. Материјал који је коришћен за изградњу цркве потиче из оближњих локалних мајдана, шкриљац је налажен недалеко од самог манастира, а беловодски

⁴ Р. Станић 1975, 281

⁵ Вуловић 1956, 227; Вуловић 1956 а, 61

67 Манастир Дренча, југоисточни изглед

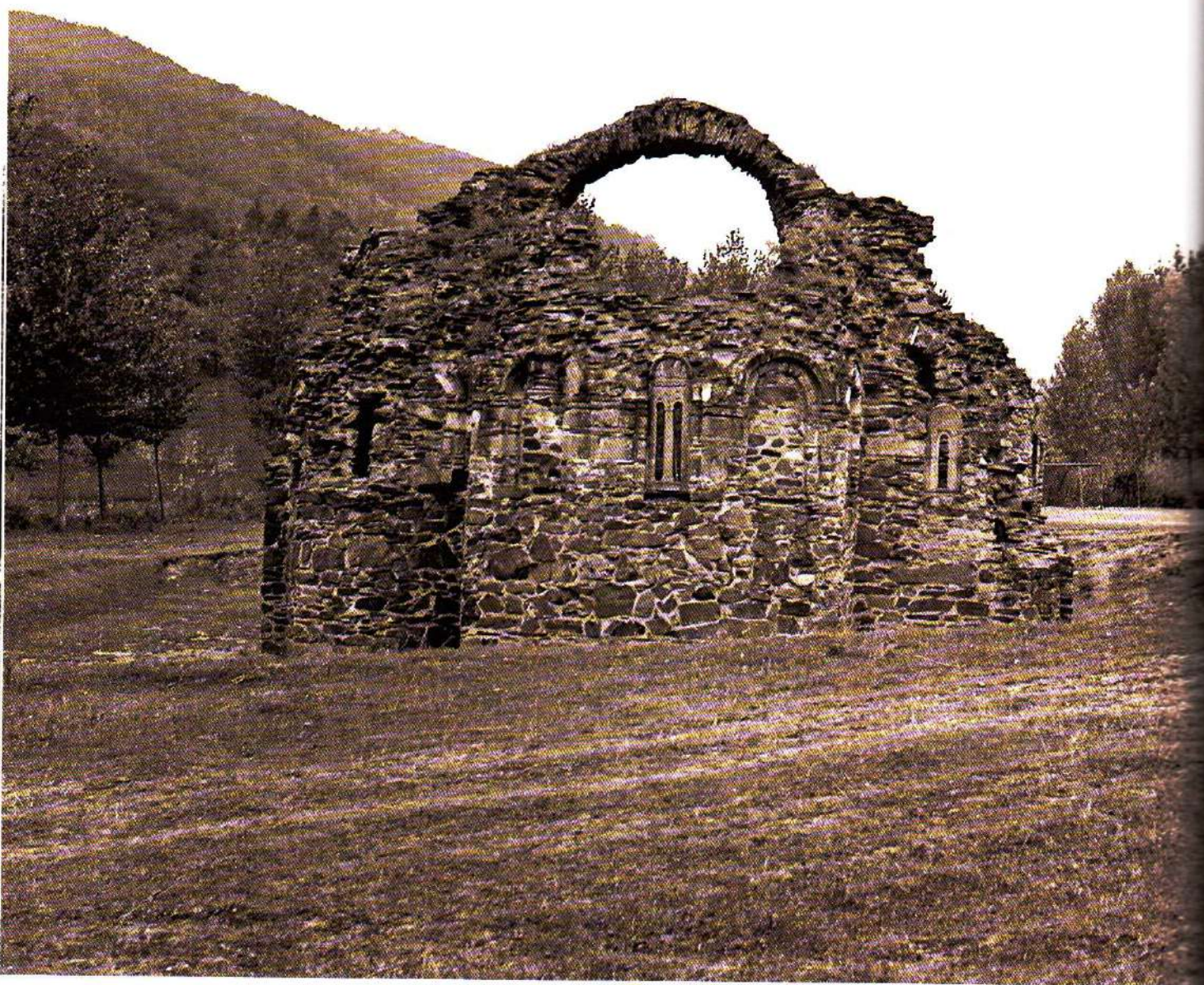
пешчар доношен из мајдана у околини Крушевца, из атара села Бела Вода, Крвавица и других, док је сига могла бити вађена на више места у подножју Копаоника.

Грађевина споља нема сокл. Нема ни остатака тротоара око ње.

Западна фасада делимично презиђивана 1952. и 1967. године,⁶ до првог од неколико покушаја обнове цркве крајем XX века, сачувала се најмање у односу на остале три. Од отвора за врата, према северу сачувана је до око једног метра висине, а јужно од отвора, ка југозападном углу диже се до безмало 2,00 м. У отвору за врата постоји оригиналан камени праг. Зидана је прилично грубо притесаним комадима кречњака, различитих величина, у кречном малтеру. Продужно-цементни малтер, којим су спојнице фуговане или дерсоване 1952. године, упркос томе што су 1967. и 1971. поправљане, углавном је током времена отпао (сл. 80).

Од јужне фасаде већи део је сачуван у изворном облику. Осим југозападног угла и мањег дела фасаде испод прозора, током конзервације 1952. године, а ни касније, на њој ништа није презиђивано. Већ на први поглед уочавају се две зоне са различитим слогом, различитим материјалима од којих су озидане и различитим приступом када је у питању декорација односно стилски израз. Доња зона, од тла до почетка прозора и ниша, озидана је каменом, ломљеним и притесаним, понеким облутком или плочом, различитих величина, у кречном малтеру. Горња зона озидана је у редовима и осим отвора за прозоре на јужној конхи и ђаконикону има две плитке следе двостепено упуштене нише. На

⁶ Р. Станић 1975, 281

68 Манастир Дренча, источни изглед

једном делу јужне конхе смењују се редови тесаника од пешчара са редовима опека. Прозорска ниша и две слепе нише уоквирене су тесаницима од пешчара који се смењују са опекама. Све слепе нише су завршене дуплим луковима, који су изведени један изнад другог, смењивањем лучних тесаника од пешчара са насатично уграђеним опекама. Ови лукови делимично су оштећени. Ниша источно од прозорског отвора у горњој зони поља испод лука декорисана је опекама. У истој ниши ниже и на делу фасаде око ње сачуване су оригиналне спојнице, око 5 мм избачене из равни зида, изведене у кречном малтеру фино заравњене површине (сл. 91). Ако је спојница веће површине, на њој су уочљиве хоризонталне линије, 4–5 цм удаљене једна од друге, што је остатак имитације зидања редовима опека (сл. 84, 95). Две нише са прозорским отворима тростепено су упуштене и завршене са по три лука изведена један изнад другог, што је доста тешко уочљиво због оштећености. Горњи лукови изнад свих ниша, судећи на основу сачуваних остатака, били су оперважени једним редом положених опека. На преосталим површинама, које су дерсоване и фуговане 1952. године а касније поправљане 1967. и 1971. године, малтер је углавном опао, нарочито у доњој зони, па је у спојницама видљив кречни којим је грађевина зидана (сл. 67, 82).

Источна фасада је опстала такође у знатној мери, око две трећине површине коју је изворно имала. Године 1952. а ни касније није знатније презиђивана и надзиђивана. И на њој су уочљиве две зоне, доња – рустична и горња – у којој је јасно видљива тежња зидања у редовима. Као и код јужне фасаде, разликују се знатно и на источној материјали по зонама, као и стил. Од тла до почетка прозора и ниша употребљен је камен различите величине, ломљен и притесан, понеки облукат или плоча, све озидано у кречном малтеру. У горњој зони видљива је тежња градитеља да се формирају редови са употребом тесаника од пешчара и опеке. У овој зони постоје три прозорска отвора, централни на олтарској апсиди и по један на проскомидији и ђаконикону. Поред прозорских отвора ова зона има и шест слепих ниша. У отворе на олтарској апсиди и проскомидији уграђени су прозори исклесани у пешчару, један као бифора – дводелни а други као монофора – једноделни. Све нише су двостепено упуштене и, као и на јужној фасади, лучно завршене. Лукови, који су знатно оштећени, изведени су смењивањем тесаника пешчара са опекама. Од нише за прозор на ђаконикону једва се познају трагови. Ниша олтарског прозора, осим лукова који недостају, релативно је добро сачувана. Ниша за прозор на проскомидији је порушена у горњој зони. Све нише, као и на јужној фасади, биле су оперважене једним редом положених опека, што се да закључити према сачуваним остацима. Оригиналне спојнице, исте као на јужној фасади, сачуване су у већој мери у нишама, чије су унутрашње површине рустично озидане, али их има и на деловима фасаде око њих и око прозора (сл. 89, 90). На овој фасади сачувала се и оригинална црвена боја којом су имитиране опеке али и бојене да би се истакле (сл. 84). Све остале спојнице, изведене 1952. године и касније поправљане, јесу у нешто бољем стању него оне на јужној фасади (сл. 68, 79).

Северна фасада сачувала се у нешто мањем обиму од претходне две. На западном крају преостала је до 1,00 м од тла а на источном једва нешто више, но овај део је у знатној мери президан 1966. године. Њен најбоље сачуван део је северна конха. Разлике у начину зидања северне фасаде нису толико изражене као на претходним мада постоје. Од тла до почетка прозора и ниша и она је озидана рустично, већим и мањим комадима ломљеног и притесаног каме-

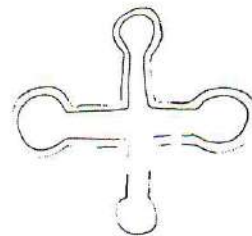
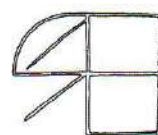
на са понеком плочом. У горњој зони која је нешто правилније зидана налазе се двостепено упуштена ниша са отвором за прозор, две следеће двостепено упуштене нише око њега и једна делимично сачувана ниша на зиду проскомидије који се додирује са северном конхом. Све нише, то је видљиво према мањим сачуваним деловима, биле су завршене луковима. Горњи лукови, као и на претходне две фасаде, имају остатке перваза од опека. За зидање у овој зони претежно су употребљавани кречњак и опека. Правилно обрађеног пешчара има само у оквирима ниша и у луковима над њима. У прозорски отвор уграђен је једноделни прозор исклесан од једног комада пешчара. Оригиналних спојница има у траговима само код нише на проскомидији. Спојнице из 1952. године, иако поправљане 1967. и 1971. године, углавном су пропале, много више него на претходне две фасаде што се може објаснити деловањем мразева, којима је северна страна најизложенија (сл. 81).

Сви зидови и други сачувани елементи грађевине, осим остатака полукалота и дела источног полуобличастог свода, који су изворно били изведени од шкриљца 1952. године, одозго заштићени спојницама од цементног малтера армираног жицом, релативно су добро сачувани. Поменути делови зидани шкриљцем затечени су у веома трошном стању. Остатак полуобличастог свода, иако претходно подухваћен одоздо ременатама, при покушају чишћења растиња са њега 2003. године, практично се расуо.

Једини клесањем декоративно обрађени елементи на сачуваном делу манастирске цркве су прозори од пешчара са плитким рељефом. На својим местима, до пред обнову грађевине 2002. године, налазила су се три а један, вероватно са западне фасаде, био је наслонен на зид у унутрашњости грађевине.

По пуноћи украса и симболичким вредностима представе, најбогатији је олтарски прозор (сл. 42, 83). Састоји се од два дела – две камене плоче. Доња је правоугаоног облика са дводелним отвором у средини. Отвор дводелним чини стубић који је у пресеку осмостран и који се на горњој страни завршава упрошћеним обликом јонског капитела а на доњој има стопу. Лучни завршеци отвора су потковичастог облика. У пољу изнад отвора исклесана је представа две апокалиптичне животиње са лављим шапама, које су постављене симетрично, леђима окренуте једна другој. Бочно од отвора, на једној и другој страни, до ивице плоче и уз доњу ивицу, исклесан је преплет четири једноделне траке (на готово свим моравским споменицима траке су дводелне). Уз горњу ивицу плоче такође је урађен преплет али са по две једноделне траке. Овај преплет је изведен веома упрошћено, без назнаке на местима укрштања која трака пролази изнад а која испод. Горња плоча је мања, одозго полукружна а доле равна, приближно исте ширине као и доња. И на њој је исклесана представа са симболичким вредностима коју различити истраживачи различито идентификују, као крилату аждају, сирену са круном, крилату жену са круном, харпију са круном, серафима са крилима и људском главом... Ипак, *јасно је да митолошко биће није ни аждаја, ни крилатија жена ни серафим, већ највероватније Кнез Ђама*, како је то у својој исцрпној расправи показао Б. Цветковић.⁷ *Представа са олтарске ай-сиде Дренче сјаје у ред дијаболничних створења хришћанској бесстијара у коме се налази и четивороножно биће људској лица са круном на глави са јужној иоршала Ситуденице, у коме се, по свој ирилици, може ирепознати Кнез Ђама.*⁸ Плоча је уоквирена малим једноставним венцем.

Прозор на северној конхи израђен је у једном комаду камена - плочи са једноделним отвором у средини (сл. 50/3, 85). Његов клесани украс је винова лоза

69 Манастир Дренча, црква, знаци клесарске дружине

са плодовима. На моравским споменицима, у читавом репертоару мотива, нема сличног примера али има међу рашким – симбол праведног раста.⁹ На овај мотив, често коришћен, како у касној антици тако и хришћанској уметности Јерменије, указује и Б. Вуловић.¹⁰ На горњем српастом делу плоче исклесана је људска глава са малим роговима на челу и врежом која са обе стране уста из њих излази и има по један лист на крају. Приказ овог лица из чијих уста расту вреже може се протумачити као симбол демонских сила, тј. као позив Лукавог, који прати праведни раст.¹¹ У дну плоче, испод отвора, налазе се три кружна медаљона. Два имају исклесан цвет са по шест латица а трећи крст. Д. Милутиновић је овај крст вероватно превидео јер у његовом публикованом цртежу овог прозора сва три медаљона имају цвет.¹² Овај прозор са врежом наликује једној бифори са Руденице.¹³

Трећи прозор је на проскомидији, на њеном источном зиду, и такође је једноделни (сл. 56, 86). Није тако добро сачуван као претходна два. Њега је Б. Вуловић нашао преломљеног по половини, испред дела проскомидије у који је уграђен.¹⁴ Он је на левој и десној страни декорисан са два стуба која су изнад отвора повезана луком. Н. Катанић претпоставља да је на овом луку постојала представа две афронтиране животиње.¹⁵ Стубови имају исклесане стопе и капителе. Изнад лука у средини српасте линете налази се преплет од једночлане траке који наликује розети из које према југу излази лист са осам режњева а према северу два листа са по четири режња.

Прозори декорисани мотивима стубова са капителима који носе аркаде, иако скромније украшени нису лишени симболике, будући да аркаде означавају станове праведника у Небеском Јерусалиму, а пошто је црква одраз хришћанског космоса, представе на овим прозорима треба сагледавати у том контексту.¹⁶

Четврти прозор, данас уграђен у западну фасаду цркве, јесте онај који је до обнове стајао слободно у наосу (сл. 50/1, 87).¹⁷ Компонован је врло слично претходно описаном. Два стуба, са стопама и капителима, исклесана су лево и десно од отвора а изнад отвора, донекле нелогично, повезани су луком од дебелог ужета. Средњи део српасте линете заузима, условно речено, розета сачињена преплитањем двојне траке из које лево и десно, један изнад другог, излазе по два листа.

Постоји још један прозор, пети, који је сигурно припадао цркви у Дренчи али је он данас уграђен у звоник Кожетинске цркве (сл. 88, 158). И он је једноделни са мало ширим отвором од претходних. Вероватно је првобитно био уграђен у отвор на јужној конхи Дренче, где данас недостаје овај декоративно обрађен део. Сличан по мотивима а исти по маниру обраде ипак је компонован различито од осталих до сада описаних. Изнад отвора је људска глава из чијих уста излазе два ужета која се повијају око полукружног горњег дела отвора, један лево, други десно, и спуштају до неке врсте „капитела” у виду хоризонталне дебље траке која пресеца допрозорнике. Управо на том месту прелазе у хоризонтале из којих излазе листови усмерени нагоре. Из ушију људске главе излази други пар листова усмерених такође према лучном делу прозора. Од *капитела* наниже допрозорнике красе по два паралелна ужета, од којих су они унутрашњи, ближи отвору тордирани, па делују као продужетак оних који излазе из уста. Ова ужад се спушта око отвора ка његовој средини до неке врсте чворова – преплета двочлане траке на једној и округле, дебље карике на другој страни. Уже које пролази кроз карику није више тордирано већ наликује машиници, која се ниже претвара у двочлану траку, спушта се до дна отвора и као хоризонтала прелаз

⁹ Цветковић 1997, 49–66, са старијом литературом

¹⁰ Цветковић 1997, 54

¹¹ Магловски 1982, 13–19

¹² Б. Вуловић 1956, 235

¹³ Цветковић 1997, 59

¹⁴ Валтровић и Милутиновић 2006, 176

¹⁵ Катанић 1981, 154–155

¹⁶ Б. Вуловић 1956, 235.

¹⁷ Катанић 1981, 226

¹⁸ Цветковић 1997, 59

¹⁹ Б. Вуловић је установио да овај прозор не припада отвору на јужној конхи, него отвору на ђаконикону, због чега га је оставио у наосу.

Вуловић 1956, 240

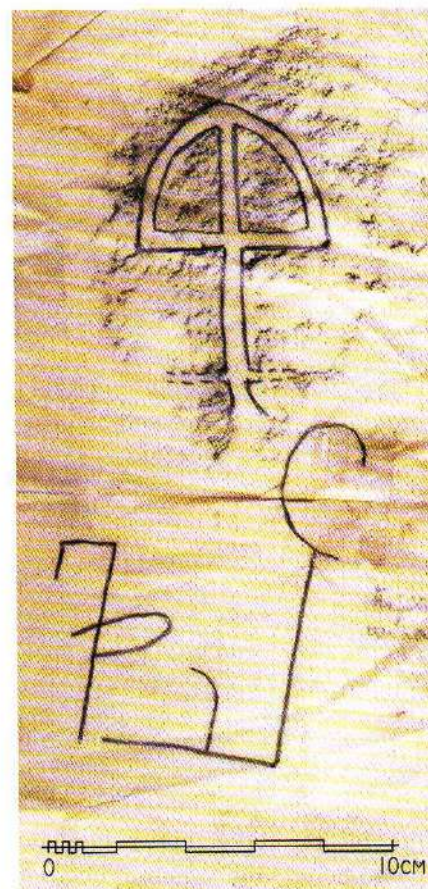

на другу страну, пење се и улази у чвор – преплет двочланих трака. Уже које се спушта до чвора – преплета постаје нетордирана двочлана трака која из чвора – преплета излази са спољне стране допрозорника претворена у резбарени штап и враћа се до „капитела“. Са дна допрозорника, са спољне стране, паралелно са описаним, као стубићи који имају стопе, али одмах изнад стопа као двочлане траке пењу се ови елементи плиткорелефне декорације до чворова. На страни где је карика трака само пролази кроз њу и пење се до „капитела“ а на страни преплитања сједињује се у чвору са оном која долази одоздо поред отвора.

Прозор који се данас налази на цркви у Кожетину а који у себи сажима мотиве са прозора северне конхе, олтарске апсиде и прозора са аркадом на цркви у Дренчи, клесан је у истом маниру као они, те отуда тврдња да је одавде узет.

Клесани украс прозора на цркви у Дренчи нема директних паралела са здањима моравске стилске групе насталим на тлу Србије, ако се изузме неколико позајмљених мотива, али на спољној припрати Саборне цркве у Хиландару, која такође припада овој скупини, постоји као сполија уграђена плоча у њен северни зид са приказом два серафима у плитком рељефу, испод двојне аркаде коју носе три двојна стубића са средњим делом везаним у чвор. Већ на први поглед запажа се сличност у начину решавања декоративних елемената ове плоче са прозорима дреначке цркве. И у Хиландару и у Дренчи реч је о помало наивним решењима произашлим из руку не баш вештог клесара, због чега се стиче утисак архаичности (сл. 159).

На крају овог излагања о затеченом стању манастирске цркве, посвећене Ваведују Пресвете Богородице у Дренчи, треба посебно истаћи налазе клесаних знакова на унутрашњим лицима зидова. На камену који се налази на унутрашњој страни јужног зида западног травеја, на око 2,00 м висине од нивоа некадашњег пода и на око 1,00 м од ивице јужне конхе, плитко је урезан знак у чијем је средишту крст са три стране оперважен урезаном линијом (сл. 69/1, 1а). Са леве стране испод и изнад крака крста налази се по један коси урез. На другом камену који се налази у ђаконикону рељефно је урађен крст са проширеним крацима у виду лоптастих испупчења (сл. 69/2, 2а). Уклесани или рељефни знаци на грађевинском материјалу које су остављале мајсторке дружине, посебно на облацима, не појављују се често, због чега ови на Дренчи добијају на значају. У Манастиру Лепенац на северозападном пиластру уклесан је знак мајсторске дружине и испод њега потпис који се може ишчитати као Петрос или Георгије, у зависности од тога да ли су словни знаци стилизовани у реду или симетрично и од тога да ли је монограм замишљен као потпис или не (сл. 70).¹⁸ Знак веома сличан лепеначком откривен је и на јужној фасади Руденице. У Ресави, на соклу олтарске апсиде, налази се еснафски знак преплет са правоугаоником и квадратом са стране а на цркви Светих арханђела код Призрена, на једном мермерном фрагменту венца, троуглови који формирају шестокраку звезду.¹⁹

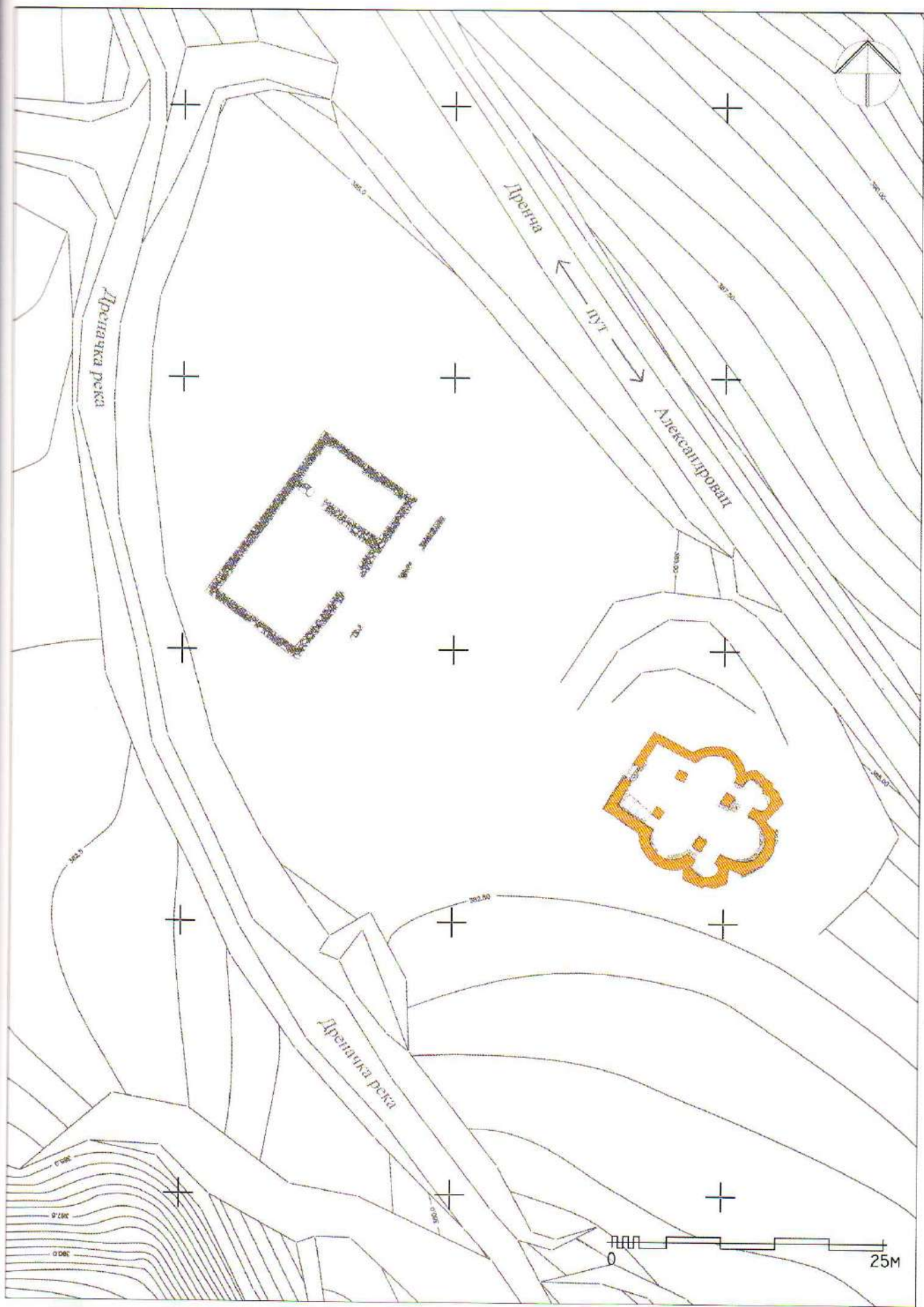

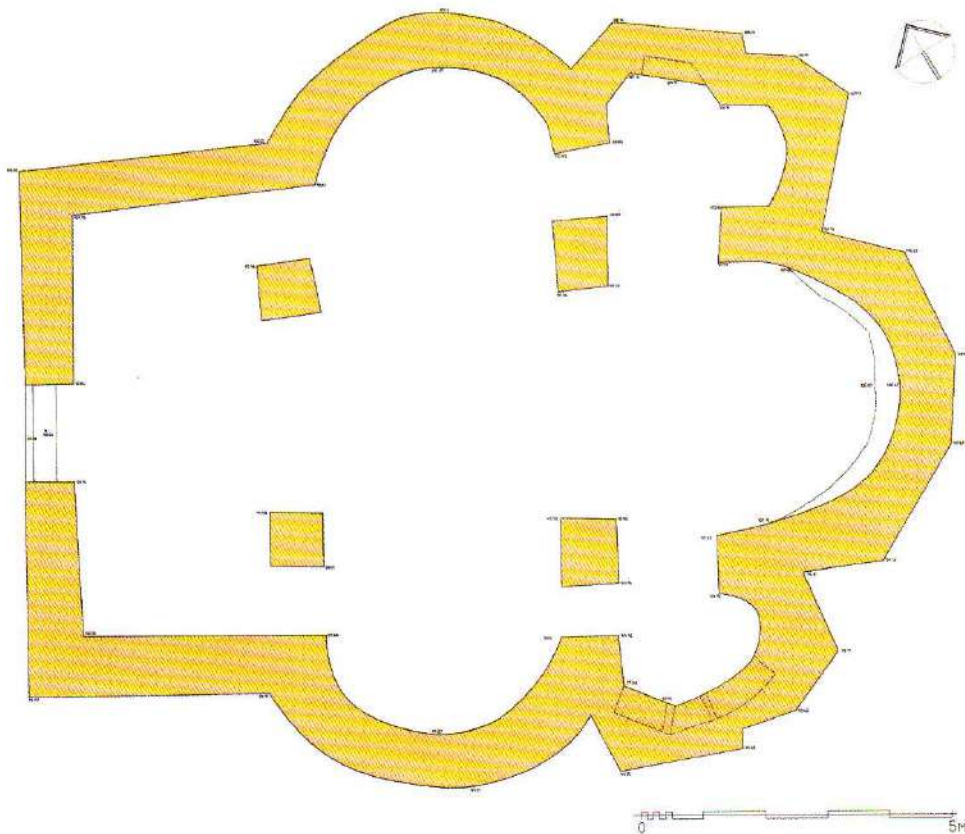
70 Манастир Лепенац, црква,
знак клесарске дружине и потпис мајстора

¹⁸ Експертизу потписа урадио је Б. Цветковић, уз напомену да је монограм тешко разрешив уколико се сагледава као синтагма.

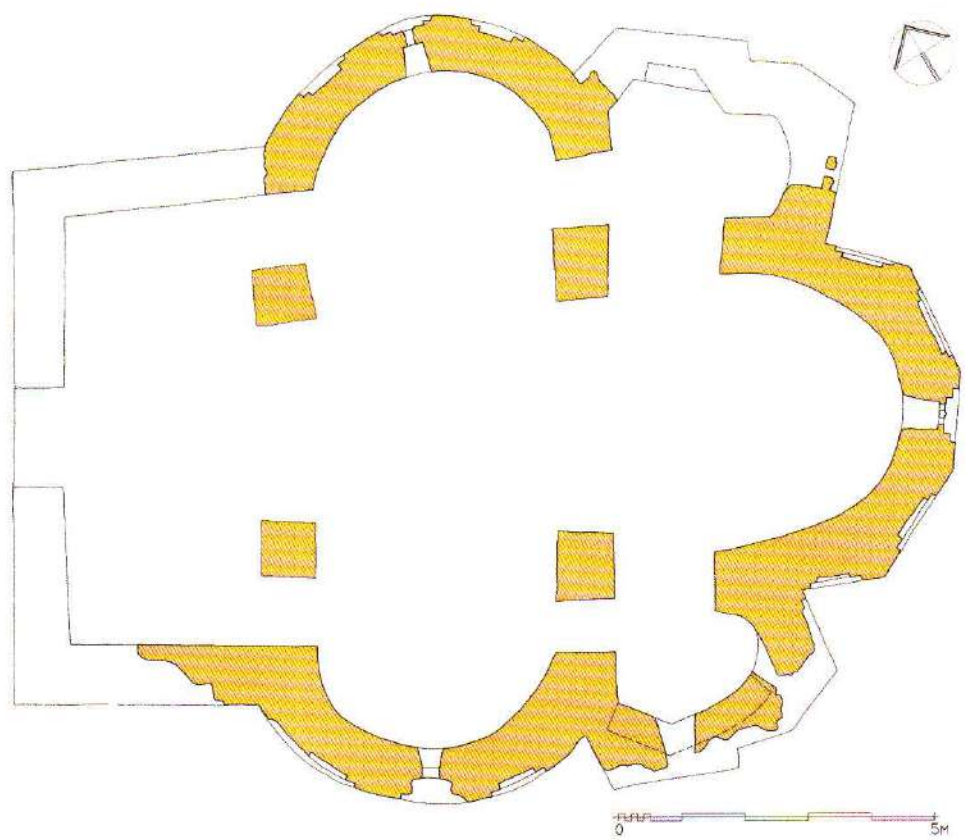
¹⁹ Ненадовић 2003; 34–35, сл. 22, 23.

71 Манастир Дренча,
ситуациони план након истраживања

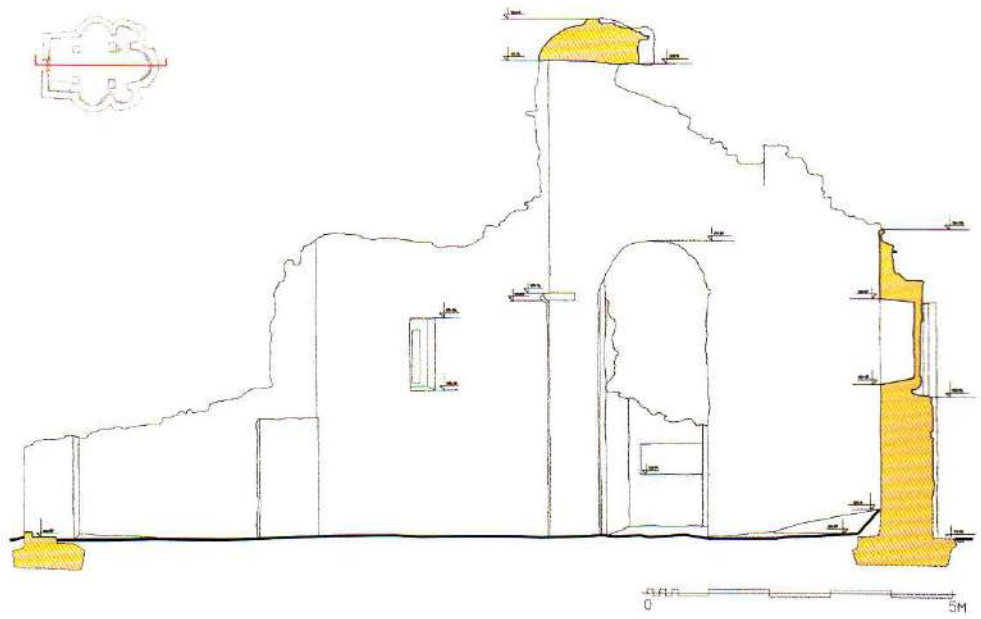

72 Манастир Дренча, црк
основа на нивоу терена,
геодетски снимак

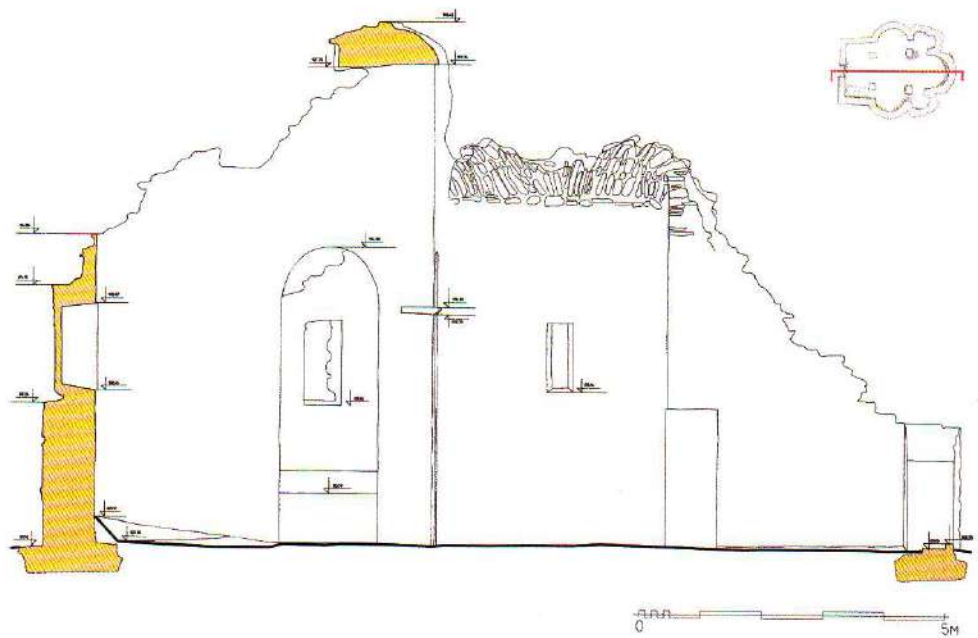

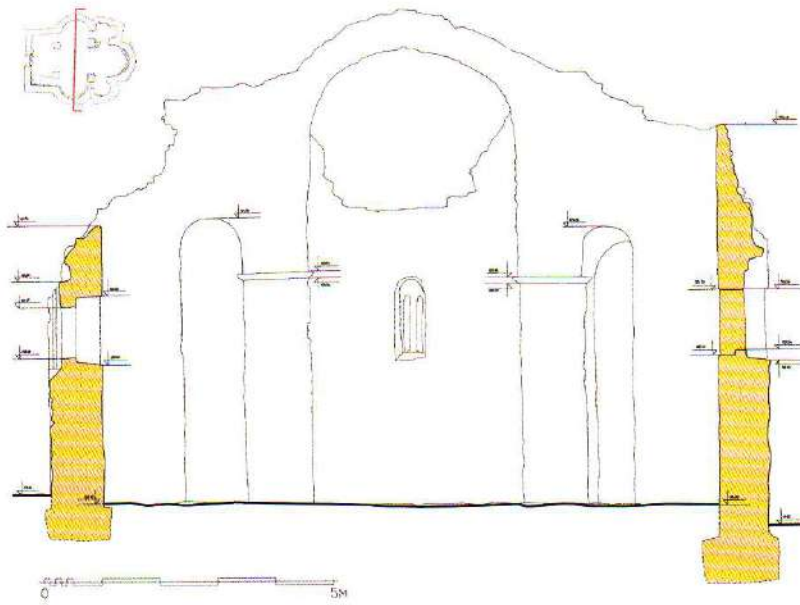
73 Манастир Дренча, црк
основа на коти 385,20 м,
геодетски снимак

74 Манастир Дренча, црква,
подужни пресек, запад-исток,
геодетски снимак

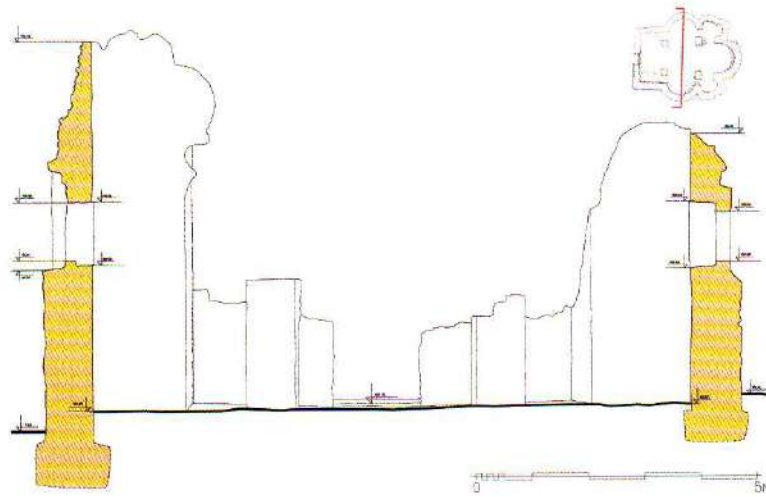

75 Манастир Дренча, црква,
подужни пресек, исток-запад,
геодетски снимак

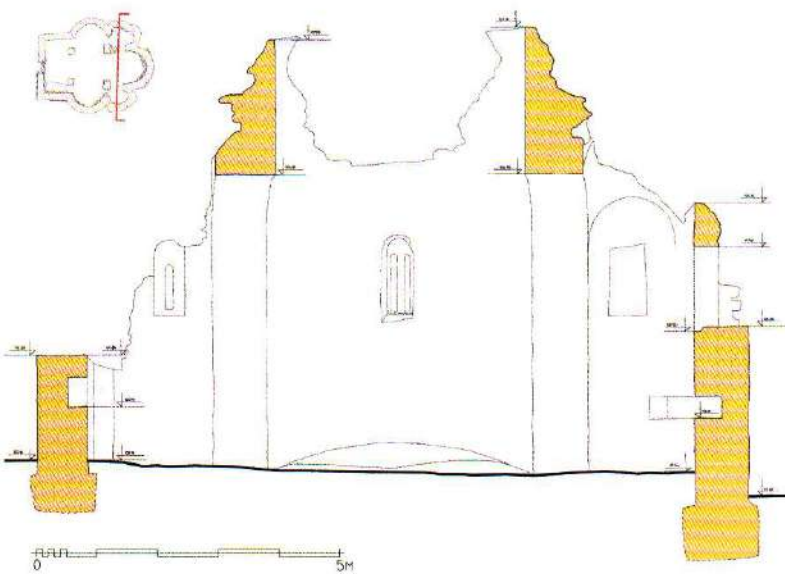

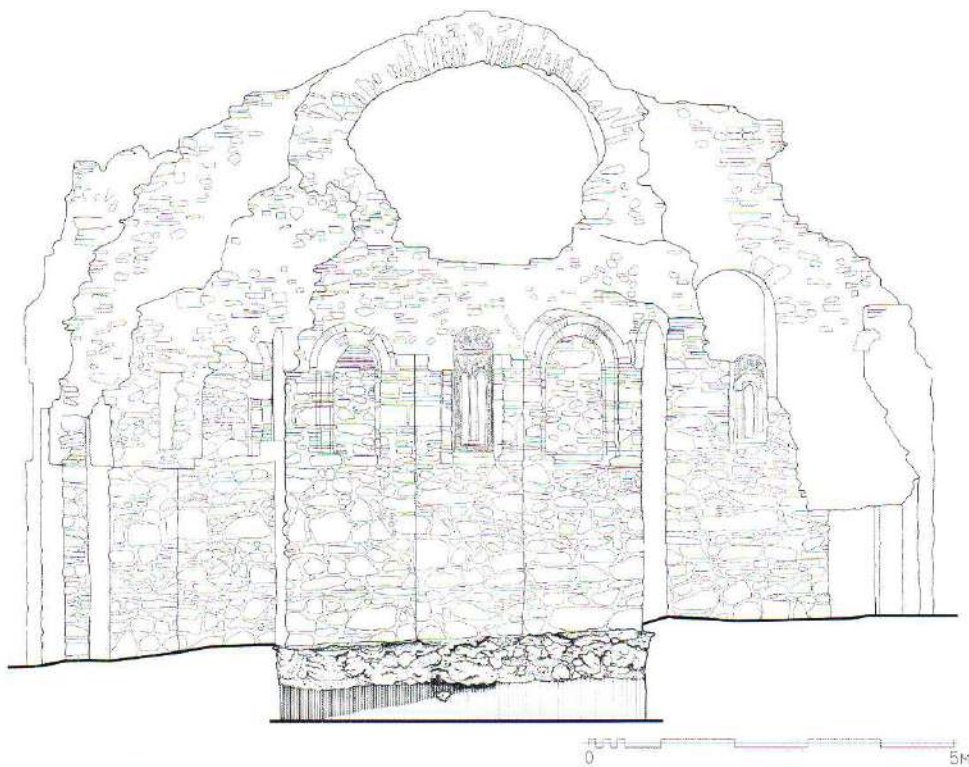
76 Манастир Дренча, црква,
попречни пресек север-југ,
геодетски снимак

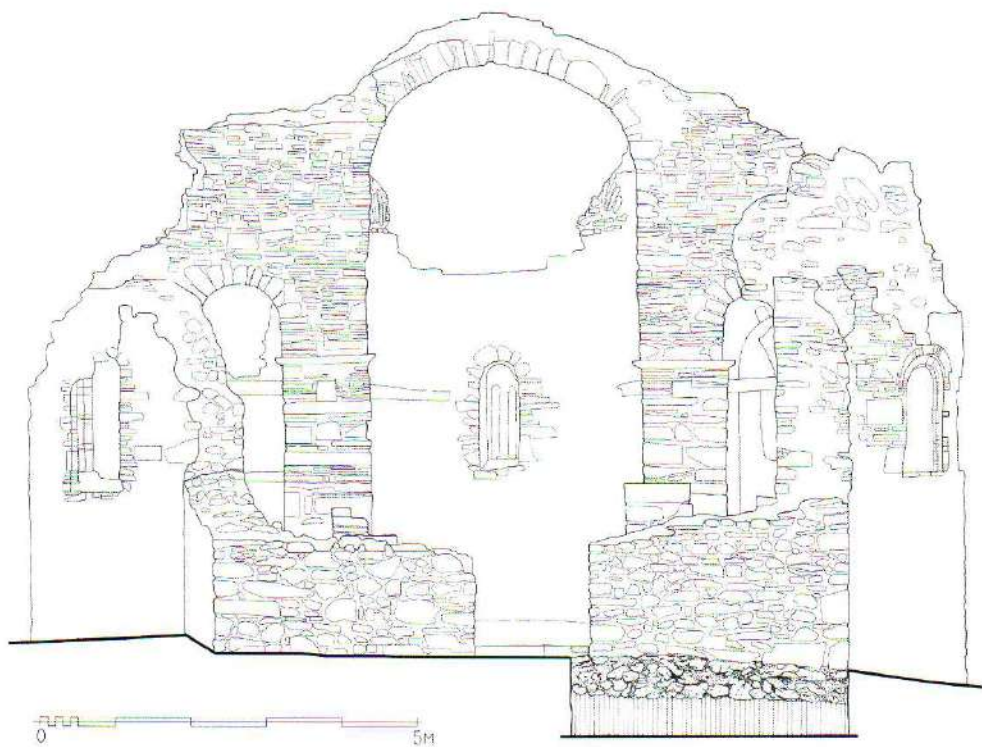
77 Манастир Дренча, црква,
попречни пресек југ-север,
геодетски снимак

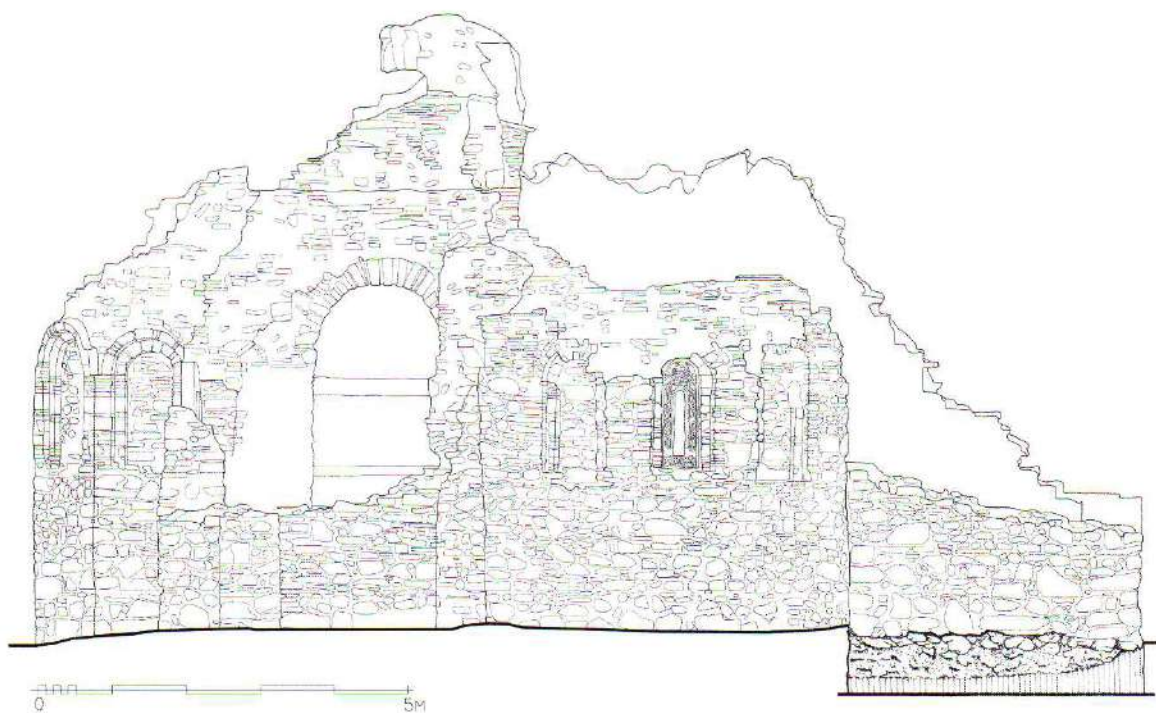
78 Манастир Дренча, црква,
попречни пресек кроз проскомидију и
ђаконихон, север-југ, геодетски снимак

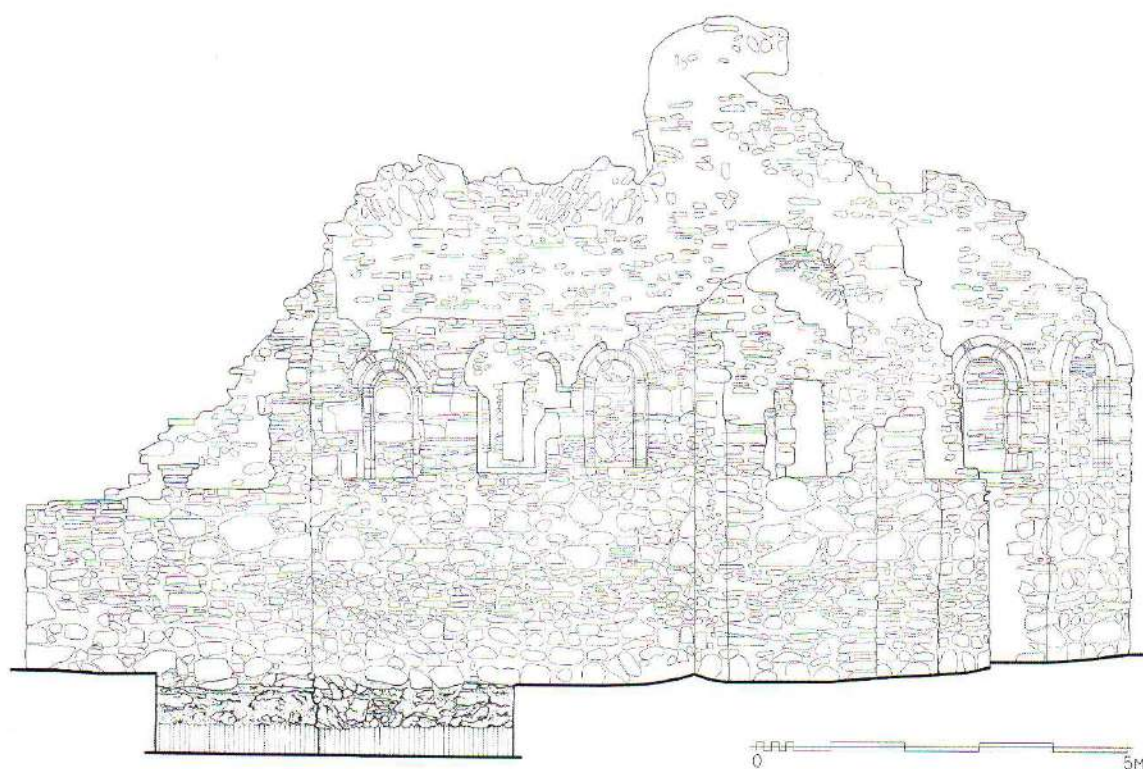
79 Манастир Дренча, црква, источни изглед са делом темеља, геодетски снимак

80 Манастир Дренча, црква, западни изглед са делом темеља, геодетски снимак

81 Манастир Дренча, црква, северни изглед са делом темеља, геодетски снимак

82 Манастир Дренча, црква, јужни изглед са делом темеља, геодетски снимак

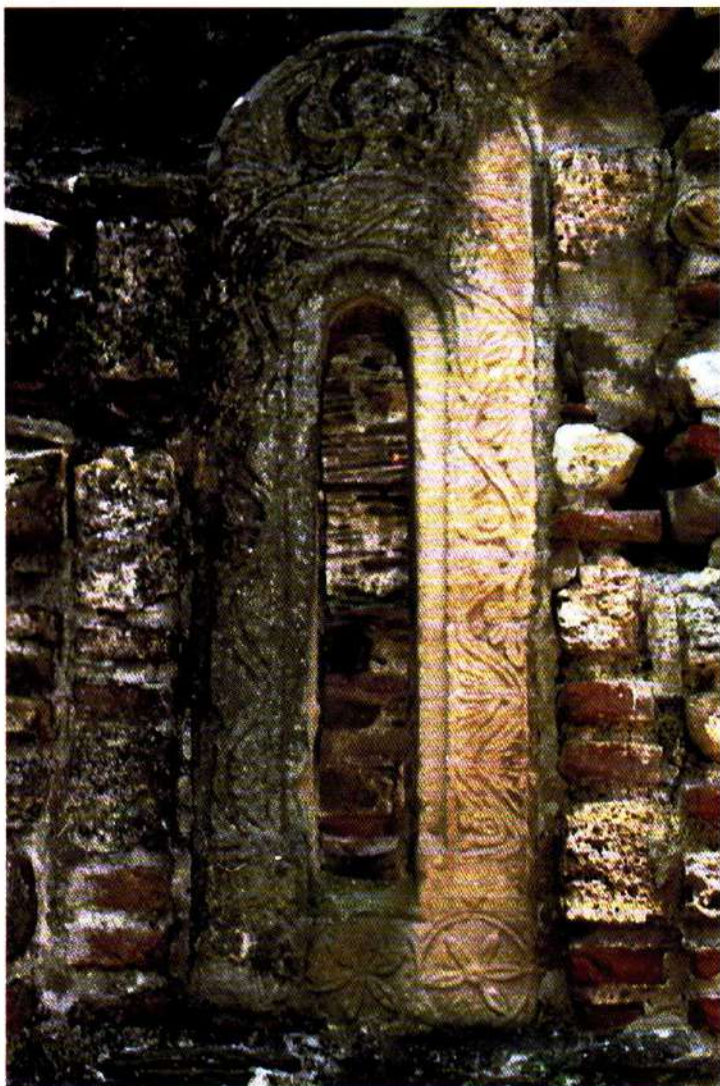

83 Манастир Дренча,
црква, олтарска бифора

84 Манастир Дренча,
црква, спојнице
уз олтарску бифору

85 Манастир Дренча, црква,
прозор на северној конхи

86 Манастир Дренча, црква,
прозор на источном зиду проскомидије

87 Манастир Дренча,
прозор пронађен у шуту 1952. године

88 Црква у Кожећину,
прозор који је некада припадао цркви у Дренчи

89 Манастир Дренча, црква, ниша северно од олтарског прозора
са сачуваним оригиналним спојницама

90 Манастир Дренча, црква, ниша јужно од олтарског прозора
са сачуваним оригиналним спојницама

91 Манастир Дренча, црква, ниша источно од отвора за прозор на јужној
92 цркви са оригиналним спојницама, украшена опекама у зони испод лука

92 Манастир Дренча, црква,
остатак источног свода

93 Манастир Дренча, црква,
остатак крстастог свода над ђакониконом

94 Манастир Дренча, црква,
земна конха, горња зона зидана
слојастим каменом и остатак полукапете
која је била озидана шкриљцем

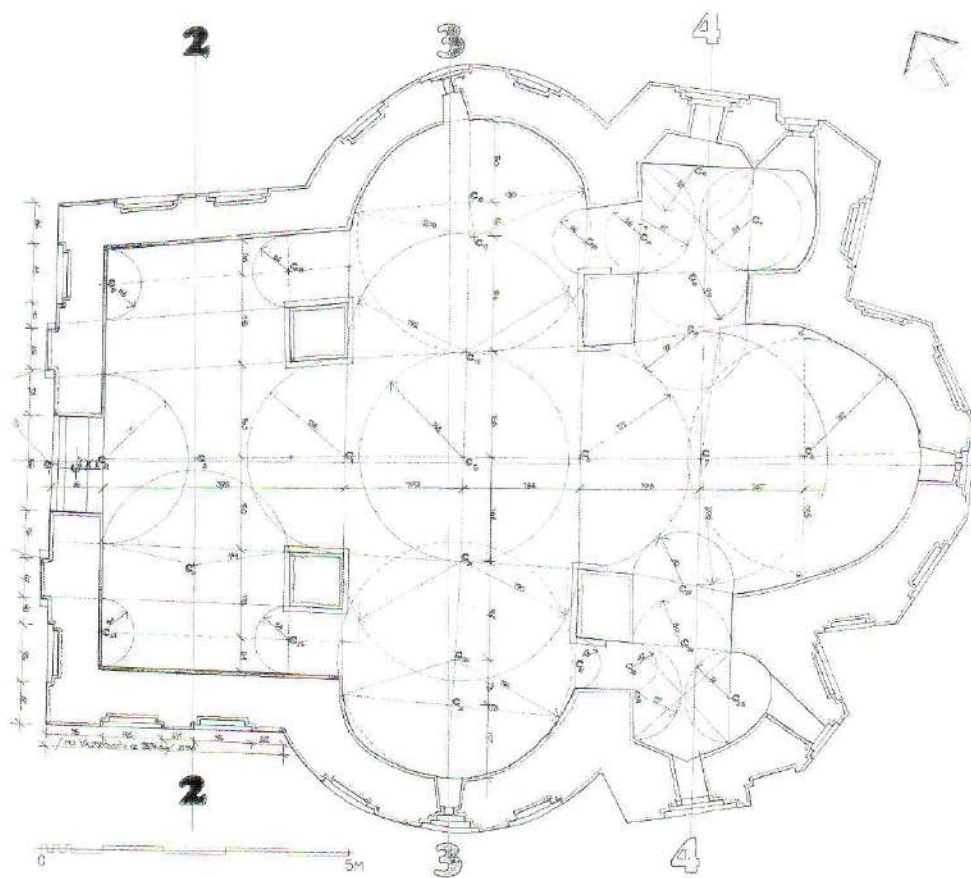

95 Манастир Дренча, црква,
деталј оригиналних спојница
са држне фасаде

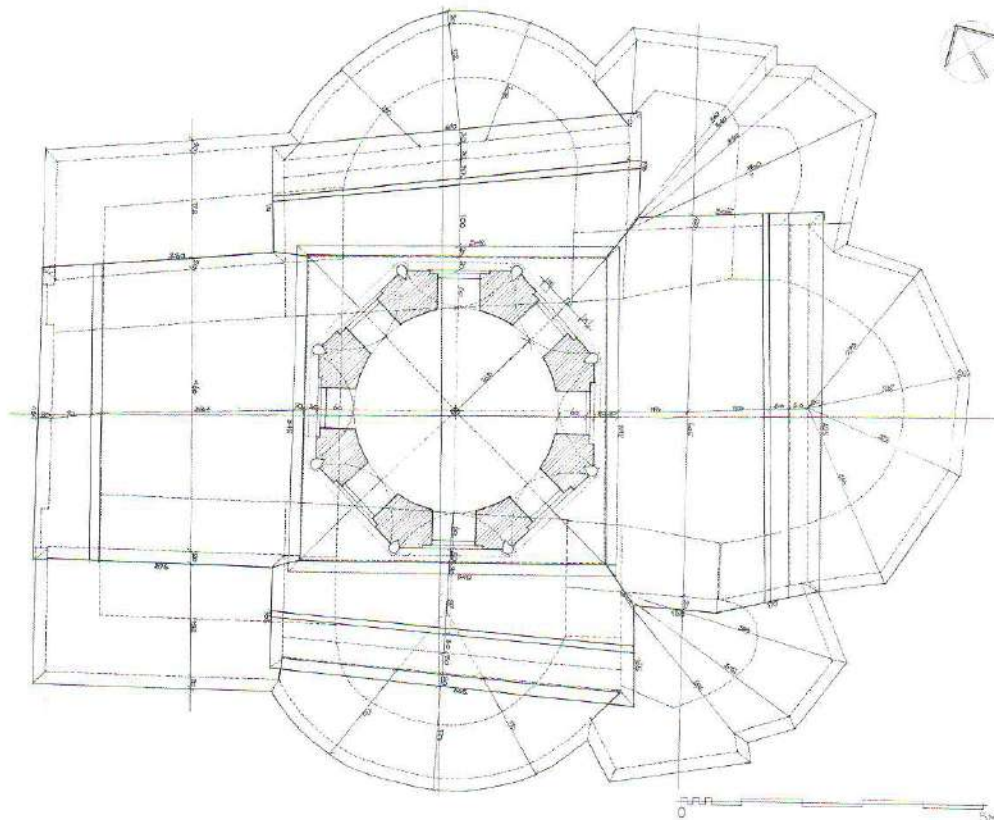

96 Манастир Дренча, црква,
фрагментован лучни венац који је
био уграђен изнад линете портала

97 Манастир Дренча,
реконструкција основе грађевине
у висини прозорских отвора (197

98 Манастир Дренча, црква,
основа кубета са изгледом осталих
нижих кровних површина (1977)

Прве скице реконструкције цркве Манастира Дренче објавио је Б. Вуловић у чланку „Резултати радова на конзервацији рушевина Дренче“ 1956. године.¹ Нема сумње да је и при изради ових овлаш направљених скица Вуловић користио до тада публиковане цртеже Милутиновића и Валтровића будући да је у њихово време, осамдесетих година XIX века, био сачуван и тамбур кубета, што практично значи безмало читава грађевина (сл. 54).

Двадесетак година касније Р. Станић у тексту „Делатност Завода за заштиту споменика културе у Краљеву од 1965–1975.“ говорећи о Дренчи помиње елаборат за рестаураторске радове који је израдио Б. Вуловић 1975. године.² У архиви Завода за заштиту споменика културе у Краљеву из тог периода постоји само пројектна документација која носи датум децембар 1977. године и наслов *Манастир Ваведена Богородице у селу Дренчи – Генерални пројекат за рестаурацију*, који потписује Б. Вуловић. Овај пројекат је према садржају састављен од следећих поглавља:

- I Увод
- II Историја споменика
- III Архивска грађа и савремена документација
- IV Опис постојећег стања
- V Технички опис радова
- VI Предлог статичке санације
- VII Предмер и предрачун
- VIII Технички део пројекта – фото-документација

Аутор у **Уводу (I)** говори о географском положају цркве,³ другим средњовековним споменицима који се налазе у њеном окружењу, истиче потребу планског приступа очувању баштине која је *згуснуџа* на овом простору – овом делу државе кнеза Лазара али напомиње да постоје и друге целине које се саобраћајницама повезују данас (у време када Вуловић пише, 1977. године) и могу допринети бржем развоју туристичке привреде у земљи.

У поглављу **Историја споменика (II)** Б. Вуловић разматра питање ктитора и могућности њихове идентификације са појединим световним личностима, уз доношење већ познатих података о *Повељи монаха Доротијеја*, уз напомену да су је потписали кнез Лазар и патријарх Спиридон.⁴ Што се датовања тиче, приклања се хипотези Ђ. Стричевића, који Дренчу временски опредељује између 1379, када је кнез Лазар *расијајући* Радича Бранковића, њему одузео поседе у Браничеву да би их предао ктитору Дренче, који их потом дарује својој задужбини,

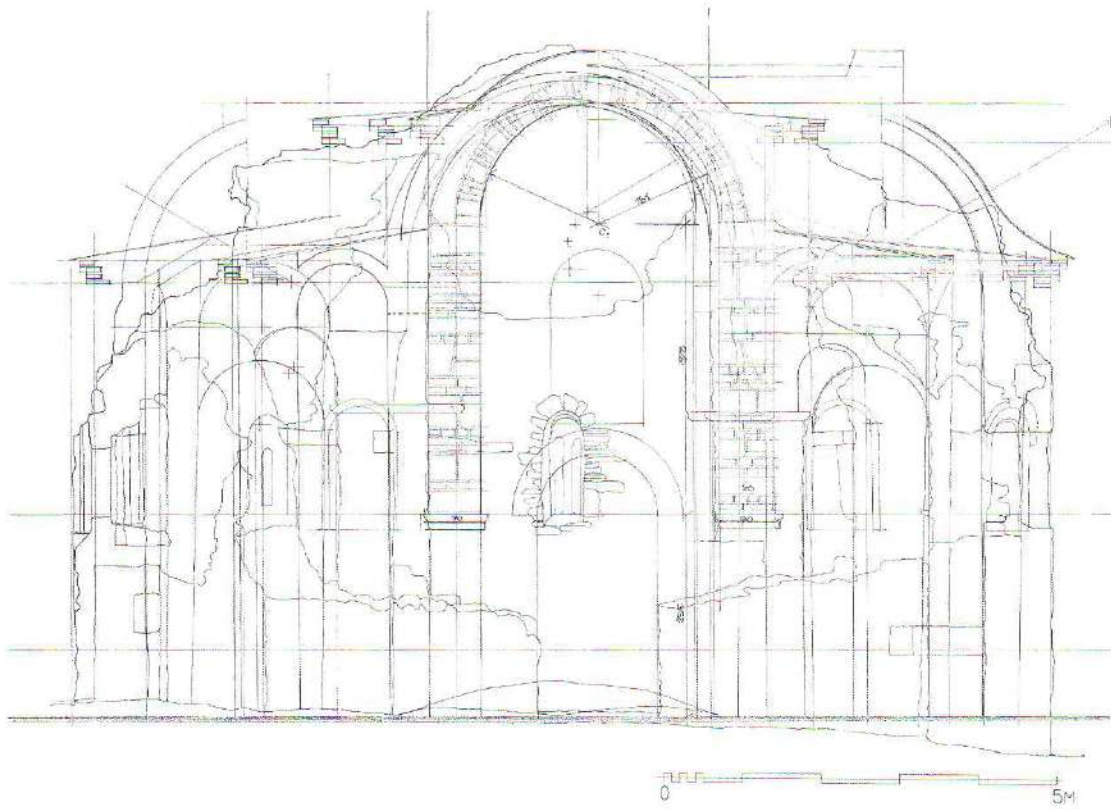
¹ Вуловић 1956, 227–242.

² Станић 1975, 294–295. Аутору ових редова елаборат није био доступан јер се не налази у архиви Завода за заштиту споменика у Краљеву. У архиви Завода постоји Извештај о изради елабората за конзерваторско-рестаураторске радове на Цркви Св. Стефана (?) у Дренчи код Александровца, који је потписао Р. Станић 13. јануара 1976. године, из кога се види да су средства за елаборат добијена 1975. године и да је израда елабората, која је извршена, поверена др Б. Вуловићу.

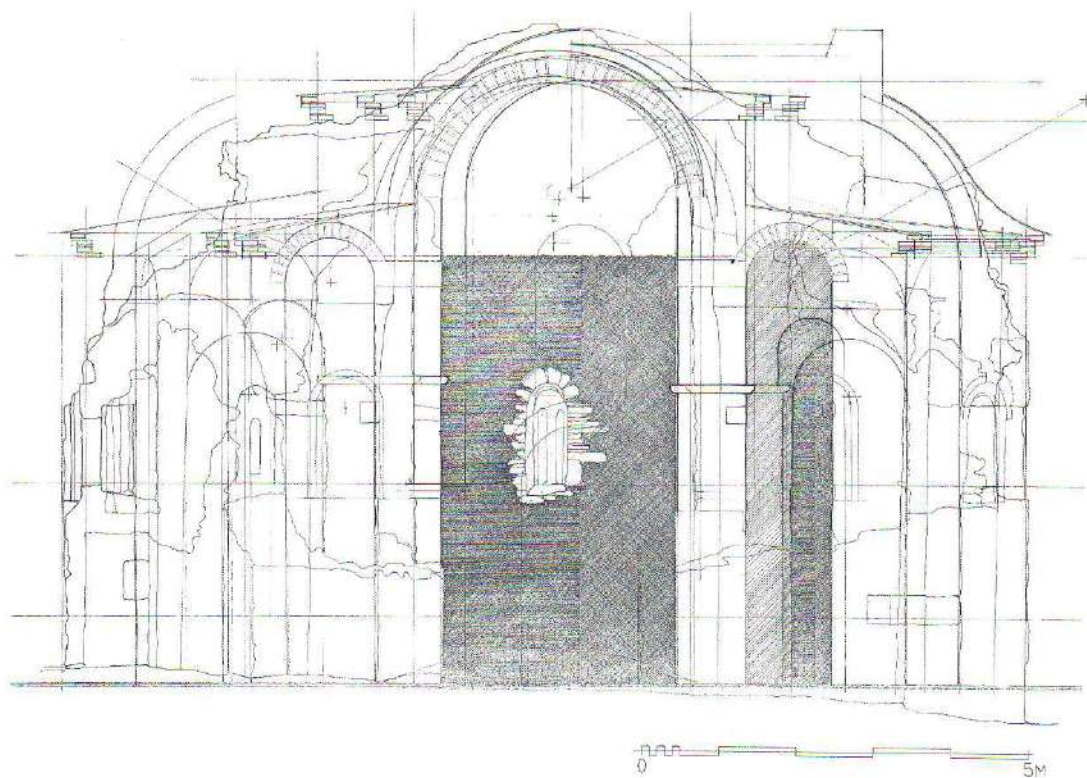
³ Вуловић наводи њено посвећење Св. Стефаном уместо Ваведену.

⁴ Вуловић у факсимил документа констатује се да постоје потписи ктитора и да је пре реч о повељи или свитку него о повељи. Види Милошевић 2003, 177.

99 Манастир Дренча, црква
анализа пиластра на запад
фасади (1977)

100 Манастир Дренча, црква
симултани пресеци 2-2, 3-3
и 4-4 (1977)

како се наводи у *Повељи* и 1382. године, када је повеља издата.⁵ Ипак, Б. Вуловић истиче да се питање хронологије не може разматрати без других релевантних података, као што су стилске промене у току изградње, архитектонски концепт организације простора, технике изградње... *Осим тога архитектонска концепција организације шриконхалног плана у многу чему одуudara од чистијих и зрелих решења прва два представника моравске школе, цркве манастира Раванице и цркве Лазарице. У овим анализама посебно је, иакође, подвргнуто специфичну технику зидања, затим пристој на обликовању фасада, а посебно камену резану пластику око прозора и на порталу, која освечовава уверљиво уметност двају посебно различитих времена, различитих стила и укуса, па и резачког алаша.*

У овом делу посебно се наглашавају исихастички утицаји високообразованог српског светогорског монаштва (Исаија, Никодим, Сисоје, Доротеј) на старији део грађевине, као и веома изражен утицај Свете Горе на план и просторну организацију храма. У обради фасада и каменој пластици Б. Вуловић уочава утицаје оновременог солунског градитељства.

На основу анализе историјских извора и затеченог стања манастирске цркве Вуловић закључује да је Дренчу, пред крај владавине цара Душана, изградио деспот Иваниш и *да се не заборави, да је то време веома живе монашке активности са Св. Горе по српским земљама, на челу са царем Исаијом, која је већ почела утицати на смену конзервативне немањичке традиције и преносити нове до сада неизвесне духовне и материјалне облике, на своје родно шле. Међутим, још увек нешто, али са напелијајима новој стили у Поморављу.*

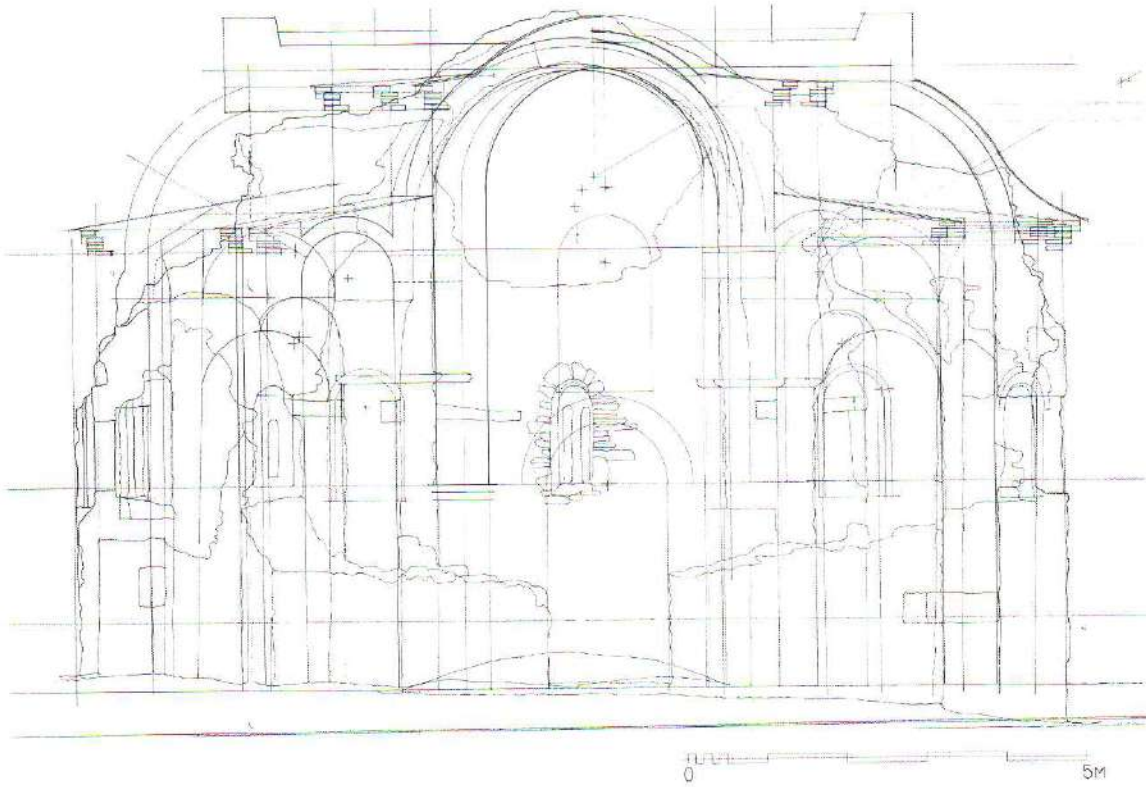
Када је реч о времену изградње, Б. Вуловић каже да је грађевина у Дренчи могла бити почета најраније 1349. године, да је остала недовршена услед *нередовних* прилика после смрти цара Душана и да је завршена тек 1382. године. Наводи такође да је смену стилског изражавања на овом споменику запазио и М. Валтровић. Осим изложене, Вуловић пружа и другу варијанту. Могуће је, каже, да је црква страдала у налету Турака после косовске драме и да је обновљена око 1390. од стране Доротејевог сина, тада српског патријарха Данила III, и тек онда у горњој зони добила облике *зрелој моравској стилској израза.*

Завршавајући ово поглавље Вуловић са жаљењем констатује да се у науци још није појавио интерес за проучавање архитектуре на бројним феудима широм Душановог царства будући да је то време сазревања феудализма средњовековне Србије и време које повезује стару српску традицију Немањича и нову епоху Лазаревића. Осветљавање проблема овог периода у архитектури, промене у стилу грађења, *добрим делом ће помоћи предвиђена акција на реституирању манастира Дренче, у комбинацији интердисциплинарних интервенција, археолошких и конзервативних које настоји да обухвати овај пројекат,* закључује Вуловић.

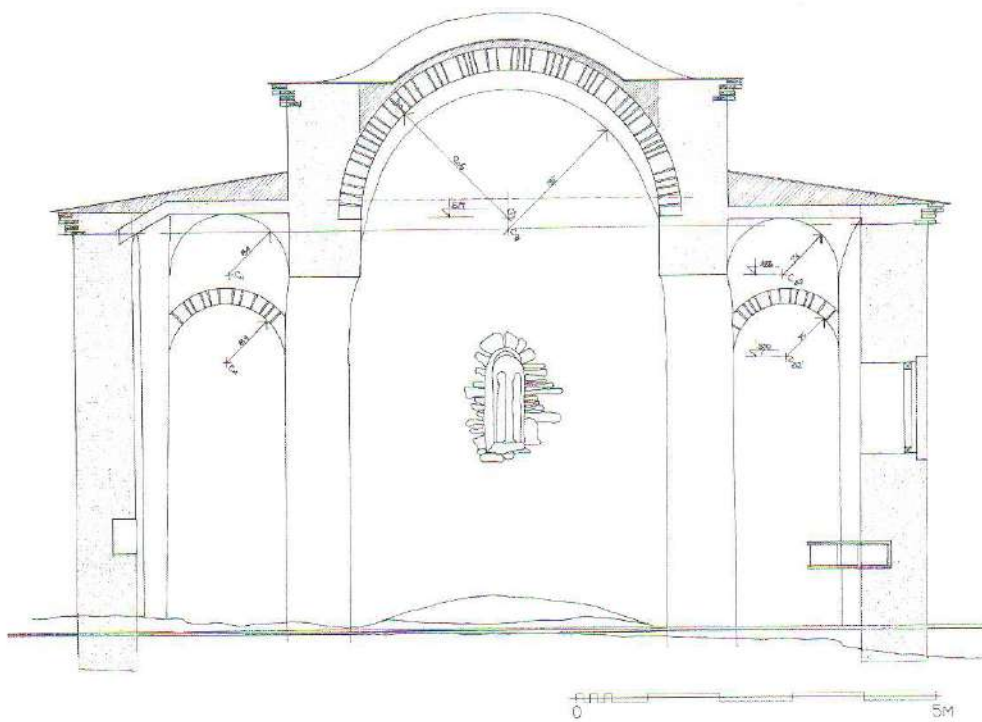
У поглављу *Архивска грађа и савремена документација о споменику (III)*, Б. Вуловић полази, као и сви који се баве проучавањем Дренче, од документације Милутиновића и Валтровића, од њихових запажања и коментара, са посебним освртом на сегмент који се односи на Дренчу као грађевину која на себи *носи белеге прошлог и наступајућег времена, о чему смо већ говорили.*

Када је реч о савременој документацији из 1952. године, анализира фрагменте камене декорације који су пронађени у шуту испред западног портала а који сведоче *заједно са елементима кружне ойке са колонијом шамбура кубејша, да се ради о каснијим интервенцијама у време јуне зрелости моравској*

⁵ Стричевић 1955

101 Манастир Дренча, црква
анализа пресека 2-2 (1977)

102 Манастир Дренча, црква
попечни пресек кроз исто део (1977)

стила. Управо су то елементи, које је оценио знајно раније и сам М. Валтровић као резултат двојтајној грађења, односно присусјва двају стилова, преморавској и моравској.

Имајући у виду разлику у очуваности манастирске цркве из времена Милутиновића и Валтровића и свог, Вуловић истиче важност архивског материјала из 1874, без кога не би могла да се уради веродостојна рестаурација јер наведена техничка документација сведочи:

1. да је грађевина развијеној шриконхалној облика са четири стиуца који су носили централно кубе заједно са полуобличастим сводовима распоређеним у облику крста
2. да су бочне кателе пројезиса и ђаконика биле покривене крстастим сводовима
3. да су зајадни бочни шравеји, насупрош источним, завршени полуобличастим сводовима релативно малој расјона и да је централна купола, за разлику од ушребљеној материјала у доњим деловима грађевине, изведена у либажним редовима сите која се смењивала са по шри реда опеке.

У делу *Анализа о пореклу двају ешта и примењених стилова на основу сачуваних архитектонских и декоративних елемената*, у оквиру поглавља, III које се овде приказује, аутор поново отвара питање, већ више пута покретано, о *два различита стила технике грађења па и декоративној клесарској украса* на Дренчи – протоморавски (понегде у тексту и преморавски) и моравски.

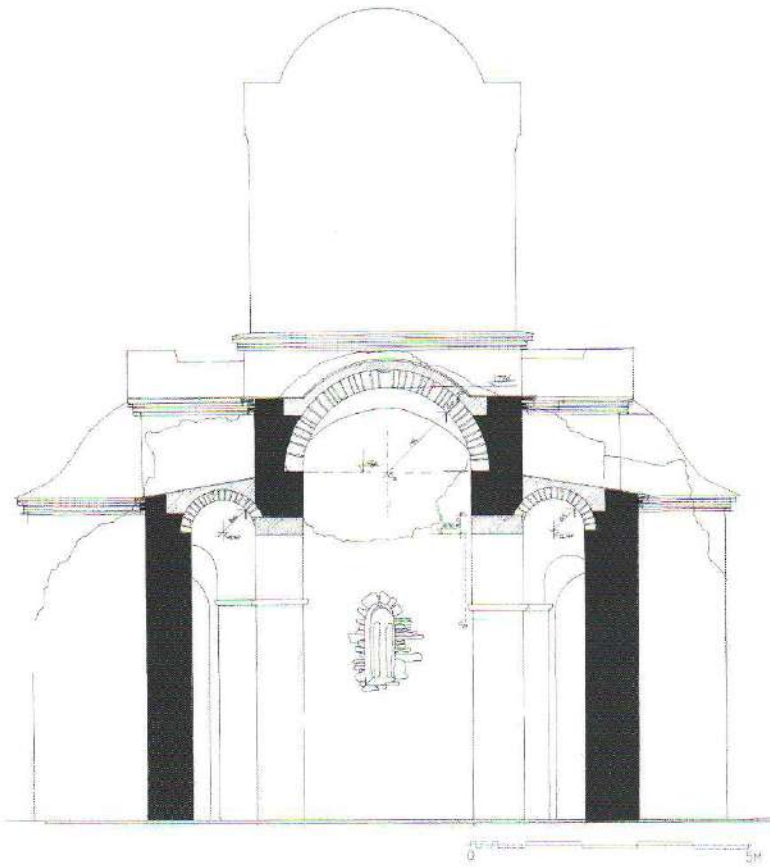
Протоморавски стил: техника грађења од тла до куполе као на Убошцу, наивна декоративна пластика на каменим оквирима прозора, концепција распореда у плану грађевине као на Убошцу, композиција западне фасаде са истуреним средњим ризалитом који носе конзоле а у коме је изнад портала полукружна ниша као на Убошцу, приликом археолошких радова, као на Убошцу, нађено неколико блокова са моравским колонетама октогоналног тамбура, крстасти сводови изнад проскомидије и ђаконикона као на Љуботену, полуобласти сводови за бочне стране западног дела грађевине као на Љуботену, слог шкриљца са радијалним спојницама на полукалотама и остатку свода исти као на Љуботену. Протоморавском припадају још и плитке нише на фасадама од тесаног камена и опеке, полихромија у овој зони, и вишој, убацивањем опека између камена, византијски зупчасти венац на јужној конхи повучен у зидну површину као што га имају многе грађевине у Македонији, полукружне певничке апсиде и споља и изнутра ретке на моравским грађевинама зреле епохе.

Моравски стил зреле епохе: тамбур куполе према цртежу М. Валтровића (исто на Убошцу), *стилски чиста моравска пластика двочланој прејлеша*, пронађена у материјалу од рушевине, која се не може поредити са оном на прозорима.

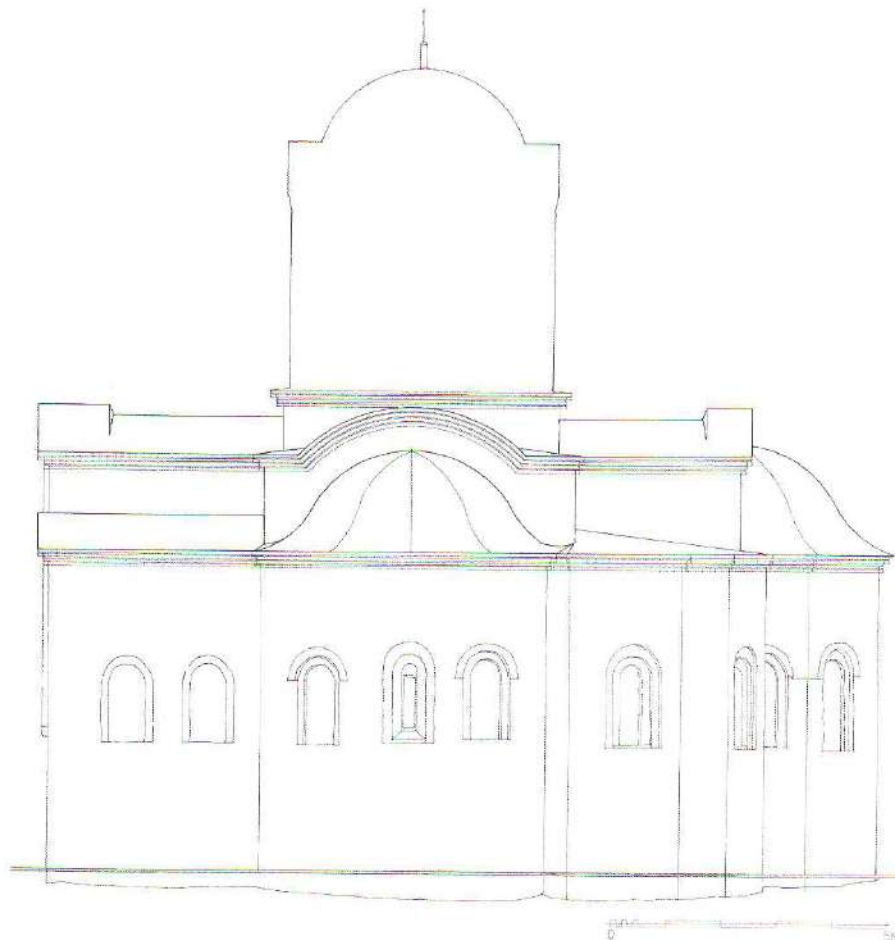
Оба ова различита стила на једној грађевини ушозоравају и донекле сведоче о двема трупима мајстора, као и о временским расјојањима, када се врло брзо мењао и укус и стил на прелазу између Душановој и Лазаревој времена.

Уочене разлике у начину градње, тј. примени два стила, битни су елементи за пројекат рестаурације који би требало да очува *интегритет сјоменика који се оставља будућим генерацијама.*

Поглавље *Опис постојећег стања (IV)* детаљно описује локација манастира који је смештен на *треници између зајадних шумских предела и источној*

103 Манастир Дренча, црква,
попречни пресек кроз западни део (1977)

104 Манастир Дренча, црква, линеарно
реконструисан јужни део (1977)

ийшомої виногорја Жуїе. Због континуираног угрожавања манастирске цркве вододерином са севера и бујичним потоком са запада, црква је била затрпана наносима све до 1952. године, када је рашчишћена и привремено заштићена. Због наведених околности, Б. Вуловић предлаже трајно решење са подзидима и пошумљавањем са севера и подизањем обалоутврде уз Дреначки поток, уз засаде са запада. Детаљно се наводи шта је било засуто до 1952. године. Само северна певничка апсида изнад парапета прозора је била видна на тој страни. Остаци западног зида били су потпуно затрпани, као и западни део јужног зида. У ентеријеру, који је био засут у истој мери као и објекат споља, остатак северозападног ступца постао је видан тек после чишћења наноса и шута од рушевине.

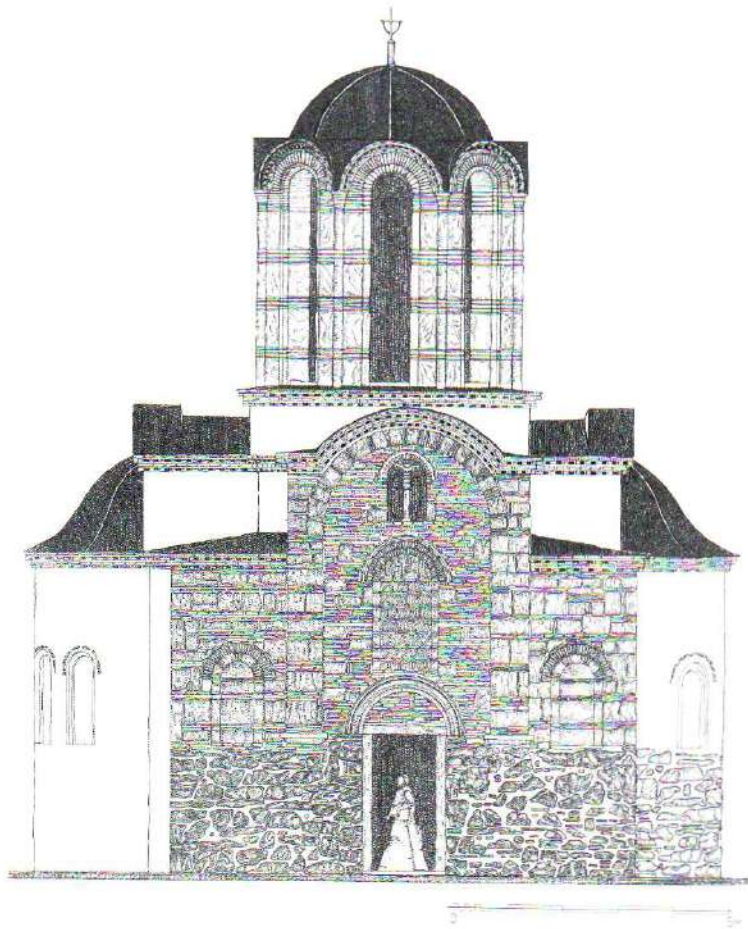
На основу поређења стања из 1874. и 1977. године Вуловић констатује *да је многио ѿоїа зуб времена уништио* (тамбур кубета, пандантифе, делове полуобличастих сводова који формирају крст грађевине, остатке сводова у угаоним травејима), упућујући на анализу прилога (цртежа) у техничком додатку Пројекта.

Приликом рашчишћавања грађевине 1952. године, наводи даље аутор, водило се посебно рачуна о евентуалним археолошким налазима. Тада је нађен на источној страни поред грађевине прозор, а у унутрашњости под куполом већи број комада сиге и опека који су били делови колонета на тамбуру кубета. На западној страни испред портала у наносу и шуту је лежала *їрофилисана двојна лучна архиволта*, која је стајала око тимпанона изнад улазног отвора. Недалеко од архиволте нађени су делови довратника (?) са преплетом двочлане траке типичне за зрело доба моравске архитектуре. Нису нађени остаци живописа, ни на зидовима ни у шуту, као ни остаци црквеног намештаја па се Вуловић пита *да ли је црква икада била завршена и їроїојала*.

У поглављу **Технички опис радова (V)**, поднаслови Конзерваторски услови и образложење пројекта, читамо:

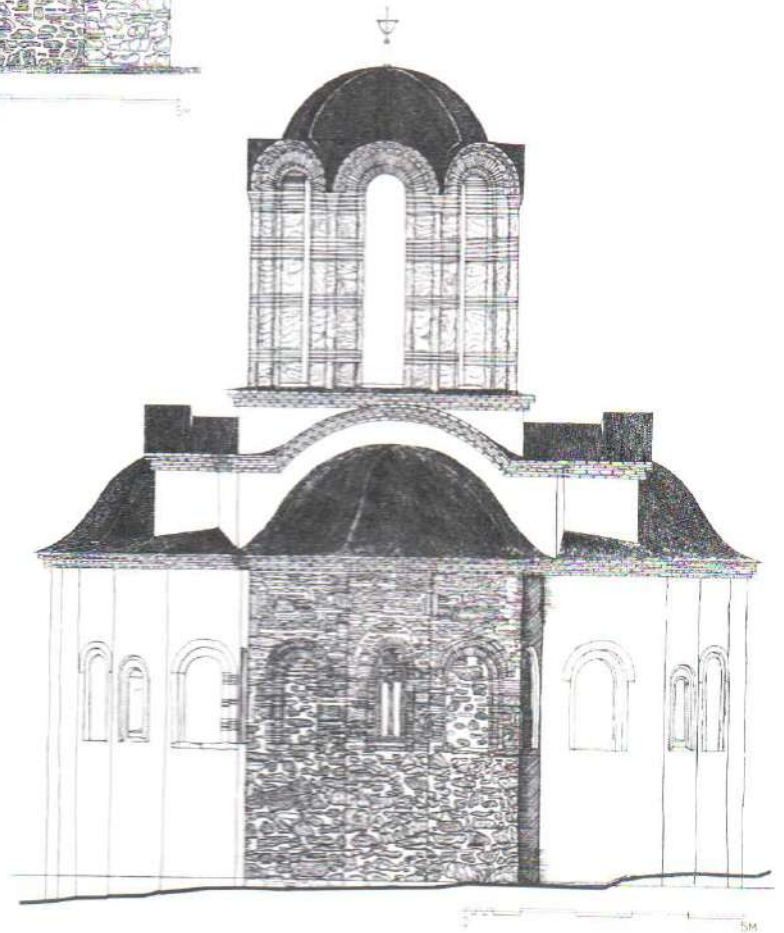
За їрисиїуїање ресїаурацији остїаїака манастира Дренче їосїоје сиїурни и врло конкретни, научно їоузгани и доказни многи очувани документи историјске и архивске їрађе, који указују и решавају уїлавном све сїилске ликовне, архитекїуралне и консїрукїивне їроблеме аушениичне архитекїуре. Но, їоред научно конзерваторске одговорности и їроблему ресїаурације који їрецизира оваї їројекат, їосїоје и други факїори, потенцијални инвеститори локалне заједнице, као што су друшївено їолиїиичке орїанизације Александровца и їросветїно кулїурни чиниоци заинтересовани за обнову Дренче.

Разматрајући могућности рестаурације манастирске цркве аутор нуди два предлога. Први који он карактерише као рационалнији и који *не мења ни їо чему ликовне консїрукїивне форме аушениичної облика їрвобиїне їрађевине* је примена армиранобетонских конструкција, у деловима који се обнављају – дограђују и надграђују. Други предлог, по њему, далеко је скупљи и *їредвиђа ресїаураїорску меїоду и аушениичном маїеријалу, који не би на објекїу долазио до изражаја баш из разлоїа шїїо би їакви уїоїребљени маїеријали били скривени, односно одсуїни од ока їосмаїрача*. Остаје потпуно нејасно како би на аутентичним материјалом обновљеној грађевини којој треба дозидати читаву западну фасаду и знатне делове осталих, зидове који уписани крст у крововима чине видљивим, кубично постоље и кубе, он (аутентичан материјал) био скривен и не би долазио до изражаја, тј. како би био одсутан од ока посматрача. Јасно је да се ови материјали употребљени за сводове и лукове одозго покривене оловом а одоздо евентуално омалтерисане, не би видели, аутор то ниже

105 Манастир Дренча,
реконструисан западни изглед цркве (1977)

106 Манастир Дренча, црква,
источна фасада – реконструкција (1977)

и наводи, али је то само део онога што би се морало обновити да црква добије свој некадашњи облик.

Образложење за варијанту I

Предлош I варијанте иза које стоји пројектант, предлач овог пројекта, састоји се у следећем:

I. Сви рестаурирани делови грађевине, подразумевајући их као конструкцију, која се налази изнад данас очуваних оригиналних остатака првобитне цркве манастира Дренча, извести у армиранобетонској конструкцији. Таква бетонска конструкција требало би да буде изведена иако да зашвара по димензијама унутрашњи простор грађевине, а да од стране стайичара пројектанта буде ишребно довољно стайички димензионисана, у облику унутрашње љуске. Разумљиво све ове рестауриране површине под бетоном са унутрашње стране би биле малтерисане неутралном бојом малтера, док би доње, као оригинални остаци били конзервирани, шј. једносно фуговани.

Уз овакву армиранобетонску конструкцију са спољашње стране била би задана ограда у камену и ојечи према подацима са којима се располаже, а граница одакле наступају рестауриране партије била би обележена прикладном линијом дискретно провученој оловној лима или широке спојнице малтера.

Дакле, унутрашњост торњих сводних и осталих кровних конструкција срачунаних да носе оптерећења били би након стайичког прорачуна носећа љуска /изнутра малтерисане/, док би са спољне стране била маскирана полихроним фасадним површинама, које заједно са бетоном доуњавају дебелину зидова и одговарајуће пропорције старе архитектуре.

Б. Вуловић оправдава предложени метод низом чињеница: по њему је бетон који треба уградити неколико пута јефтинији од аутентичних материјала (камен, цила, модри шкриљац, сита); будући да није било (и неће бити) живописа прихватљив је у ентеријеру бетон који би био омалтерисан уз фуговање површина оригиналних делова грађевине, што је по Вуловићу рационалније и у погледу финансијских трошкова нарочито у погледу ушрошка материјала.

Образложење варијанте II

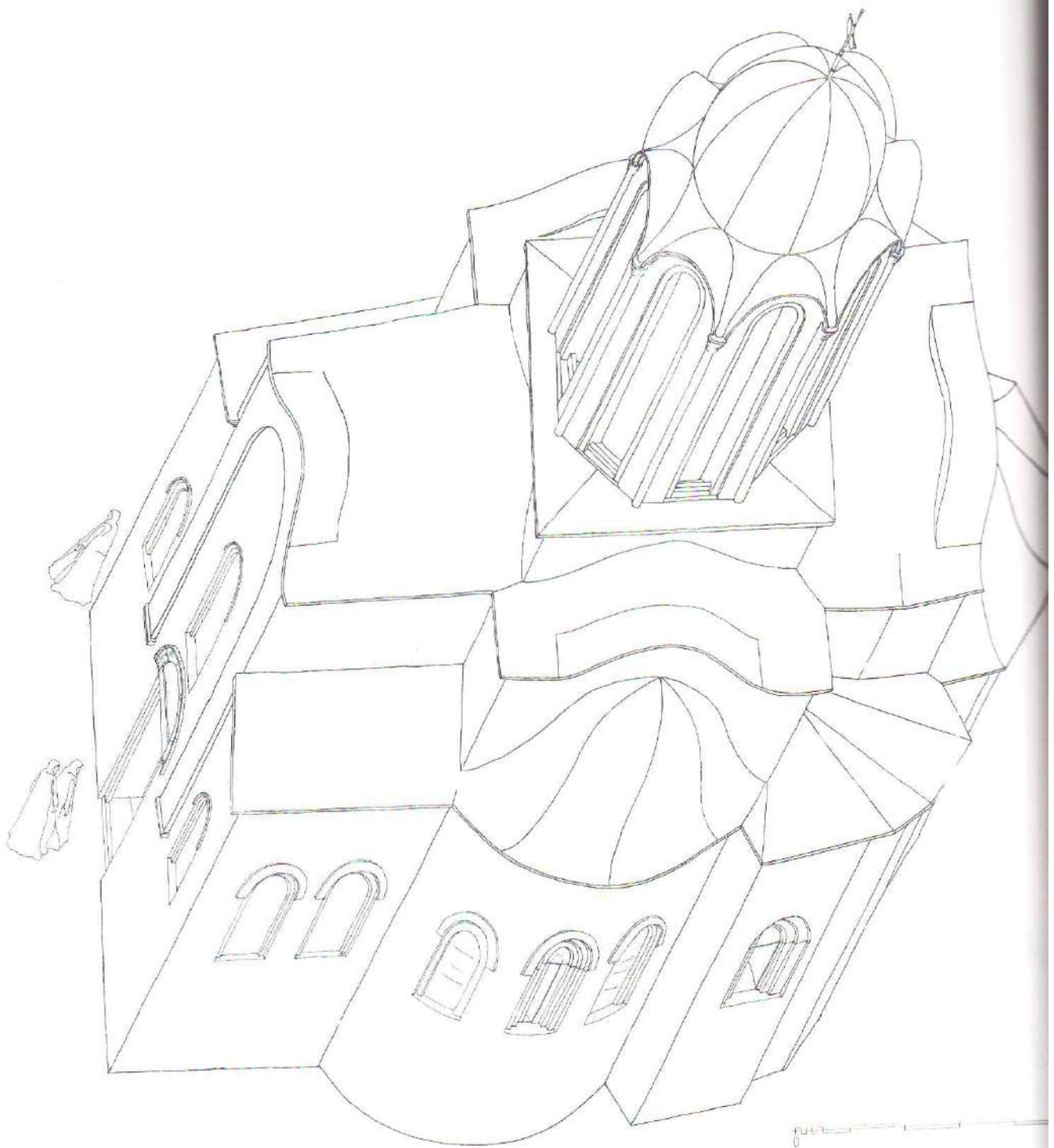
Постоји, иакође могућност извођења рестаурације у аутентичним материјалима са каменом, који би се набавио у локалним мајданима које би требало шек наћи, ишито је за цркву био коришћен и при њеном грађењу. Сасвим разумљиво ушрошак материјала би био далеко већи и далеко скупији, а присују стайичким обезбеђењима би и иако био неопходан.

Међуштим, применили првобитну технику зидања на сводним и осталим конструкцијама које су маскиране са унутрашње стране површинама малтера, смајрамо да је неопшребан издатак. Исто иако све сводне /кровне/ површине биле би одозго покривене оловним лимом и на тај начин биле скривене од ока посматрача.

ЗАКЉУЧАК

Коначно пројекат се оријентише на најприкладније и најрационалније решење које не угрожава аутентичне облике Дренче. У шом случају било би ишребно да Комисија при пријему пројекта одлучи о предлошу пројекта, /по варијанти I или II/, а ишом анјажовати стайичара који би израдио стайички пројекат уз неопходну консултацију са пројектантом.

107 Манастир Дренча, црква, аксонометријски приказ реконструкције (1977)

У поглављу **Предлог статичке санације (VI)** аутор указује на неопходност ангажовања статичара, са искуством у заштити културног наслеђа јер армиранобетонска конструкција треба да буде у виду љуске која зашћара волумен ентеријера, а са спољне стране треба да прихвати и понесе материјале, који долазе као спољна архитектонско ликовна обрада фасада и делова изнад њих.

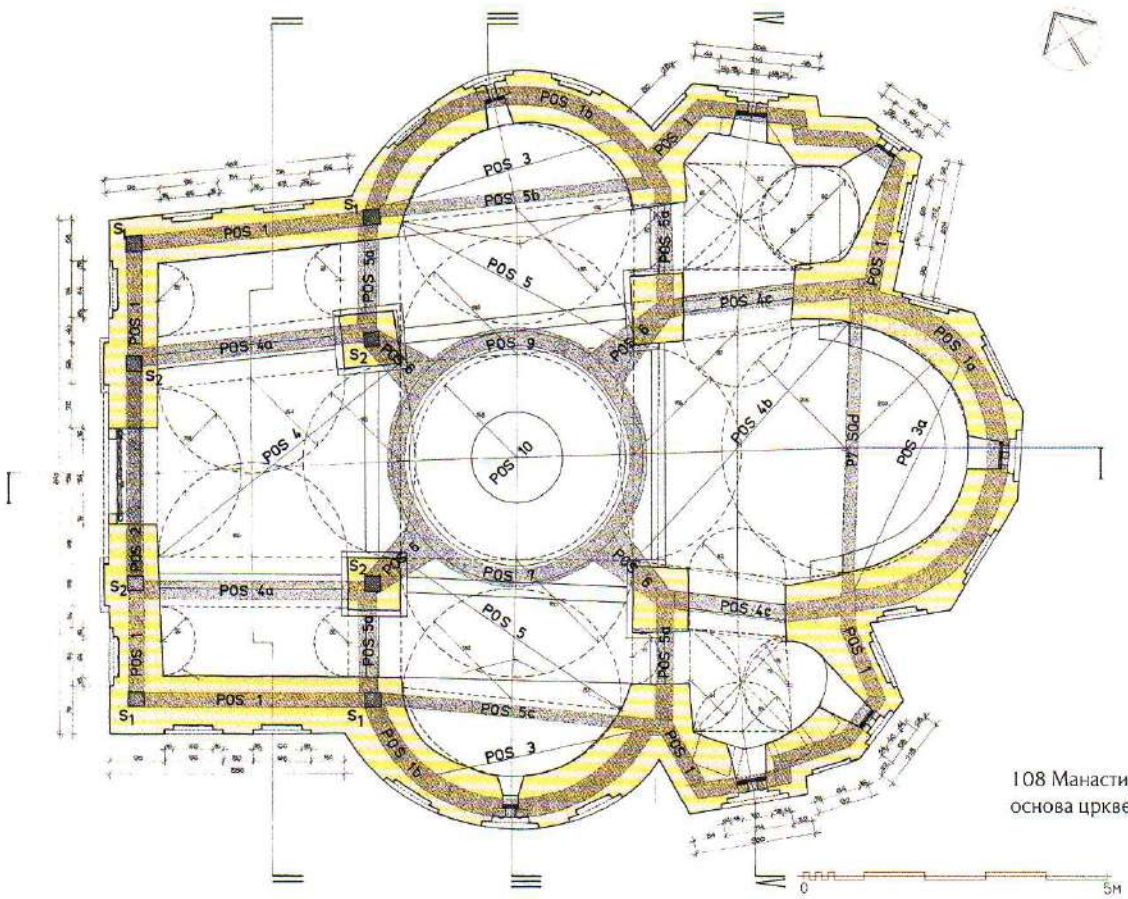
Поглавље **Предмет и прерачун (VII)** започиње цртежом основе цркве на којој су приказане позиције, да би на следећим страницама био обрађен, како се и у наслову наводи, *Садржај позиција за извођење радова на грађевини*. Позиција је укупно 48. Потом следи *Реконструкција по врсти и карактеру радова*. Чини нам се занимљив податак о укупном износу за обнову цркве од 3 187 581 динар, је био предвиђен пре тридесет седам година.

Поглавље **Технички део пројекта – фотодокументација (VIII)** не постоји у оквиру приказане пројектне документације, али је у архиви Завода у Краљеву одвојено пронађено 12 планова цркве у Дренчи који по свему судећи припадају овом поглављу Пројекта. Иако су цртежи без потписа и датума израде, по томе што су више студијског него техничко-документационог карактера, може се основано претпоставити да су некада припадали пројекту о коме је реч. У садржају Пројекта за овај део стоји опаска *илустровање свих важних налаза који иду у прилоу ишврђивања научне истине и оиврадања конзерваторско-рестаураторској истини*, која такође води ка закључку да наведени планови припадају Пројекту.

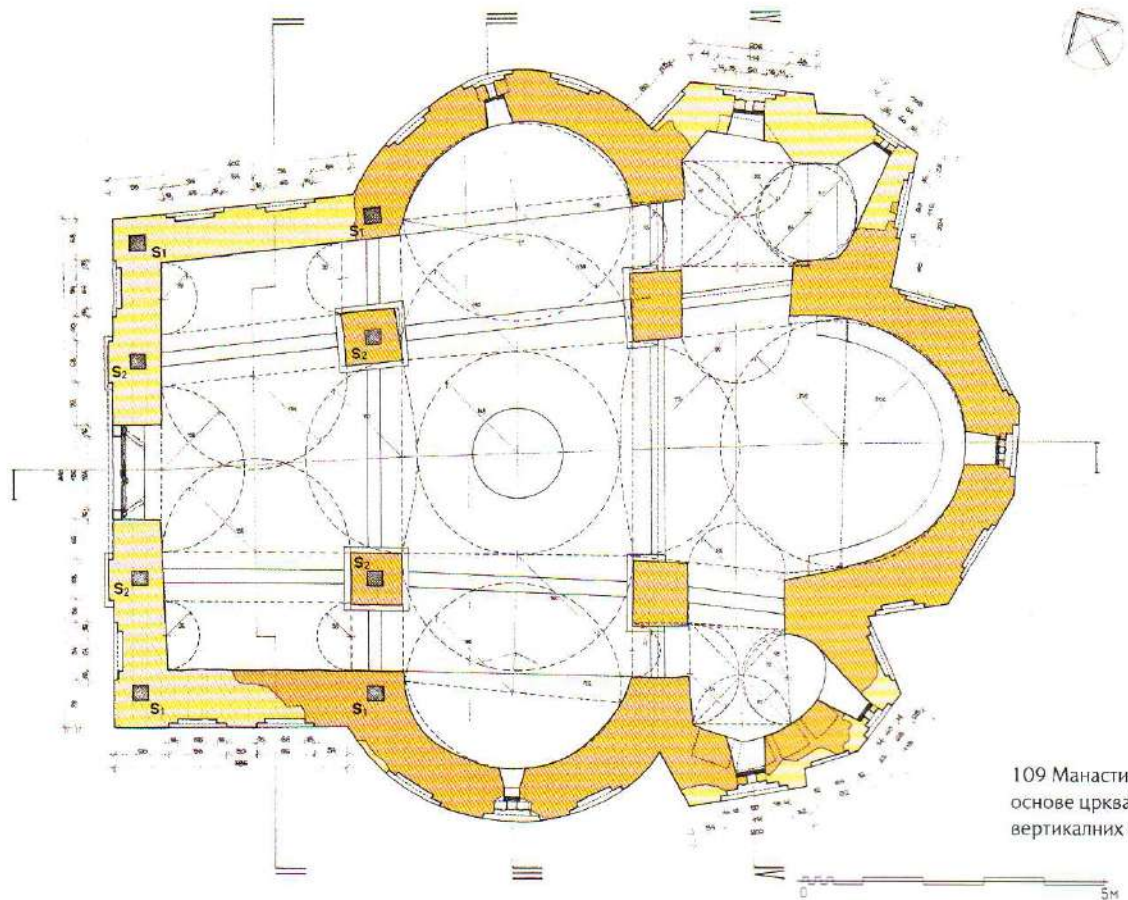
Планови:

1. Реконструкција основе грађевине у висини прозорских отвора (сл. 97)
  2. Основа кубета са изгледом осталих нижих кровних површина (сл. 98)
  3. Означен текстом као Симултани пресеци 2–2, 3–3 и 4–4 (носи број 7) (сл. 100)
  4. Означен текстом као Анализа пресека 2–2 (носи број 8) (сл. 101)
  5. Означен је као Анализа пиластра на западној фасади (носи број 14) (сл. 99)
  6. Без текстуалног дела – приказује попречни пресек кроз источни део цркве (сл. 202)
  7. Без текстуалног дела – приказује пресек кроз попречну осу цркве
  8. Без текстуалног дела – приказује попречни пресек кроз западни део цркве (сл. 103)
  9. Без текстуалног дела – приказује линеарно реконструисан јужни изглед цркве (сл. 104)
  10. Без текстуалног дела – приказује реконструисан западни изглед цркве (сл. 105)
  11. Означен је као источна фасада (реконструкција) (сл. 106)
  12. Без текстуалног дела – аксонометријски приказ реконструисане цркве (сл. 107)
- Фото-документација која би могла припадати овом пројекту није пронађена.

Б. Вуловић се питањем реконструкције цркве Манастира Дренче посебно поветио у раду публикованом 1978. године под насловом „Проблем рестаурације манастира Дренче“, који је већ приказан у поглављу Историјат архитектонских истраживања.⁶ Због тога овом приликом подсећамо на то да је у разматрању могућности рестаурације Дренче, аутор указао на велике рестаураторске пројекте реализоване током 20. века на нашим најзначајнијим средњовековним споменицима, истичући њихове добре али и лоше стране (Лазарица, Каленић, Пећка патријаршија, Раваница, Сопоћани, Градац).

108 Манастир Дренча,
основа цркве – план позиција (1984)

109 Манастир Дренча,
основе црква на koti 103, са диспози
вертикалних ојачања зидова и стубова:

Анализирајући дотадашња искуства у реализацији конзерваторско-реставраторских пројеката, Вулић их посебно наводи. П. Повић је на Лазарици извео рестаурацију архитектонских форми и просторних облика сажетог триконхоса коректно но, сматра Вуловић, док је превише без сигурног основа, обновио декоративне елементе. Ћ. Бошковић је Каленић радио тако да стоји као *нейовређени и најчистији пример ревалоризоване архиепископске дела великих прошлотајсјора*. Исти аутор је на комплексу Патријаршије у Пећи, имајући другачију ситуацију на споменику, поступио примерено и оставио *групи за себе специфичан пример правилној рестаурацијској политици*. Трећем споменику који је радио, Бањској, Ћ. Бошковић је, по Вуловићу, приступио је пуританистички. Очистио га је од турских доградњи и обновио основне облике у опци, насупрот оригиналним деловима од мермера. Наводећи Сопоћане као „неконтролисана“ обнова и Градац код Рашке као веома одговорно и стручно рестауриран споменик, али са негативним утицајем на живопис, Раваницу код Ћуприје са реконструисаном другостепеном пластиком само у волумену без клепања орнамената и још неколико других обновљених сакралних здања, Вуловић се пита јесу ли наведени случајеви модели за Дренчу и да ли постоји рецепт? Сматра да се јединствени рецепт не може преписати и да је и даље кључна запитаност истраживача *Restitutio aut nihil*, која тражи одговор *pro* или *contra*. *Разумљиво, неопходно је сабраћи све чиниоце који иду уз афирмацију, и оне који иду уз негацију, и тек онда доносити коначан суд, управо наћи меру која се мора на сваком споменику посебно одређивати.*⁷ Када је реч о рестаурацији манастирске цркве у Дренчи, Б. Вуловић закључује да се и *поред низа избројаних примера, ниједан случај не може избраћи као компаративни узорак*. Своје темељно излагање завршава реторичким питањем *да ли ћемо носити одговорност ако је и даље прејусишмо разарању и повремено нејумо као археолошки локалитети. Restitutio aut nihil?*⁸

Године 1984. Б. Вуловић је урадио и Пројекат за извођење обнове цркве заједно са М. Димитријевићем (статика) и П. Мишићем (претежно техничка обрада). Из овог пројекта види се да постоји Главни пројекат на који се аутори позивају – то је ван сваке сумње Генерални пројекат за рестаурацију из 1977. године, који је већ приказан и који је практично први део свеукупне пројектне документације за обнову овог споменика. У тако виђеној пројектној документацији следи приказ другог дела из 1984. године.

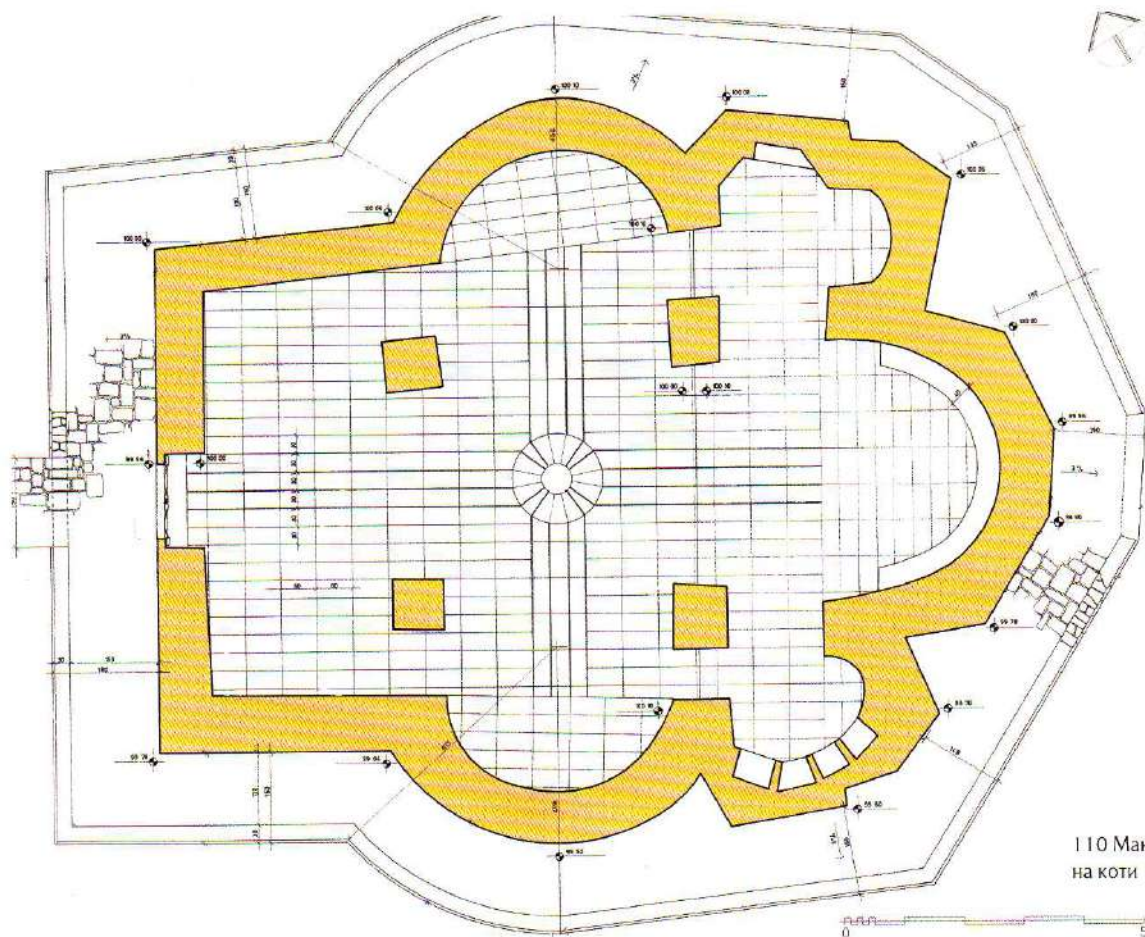
Садржај Пројекта за обнову цркве манастира Дренча из 1984. године:

1. Потврде пројектаната
(Вуловић, Димитријевић, Мишић)
2. Разрада и допуна Главног пројекта рестаурације
(2 стране, потписао Б. Вуловић)
3. Технички опис радова
на рестаурацији Цркве Св. Стефана (?) Манастира Дренча⁹
(6 страна, потписао П. Мишић)
4. Фото-документација из 1984. године
(13 прилога, фотографије П. Мишића)
5. Технички опис уз пројекат реконструкције и статичке санације
(7 страна, потписали М. Димитријевић и В. Димитријевић)
6. Статички прорачун
(39 страна, позиције од 1 до 10, потписао В. Димитријевић)

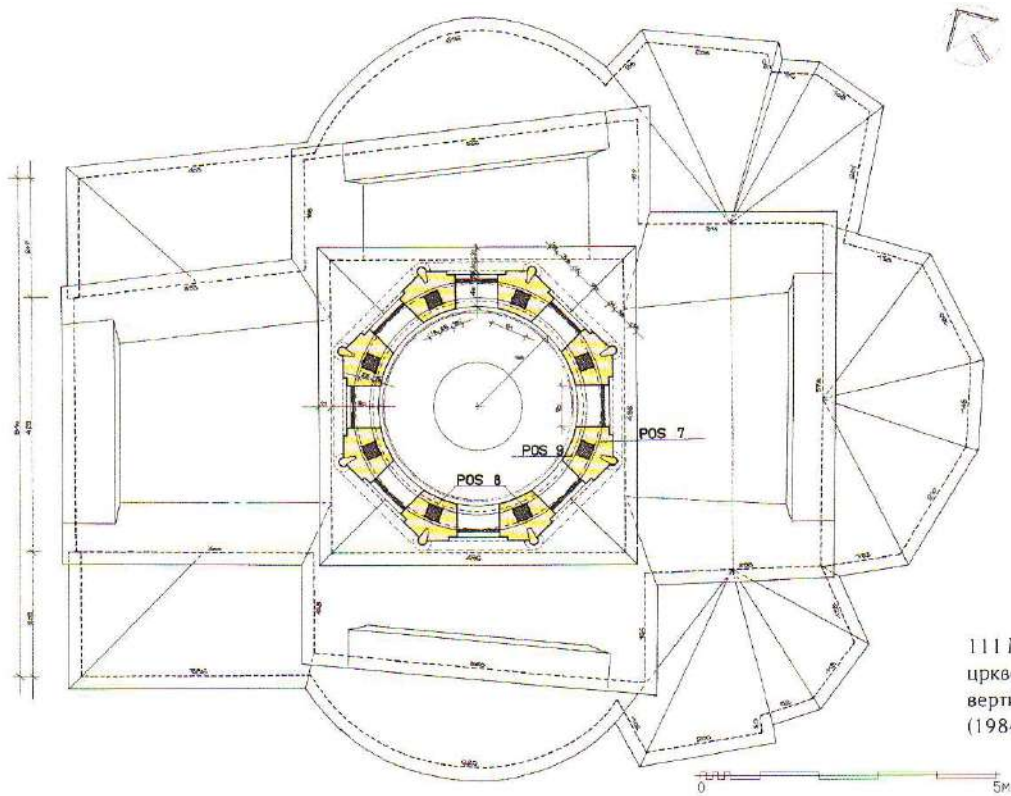
⁷ Вуловић 1978, 229

⁸ Вуловић 1978, 233

⁹ Црква је посвећена Ваведенју.

110 Манастир Дренча, основа цркве на koti 101, под и тротоар (1984)

111 Манастир Дренча, основа цркве на koti 110, диспозиција вертикалних ојачања стубова таван (1984)

7. Предмер и предрачун радова

на Цркви Св. Стефана Манастира Дренча
(15 страна, позиције од 1 до 71, потписао П. Мишић)

8. Планови

(нумерисани од 1 до 18 са потписима Б. Вуловића,
М. Димитријевића и П. Мишића)

У прилогу **Разрада и допуна Главног пројекта рестаурације (2)** под а) **Образложење пројекта** Б. Вуловић бележи:

Према основном Главном пројекту рестаурације црквеног објекта даће су две алтернативне начина грађења, али с тим да је усвојена јуна рестаурација облика архитектуре. Коначно у разради Главног пројекта прихвати се I варијанта. Према I варијанти врши се обнова зидова, сводова и лукова материјалом какав је употребљаван првобитно на објекту. Усвајање прве варијанте усмерава израду стилистичког дела Главног пројекта, а базира и на прелиминарним консултацијама са његовим пројектантом.

Према II варијанти обнова би била вршена на тај начин што се спољно лице зидова зида као код првобитне грађевине, а остали део гради у бејону. Сводне и лучне конструкције биле би извођене у бејону.¹⁰

У наставку истог прилога, под б) **Образложење пројекта према I варијанти**, Б. Вуловић даје решења и образложења за низ детаља, као што су улазна врата у храм, прозорски отвори, вентилација, амвон, дрвене затеге, плочник око грађевине, покривач, громобран, крст на кубету.

Технички опис (3), како је већ наведено, урадио је П. Мишић. На почетку овог прилога аутор даје краћи преглед радова и начин на који су они изведени 1952. године и констатује да је црква Манастира Дренче после 33 године поново у плану за техничку заштити, с тим што се овога пута изводи комплетна рестаурација. Следи констатација о прихватању прве варијанте и образложење:

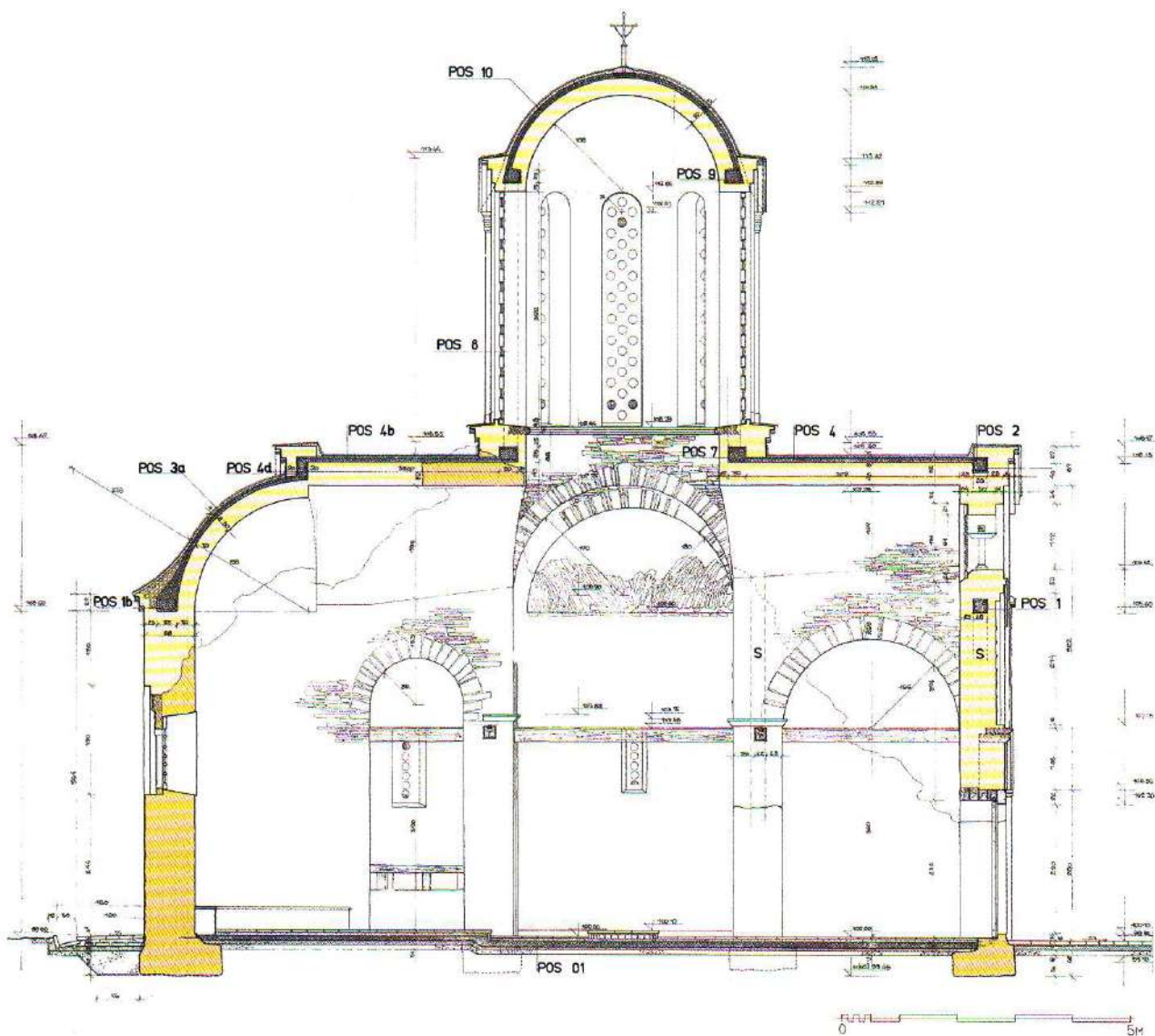
Прихваћена је варијанта рестаурације са ауθενичним материјалом и техником рада. За доношење ове одлуке била је пресудна чињеница да је Црква изузетно неуравилне основе иако да би за израду сваког елемента конструкције у армираном бејону морала да се прави посебна ограда. На тај начин би се економска предност армиранобетонске конструкције поништила а било би немогуће остварити неопходну еластичност унутрашње простора.

Аутор Техничког описа даље констатује да се нема довољно средстава за извођење свих неопходних радова обнове истовремено (вероватно је мислио „у континуитету“) и да стога треба направити план за реализацију по фазама зависно од очекиваних средстава. У првој фази предвиђа извођење обнове грађевине до нивоа унутрашње кружне венца кружне постоља шамбура. У другој фази би требало предвидети извођење свих радова на шамбуру цркве (вероватно је мислио „тамбуру кубета“). У трећој фази предвиђа израду изравнавајућих слојева преко армиранобетонских љуски и покривачке радове. Даље наводи да се армиранобетонски радови на поду цркве и за тротоар могу извести уз сваку фазу а да постављање камених плоча треба оставити за крај.

Пре почетка радова неопходно је пронаћи мајдане камена (шкриљца, пешчара и сите) одговарајуће на цркви употребљеном. Такође је неопходно наручити потребне количине ојке одговарајуће квалитета а обима и димензија према извођачким дешаљима, уз сагласност руководиоца радова.

У наставку Техничког описа дати су општи услови и образложења за све радове по редоследу којим се они наводе при изради предмера и предрачуна.

¹⁰ Очигледно је да су аутори овог пројекта из неког разлога променили места варијантама, па је I варијанта у овом пројекту оно што је II у Генералном пројекту за рестаурацију из 1977. године, на који се позивају.

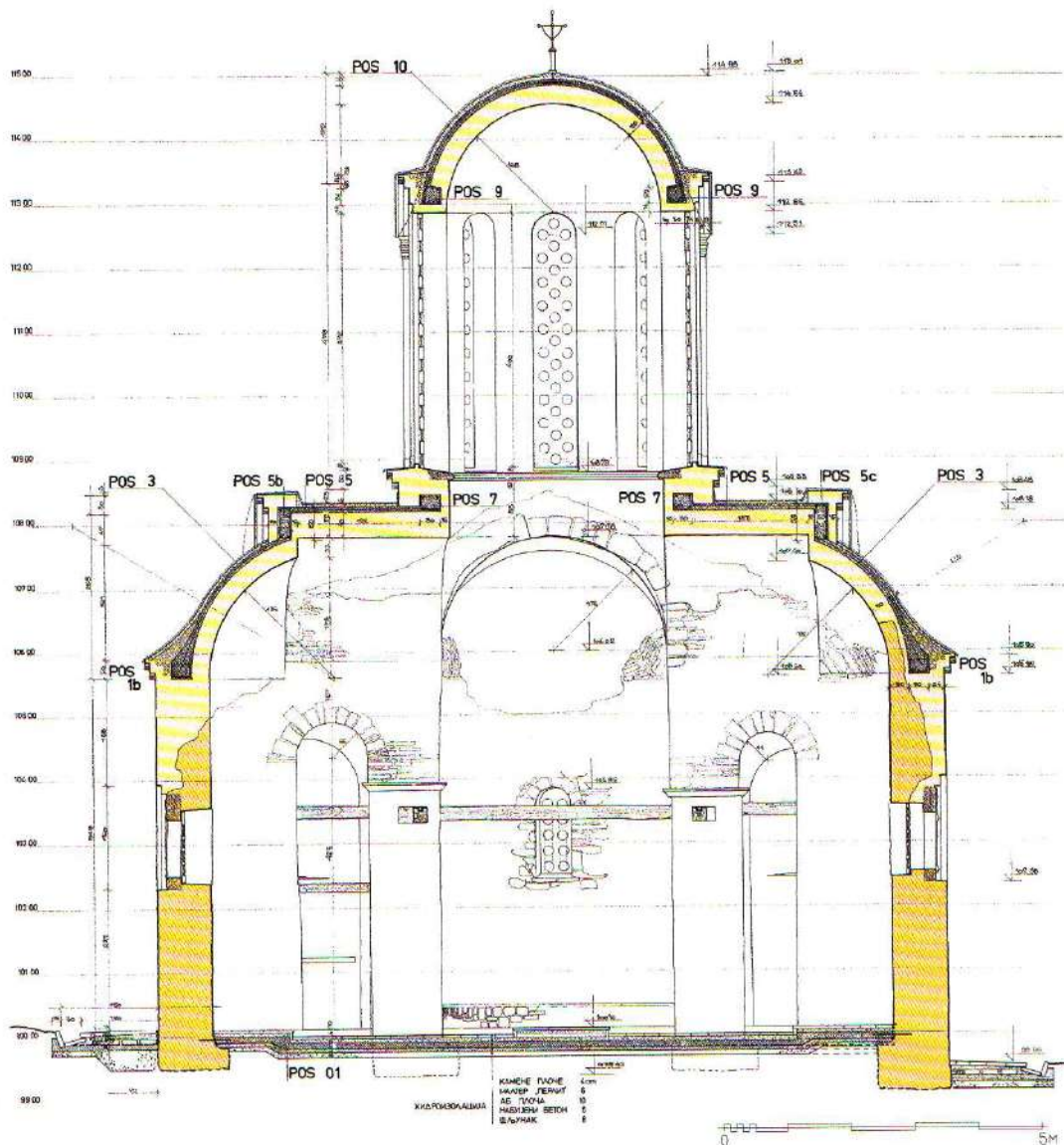
I – Пријремни радови. Предлаже се подизање баракe за магацински, смештајни и радни простор, као и скела на почетку радова како би се архитектонски, тачно снимиио сачувани лучни део свода источној шравеја. На основу овој дејшаља, поручује даље аутор Техничког описа, дефинисаће се која шемена сводова и самим тим и венаца цркве.

II – Земљани радови.

III – Зидарски радови. Пре почетка зидања најљиво, уз стално присуство пројекцијанта – руководиоца радова, скинући све расшешене слојеве зида, до здраве зидне масе. Зидове најљиво очистиши шихахлама и мешлицама а заштим добро оираши водом – упутство је аутора Техничког описа намењено пре свега извођачу. Следе услови за зидање зидова, етапе, услови и материјали за сводове, лукове и четврткалоте на конхама са упутством за добру везу озиданог и ливених армиранобетонских елемената. На крају је прописан састав и размера малтера са описом израде спојница на лицима зидова.

IV – Бетонски и армиранобетонски радови. Упутства за извођење ових радова односе се на оплату, прекидање бетонирања, анкере, агрегат и друго.

112 Манастир Дренча, црква, подужни пресек I-I са реконструкцијом (1984)

Манастир Дренча, црква,
речни пресек III-III кроз
трални простор (1984)

V – Каменорезачки радови. Сву постојећу камену и пластичку, делове венца, доврајника и конзола, урадишти у склопу новој. Сачуване фрагменте доврајника и неопстојеће прозоре урадишти по принципу анастилозе – без имитације. Кружни венац подкућолној простора радишти према дејтаљу, а по упућствима пројекцијата. У наставку следе упутства за спојнице код камене пластике и одабир плоча за под.

VI – Тесарски радови. За затеге – распињаче се предвиђа сува храстова грађа три пута премазана врућим фирнајзом. Исти поступак се предвиђа за улазна врата и друге дрвене делове. Следе упутства за оплату, ременате и скелу.

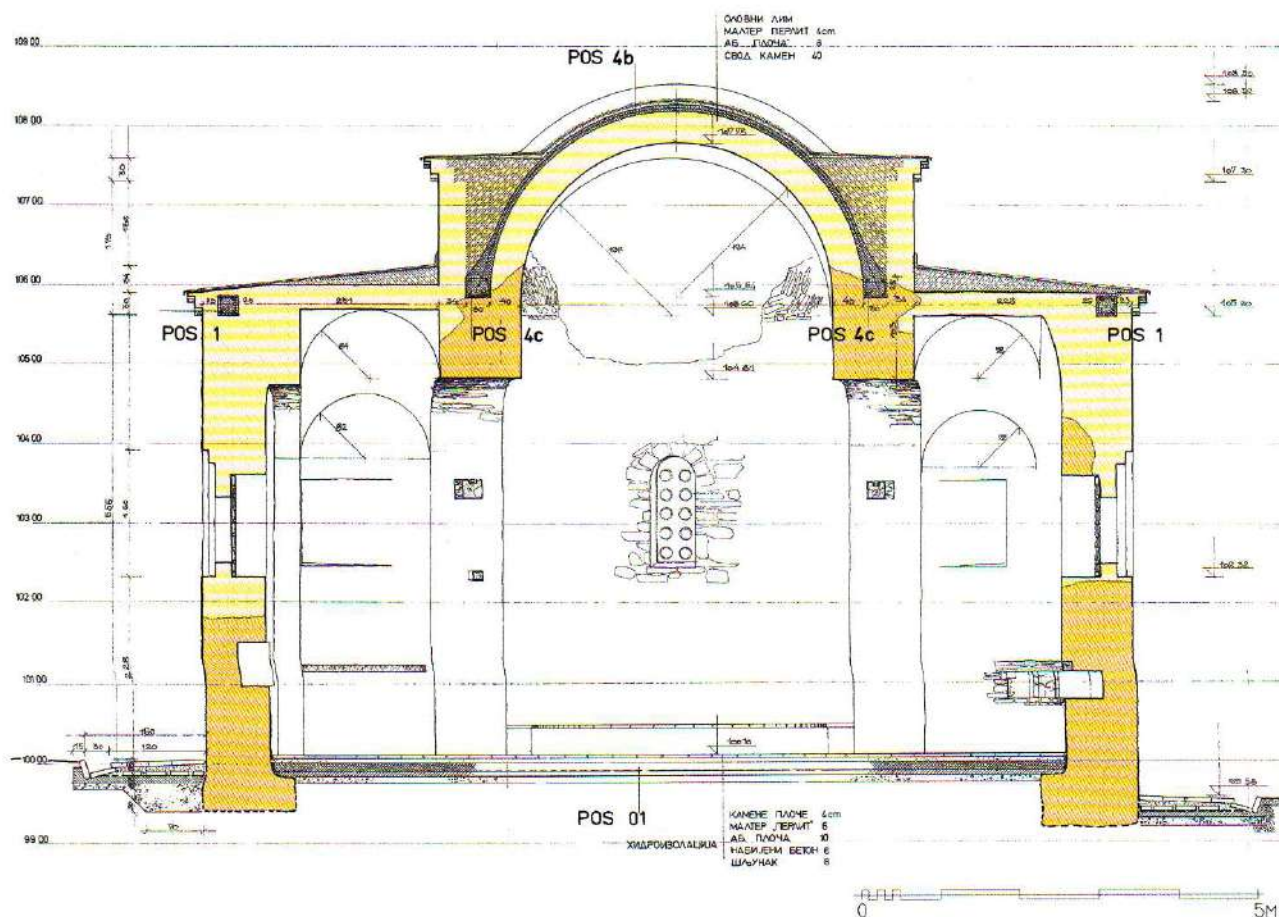
VII – Сидларски радови. Улазна, дворишна врати урадишти према дејтаљу од суве хрсћовине. Оков за врати и браву урадишти ковачки. У наставку следи упутство о премазивању фирнајзом.

VIII – Разни радови. Сва упутства се односе на транзене прозора и окулсе.

IX – Завршни радови. Садржај ове ставке се односи на проверу и чишћење.

Фото-документација (4) приказује стање делова грађевине јуна 1984. године и садржи 13 фотографија П. Мишића.

Технички опис уз пројекат реконструкције и статичке санације (5). После датих основних података о грађевини, времена подизања и радова 1952. године, аутори описују стање остатака, констатују шта од података постоји за темеље а шта треба допунити. У наставку, под одредницом *Сводови, калоте и луци* каже се:

Црква је неправилне основе, ња су сходно томе конструисани сводови и калоте, односно полукалоте, над правоугаоним и полукружним просторима. Распони су релативно мали, ња су и најони углавном у дозвољеним границама за употребљени материјал (шкриљац) и везно средство малтер од вруће креча.

Прорачун калоте изнад шамбура као и прорачун зидова и стубова показује да су димензије конструкција добро одмерене, ња ће се доградња прилагодити осцилацима, који пружају довољно подшака за реконструкцију. Материјал за зидање зидова, калоте, сводова и лукова је шкриљац, с тим што ће сада везно средство бити продужни малтер.

У наставку аутори констатују да је потребно изнад сводова и калота озиданих шкриљцем извести „љуске“ од армираног бетона дебљине 8 цм. Исто тако предвиђају везивање „љуски“ за остале армиранобетонске елементе како би се конструкција учинила монолитном.

Под одредницом *Зидови* бележи се да је увидом на лицу места утврђено да су зидови изведени у врућем кречу и да су задовољавајуће квалитетни. Њихова носивост, проценили су аутори овог Техничког описа, добра је. Недостајући делови се надзиђују каменом (шкриљац) у продужном малтеру 1 : 2 : 6 (цемент : креч : песак). У равни венаца предвиђају се серклажи од армираног бетона за које ће се узети „љуске“. Из техничких, економских, и нарочито реституторско

114 Манастир Дренча, црква, попречни пресек IV-IV кроз олтарски простор (19

конзервативних разлога нису предвиђене „вертикалне везе“ (стубови) од армираног бейона у зидовима и стубовима приземља, уобичајене у шрусним зонама, наводе пројектанти и додају да прорачун на дејство сеизмичких сила показује да су напони смицања у границама допуштених и да је прорачун уграђен као да се објекат налази у VIII зони иако се он стварно налази у VII.

У одредници *Стубови* констатује се да има четири стуба, да су од камена и да су у основи приближних димензија пресека, као и да су делимично порушени.¹¹ Даље се бележи да су напони у стубовима и за вертикално и за хоризонтално оптерећење у границама допуштених.

Стубови се по поравњању дозирају у продужном малтеру 1 : 2 : 6. Носивост стубова у односу на ранију носивост је повећана уграђивањем „дрена“ од армираног бейона унутар пресека стуба и по само на делу који се дозирају. Уграђивањем армираног бейонског стуба (8 φ 12) у горњи део зиданог стуба, смањујемо моћност извјања, чиме се повећава носивост. Овај армираног бейонски стуб је монолитно везан за армираног бейонске серклаже у нивоу венца.

У одељку *Заште* читамо да се оне предвиђају у нивоу ослонаца лукова централног дела грађевине, од храстовине. Непосредно изнад дрвених, које могу да приме само притискајуће силе, предвиђају се и одоздо невидљиве гвоздене затеге, анкерване у маси стубова односно зидова, које могу примити и затежуће силе. Алтернатива дрвеним биле би затеге од армираног бетона обложене дрветом, наводе статичари на крају ове одреднице.

Под одредницом *Надпрозорници и надвратници* статичари констатују да су прозорски отвори релативно мали, и да ће имати лучне надпрозорнике зидане у камену какви су и они који су на грађевини сачувани. Надвратник над улазним вратима је такође лучног облика и његове димензије задовољавају статичке услове. Будући да су и изворно постојале, испод лучног уградиће се и дрвене греде, као надвратник на овом отвору, с тим да се њихова лежишта у зидној маси могу проветравати.

Тамбур. Тамбур са калотом представља посебну конструкцијску целину, која се сада може извести са ојачањима од армираног бейона, записују на почетку ове одреднице аутори Техничког описа. Предвиђа се тако серклаж у нивоу пандантифа и у нивоу подножја калоте кубета. Ова два серклажа повезују се стубовима смештеним у међупрозорске ступце и заједно чине невидљиви скелет тамбура. Овај скелет се практично ради без оплате.

Следећа одредница је *Погна плоча*, која у целини гласи:

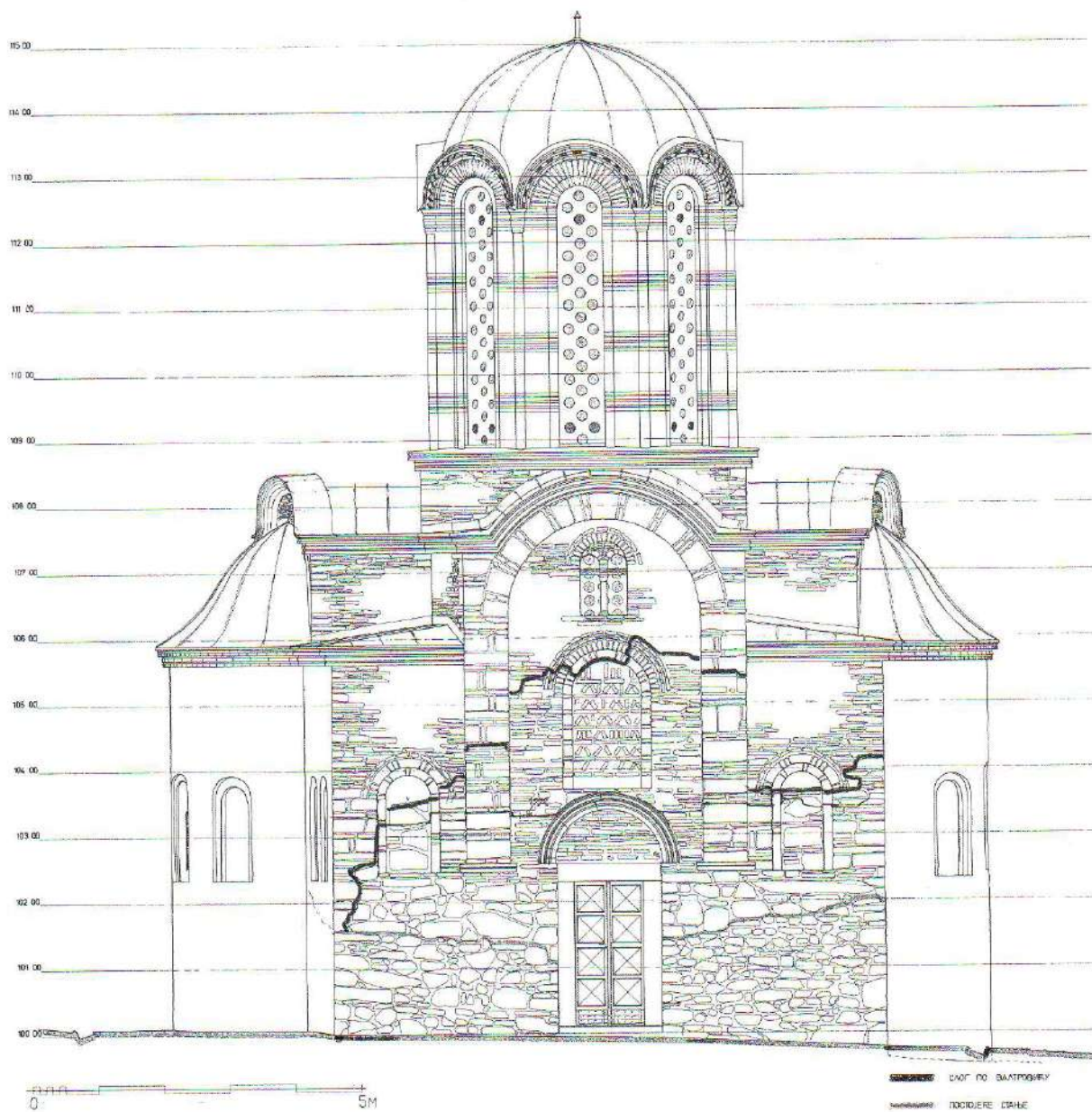
У нивоу пода предвиђа се лако армирана бейонска плоча унутар цркве, која чини солидну подлогу за под од камених плоча. Местимично плоча улази у зидове темеља, разупире их и повезује. Плоча такође смањује вишкост зиданих стубова у уопште доприноси повећању стабилности целој објекта.

Трошоар. Трошоар се изводи ради заштите цркве од атмосферских талога.

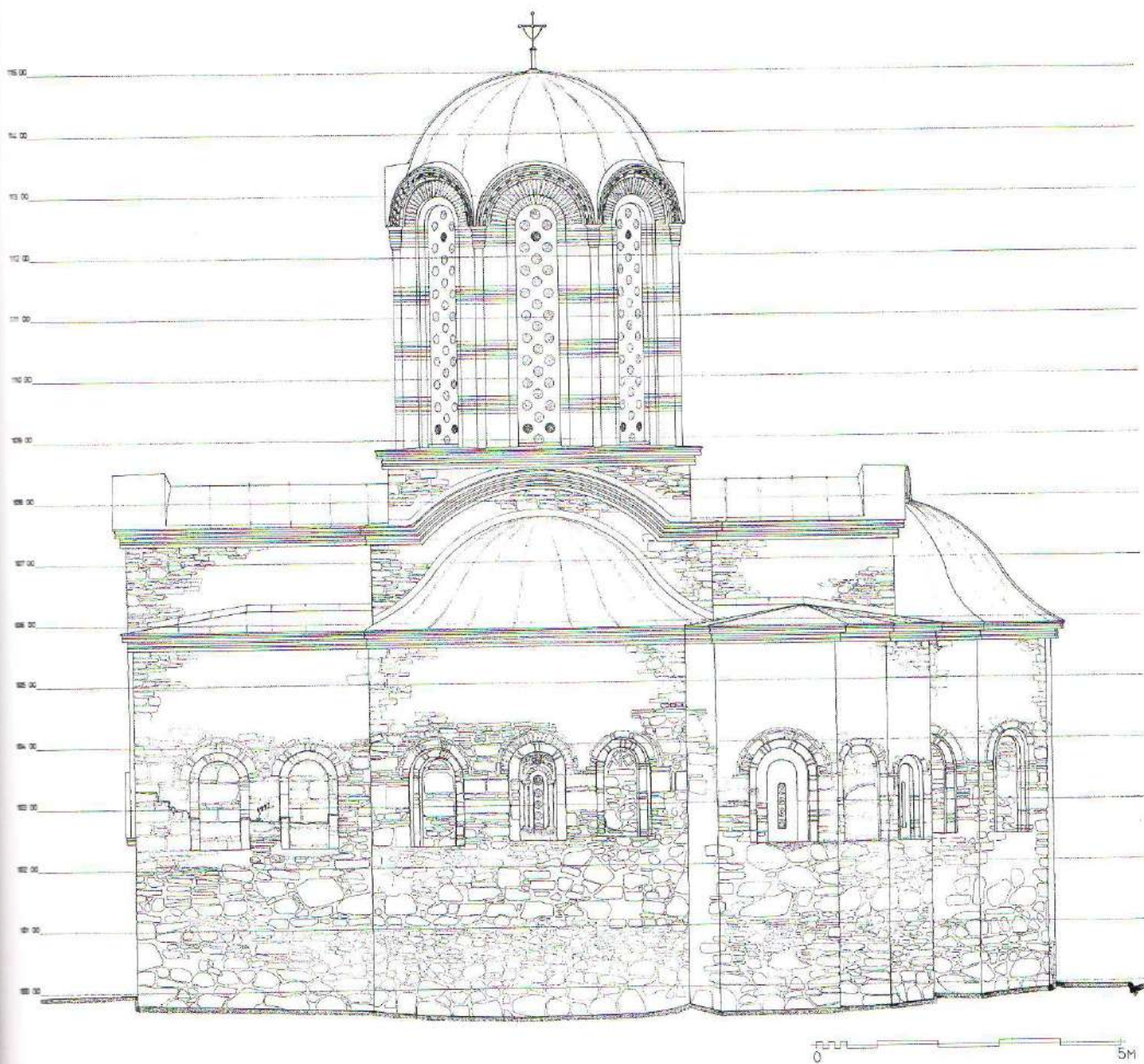
Одредница *Темељи* је последња у Техничком опису. Статичари претпостављају, према ономе што је објавио Б. Вуловић, да су темељи шири од зидова за бар десетак сантиметара са сваке стране. Прорачун на основу ове претпоставке даје повољан резултат када су напони у темељној спојници у питању а с обзиром на квалитет тла овог места. Ипак, приликом извођења радова треба утврдити дубину и ширину темеља, као и квалитет тла.

Статички прорачун (6) садржи анализе оптерећења, контроле напона, прорачун објекта на сеизмичке утицаје, као и димензионисања за све наведене позиције од 1 до 10 са спецификацијом арматуре.

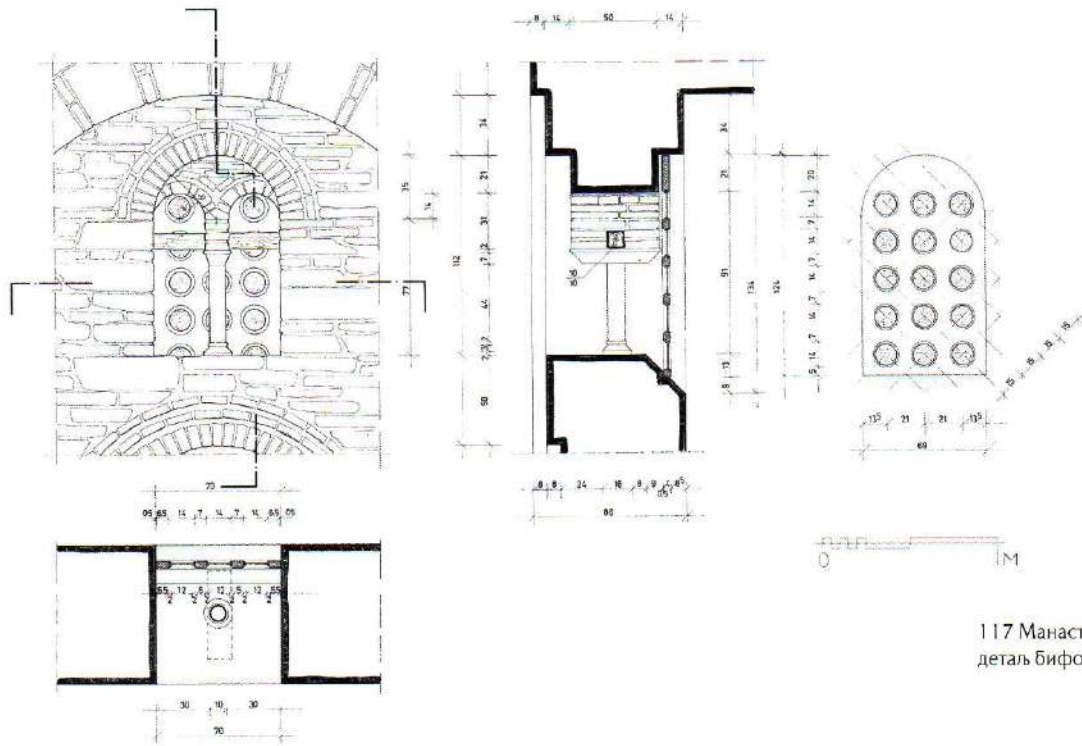
¹¹ На објекту не постоје стубови већ ступци (зидани носећи елементи). Два западна су делимично порушена док су два источна сачувана у целини.

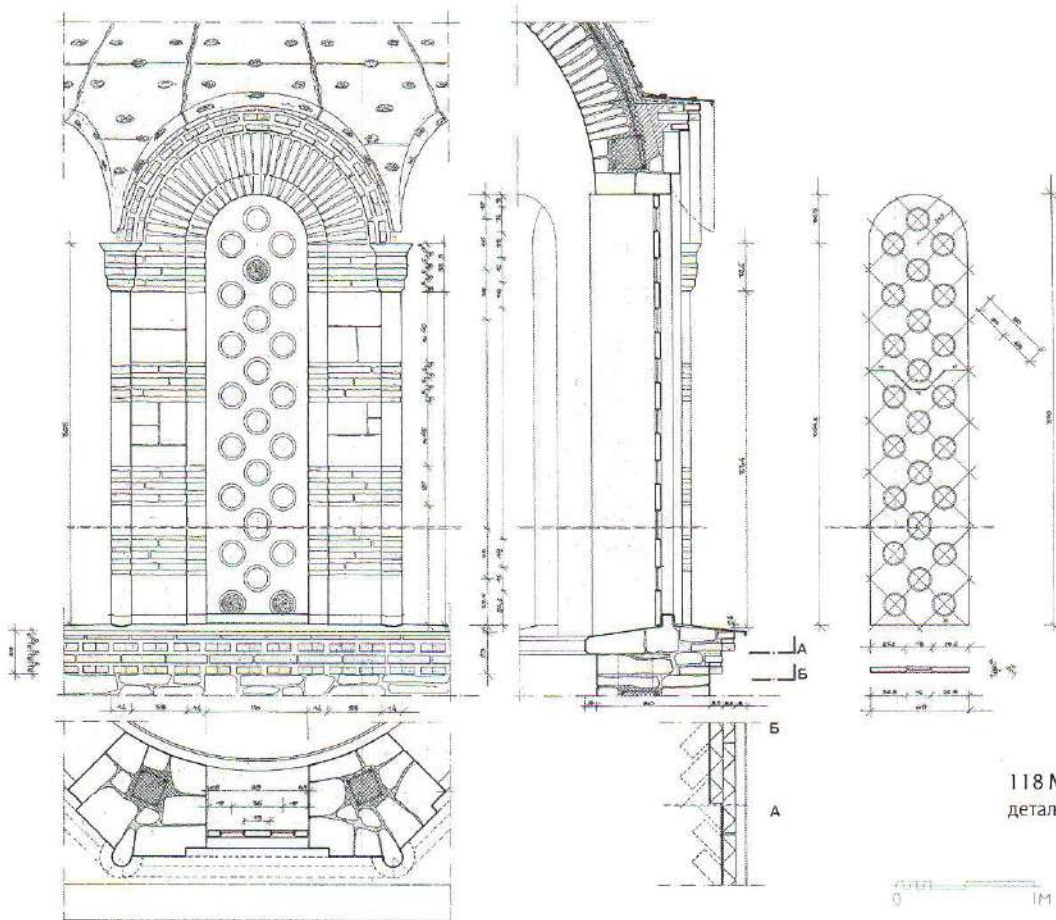
115 Манастир Дренча, црква, изглед са запада (1984)

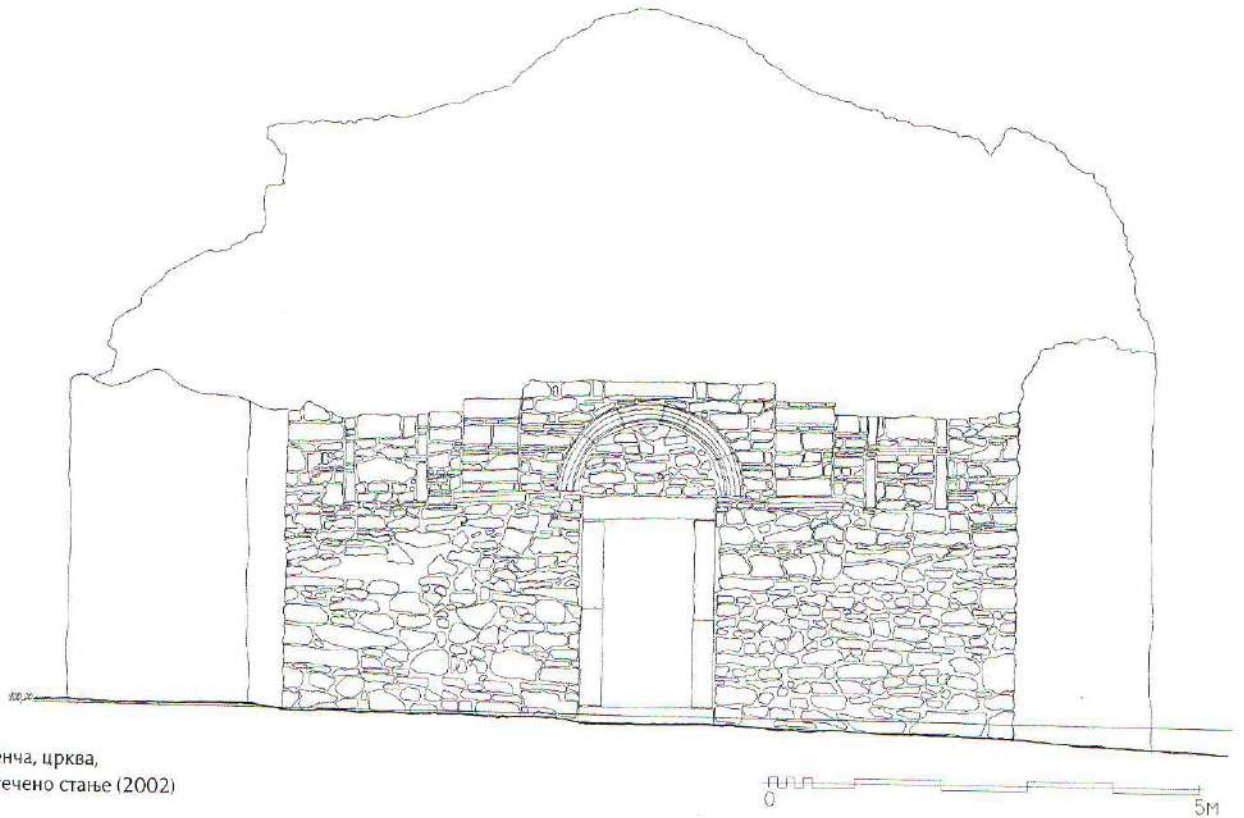
116 Манастир Дренча, црква, изглед са југа (1984)

117 Манастир Дренча, црква,
 детаљ бифоре и транзене са запада (198)

118 Манастир Дренча, црква,
 детаљ прозора тамбура, венца и транзен

119 Манастир Дренча, црква,
западни изглед, затечено стање (2002)

Предмер и предрачун радова (7). По редоследу из Техничког описа (3) а кроз 71 позицију Предмером су обухваћени сви конзерваторско-рестаураторски радови неопходни за обнову црквене грађевине.

Планови (8). Већи део цртежа реконструисане грађевине, основе, пресеци и изгледи, израђени су у размери 1 : 25. Детаљи су дати у размери 1 : 10 и 1 : 5. Све планове, осим под бројевима 1, 15 и 18, потписали су Б. Вуловић и П. Мишић. План под бројем 1 потписали су М. Димитријевић и П. Мишић, план под бројем 15 М. Димитријевић, Б. Вуловић и П. Мишић а план под бројем 18 само П. Мишић. Сви планови носе годину 1984.

1. Основа цркве – план позиција (сл. 108)
2. Основа цркве на коти 103 – диспозиција вертикалних ојачања зидова и стубова (сл. 109)
3. Основа цркве на коти 101 – под и тротоар (сл. 110)
4. Основа цркве на коти 110 – диспозиција вертикалних ојачања стубова тамбура (сл. 111)
5. Подужни пресек I–I (сл. 112)
6. Попречни пресек II–II кроз западни травеј
7. Попречни пресек III–III кроз централни простор (сл. 113)
8. Попречни пресек IV–IV кроз олтарски простор (сл. 114)
9. Изглед са запада (сл. 115)
10. Изглед са југа (сл. 116)
11. Детаљ врата – улазни портал
12. Детаљ бифоре и транзене са запада (сл. 117)
13. Детаљ прозора тамбура, венца и транзене (сл. 118)

14. Детаљи опека
15. Детаљ тротоара и пода
16. Црква, детаљ крста и куполе
17. Детаљи камене конзоле и венца куполе
18. Детаљ затеге

Припреме за извођење конзерваторско-рестаураторских радова започео је Завод за заштиту споменика културе Краљево, на иницијативу Одбора за обнову Манастира Дренча и Општине Александровац, почетком 21. века. Ради ажурирања документације и дефинисања смерница за Обнову Завод је формирао комисију за ревизију, чији се Извештај прилаже у изворном облику.¹²

Према закључцима Комисије урађено је следеће:

1. Пошто су основе и пресеци одговарали постојећем стању сачињена су четири изгледа затеченог стања.
2. Направљена је упоредна анализа цртежа Милутиновића и Валтровића са одговарајућим из пројекта из 1984. и закључено је да су разлике минималне и да не захтевају корекције.
3. Израђени су цртежи изгледа реконструисане грађевине са севера и са истока у размери 1 : 25
4. Проучене су пропорције тамбура кубета¹³
5. Без измена јер се односи на извођење
6. Урађен је цртеж зупчастог главног кровног венца од опека на реконструисаној грађевини
7. Пројекат електричне и громобранске инсталације није рађен због недостатка средстава
8. Испитивање тла и пројекат дренаже такође нису рађени због недостатка средстава.

Пошто је током археолошких истраживања установљено да су темељи плитко укопани (0,40–0,70 м), било је неопходно да се Пројекат статике допуни, што је и учињено.¹⁴ Предвиђено је да се темељи спусте до дубине од 0,70 м и да се изводе у кампадама.

Наведеним допунама Пројекат је био комплетиран, тако да је његова реализација започета исте године.

¹² Завод је донео Решење о формирању мисије за ревизију пројекта цркве манастира Дренча, будући да су у пројекту из 1984. уочени поједини недостаци. Комисија је 29. маја 2010. године донела закључке по којима је именовани руководилац конзерваторско-рестаураторских радова, М. Ковачевић, поступио.

¹³ Анализама пропорцијских односа бавили се архитекти Републичког завода за заштиту споменика М. Лукић и Н. Дебљовић.

¹⁴ Аутор статичког пројекта је М. Димитријевић.

ИЗВЕШТАЈ

Ревизионе комисије о прегледу Пројекта обнове цркве манастира Дренче

29. маја 2002. године Комисија је прегледала Пројекат рестаурације цркве тира Дренче који је урадио др. арх. Бранислав Вуловић са сарадником арх. Јагом Мишићем и проф. Милорадом Димитријевићем, пројектантом и аутором пројекта. Пројекат је урађен јуна месеца 1984. године, и садржи:

КСТУАЛНИ ДЕО:

1. Уверења о положеном стручном испиту пројектаната
2. Разрада и допуна Главног пројекта рестаурације – образложење пројекта са 5 фотографија детаља
3. Технички опис радова
4. Предмр и прерачуни радова
5. Фотодокументација – 8 прилога
6. Технички опис уз пројекат реконструкције и статичке санације
7. Статички прорачун

АФИЧКИ ПРИЛОЗИ:

1. Основа цркве – план позиција
2. Основа цркве на коти 103 (у нивоу прозора)
3. Основа цркве на коти 101 (под и тротоар)
4. Основа цркве на коти 110 (тамбур)
5. Подужни пресек 1-1
6. Попречни пресек 2-2 (кроз западни травеј)
7. Попречни пресек 3-3 (кроз централни простор)
8. Попречни пресек 4-4 (кроз олтарски простор)
9. Изглед са запада
10. Изглед са југа
11. Детал врата (улазни портал)
12. Детал бифоре (на западној фасади)
13. Детал прозора тамбура, венца и транзене
14. Н е д о с т а ј е
15. Детал тротоара и пода
16. Детал крста и куполе
17. Детал камене конзоле пиластра и венца куполе
18. Детал затеге

Комисија сматра да пројекат у великој мери садржи документацију неопходну за извођење рестаураторских радова, али је закључила да су потребне и одређене допуне. У том смислу Комисија предлаже следеће:

Обзиром да пројекат не садржи документацију о садашњем – постојећем стању цркве, неопходно је да се она прикључи пројекту, уколико постоји. Ако ове

документације нема нужно је да се детаљно архитектонски сниме остаци цркве (основи пресеци, изгледи зидова и евентуални детаљи) и употпуни документација резултатима археолошких истраживања (коте дна темеља зидова и сл.).

II – О цркви манастира Дренче постоје цртежи у збирци Валтровић – Милутиновић, која се чува у Историјском музеју Србије. Из пројекта се не види у којој мери је ова документација коришћена, осим узред на цртежу западне фасаде. Неопходно би било да се ова ликовна грађа прегледа и употреби за допуну пројекта.

III – Пројекат не садржи северни и источни изглед цркве, што је нужно за извођење рестаураторских радова, те је потребно урадити их као допуну.

IV – Чини се да је пројектована висина тамбура несразмерна у односу на укупан корпус грађевине. Комисија сматра да је потребно урадити анализу пропорција цркве, уз упоредну студију сродних грађевина из истог периода и евентуално кориговати пројектовано решење.

V – Пројектом се предвиђа да се обнова цркве изврши аутентичним материјалом у првобитној техници. Имајући у виду да ће обновљена црква бити у култу, те ће се свакако поставити питање малтерисања унутрашњости, Комисија сматра да треба размотрити начин обнове унутрашњих лица зидова. Могуће је сводове, калоту куполе и полукалите обновити блоковима сиге, уместо шкриљцем, као сродним материјалом лакшим за грађење. Карактеристични делови оригиналне конструкције у том случају могу се оставити видљиви.

VI – Детаље израде кровног венца не постоји у пројекту (вероватно недостајући цртежи бр. 14) па би га требало урадити.

VII – У техничком опису пројекта предвиђена је израда пројекта електричних и громобранских инсталација. Ове пројекте треба благовремено урадити, како би се паралелно са рестаураторским радовима изводили.

VIII – Пожељно је извршити геомеханичка испитивања тла и урадити пројекат дренаже, како би се спречила касније појава влаге.

У Београду,
30. маја 2002. године

Комисија

1.
др. арх. Мирко Ковачевић
2.
мр. арх. Гордана Симић
3. _____
арх. Слободан Ђорђевић

КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ НА ЦРКВИ

Прве конзерваторске радове на остацима цркве Манастира Дренче извео је, како је већ више пута у овој књизи поменуто, Б. Вуловић 1952. године, о чему је потом кроз два своја рада обавестио стручну јавност.¹ За два месеца, колико су трајали ти први конзерваторски радови, како сам Вуловић наводи, испуњена су три задатка:

Прво је требало извести техничке интервенције на рушевинама грађевине, затим ослободити грађевину од шупта и наноса, како у унутрашњости тако и са спољне стране, и најзад осигурати рушевине од могућих поплава приликом изливања Дреначког потока са западне стране.

Све вертикалне површине зидова, и споља и изнутра, осим делова на којима су се сачувале оригиналне спојнице, овом приликом су фуговане лаким про-дужно-цементним малтером. Претходно су спојнице очишћене од растреситог малтера и опране водом. Да би нове фуге издржале и довеле у склад са основним тоном који преовлађује на грађевини, наводи Вуловић, шпаци су сита и остаци старој кречној малтера, а затим прскане.

Круне зидова су президане и пломбиране цементним малтером армираним танком гвозденим непоцинкованом жицом. На тај начин је избегнута „армиранобетонска капа“, образлаже Вуловић, која се раније показала нерационалном и непрактичном а и јако контрастна карактером материјала и рудиментарним стањем објекта.

Подзиђивања су изведена само на местима где је то било потребно из конструктивних разлога. Споља је ова интервенција извршена испод прозора на јужној конхи и на јужној фасади према западном управу грађевине. У унутрашњости грађевине подзиђивања су вршена на бочним зидовима олтарског простора где је почињао полуобличасти свод и на западној бочној ивици северне конхе. Блоковање, тј. презиђивање је изведено на оба источна ступца где су се поједини квадери расипали.

Са нарочитом опрезношћу, каже Вуловић, морало се придржавати осигуравању једног остатака полуобличастиг свода, изнад источне крака уписане крста грађевине. Пошто су ослонци осигурани подзиђивањем, остатак је фугован одоздо и на крају су фуге обрађене одозго, уметањем непоцинковане жице 3 мм и попуњавањем цементним малтером. На сличан начин осигурани су и остаци полукалата на јужној и источној конхи, као и остаци крстастих сводова изнад проско-мидије и ђаконикона.

Истовремено са наведеним радовима, како каже Вуловић, откопани су делови грађевине који су били засути бујицом са брда северно од цркве – северна и западна страна. Исто тако ката платоа око грађевине спуштена је на првобитни

¹ 120 Манастир Дренча, црква, конзерваторски радови (1952)

² Вуловић 1956, 227–242; Вуловић 1956 а, 61–63.

ниво. Мали пад дат је терену према дренажним каналима удаљеним од грађевине 7 м. Поред ових земљаних радова око грађевине изведено је и осигурање леве обале Дреначког потока 50 м западно, да би се спречило евентуално плављење локалитета. Прокопавањем дренажног рова, који ће воду из вододерине са северне стране водити у корито Дреначког потока, бар за извесно време, грађевина ће бити заштићена од наноса, закључује Вуловић.

Већ само неколико година након конзерваторских радова које је на рушевини цркве Манастира Дренче извео Б. Вуловић уочена су знатна оштећења неких њених зидова. Наиме, западни зид грађевине у целини, са мањим деловима северног и јужног зида, то јест северозападни и југозападни угао грађевине, практично су се расули. Иста је ситуација била и са северним зидом проскомидије. Ако се има у виду да су управо ови расути делови грађевине оно што је Б. Вуловић откопао 1952. године, постаје јасно зашто се то десило. Напијени вишеденцијском влагом и одмах конзервирани, дакле непросушени, захваћени мразевима (према Вуловићу радови 1952. године су завршени 20. новембра) логично је што су се расули.

Године 1966. Завод за заштиту споменика културе у Краљеву предузео је неопходне кораке да се стање споменика поправи. Направљен је одговарајући елаборат за конзерваторско-рестаураторске радове и радови су изведени током године.² Президани су срушени зидови и поправљена оштећења спојница на лицима зидова, како споља тако и у унутрашњости грађевине. Извршено је и чишћење одвода за атмосферске воде од цркве према потоку. Треба истаћи да је стање свих осталих зидова цркве, конзервираних 1952. године, у овом тренутку још било задовољавајуће али је исто тако било јасно да ће се у скорој будућности на овим остацима морати извести радикалнији захват.

Мањи и мање осетљиви конзерваторски радови на цркви у Дренчи изведени су и 1971. године.³ Поред блоковања зидова на неколико места у доњој зони, при тлу, извршена је ревизија свих фугованих и дерсованих површина, практично свих видљивих површина на грађевини, пошто су за безмало двадесет година од обимних конзерваторских радова изведених 1952. године спојнице углавном оголеле. Током ове кампање, коришћењем скеле, због радова подигнуте око читаве грађевине, извршена је ревизија планова Б. Вуловића из 1952. године и допуна онога што је недостајало, будући да је постало јасно: за очување остатака Дренче право решење је потпуна рестаурација. У једном извештају из јануара 1972. године о радовима из претходне сезоне на Дренчи, тадашњи директор Завода Р. Станић, између осталог каже:

Радове је Завод изводио у сојственој режији. То је и допринело да се са оваквим скромним средствима не само изврши конзервација угрожених делова грађевине, већ и да се прикупи дејална и комплетна архивектјонска и шехничка документација цркве. Циљ је наиме да се проучи могућности рестаурације грађевине, пошто је ово једини начин ефикасне заштите овој значајној споменика Моравске стилске групе...⁴

Нажалост, на рестаурацију манастирске цркве у Дренчи, чекало се неочекивано дуго, јер се тек 1992. приступило реконструкцији западног зида и западних делова северног и јужног зида, о чему није сачувана никаква документација.⁵ Радови су, по свему судећи, били минимални јер се могу уочити једино у доњој зони западног зида.

Након ових радова, 2001. уследиле су интервенције на ојачању темеља стубова самаца у објекту, након чега је све затрпано и враћено у првобитно стање.⁶

² Аутор елабората за конзерваторско-рестаураторске радове био је М. Ковачевић, који је извршио радове и руководио. Станић 1975, 295

³ Радове је изводио Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, а надзор М. Ковачевић

⁴ Архива Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, извештај о конзерваторским радовима на манастирској цркви у Дренчи у 19. Обрађено 7. јануара 1972.

⁵ Информација је добијена усменим путем.

⁶ Информације су преузете из дописа извођача радова предузећа *Штевановић Инвести* Крушевца, упућеног Завичајном музеју Жуп

Западни зид је надзидан, што је установљено и увидом у стање објекта 2002. и током израде техничке документације затеченог стања, око 0,20 м изнад теме-на лука над линетом портала. Установљено је такође да су уграђени камени до-вратници, надвратник и дупли лук око линете, да су у западном зиду изведени вертикални серклажи и да изнад озиданих делова вири арматура. Установљено је такође да су лево и десно од портала уграђене конзоле које носе ризалите, ризалити су само започети, као и нише између њих и углова грађевине (сл. 119, 123). На северном и јужном зиду у делу према западу такође су започете нише.

Конечно, након низа покушаја обнове манастирске цркве у Дренчи, током лета 2002, започета је целовита реализација ревидираног пројекта Б. Вуловића из 1984. Реализацији конзерваторско-рестаураторског пројекта се приступило након окончаних археолошких истраживања у цркви, која су пружила додатне податке о темељној зони објекта и ктиторском гробу, који је касније презентован у нивоу пода.⁷

Радови су отпочели *чишћењем темеља цркве* по Допуни статичког пројекта реконструкције, будући да је приликом археолошких ископавања претходних месеци установљена њихова мала односно неједнака дубина (40–70 цм). Радови су извођени у кампадама, како је пројектом предвиђено, и осим спуштања, тамо где је било могуће, стопа темеља је и проширена (сл. 127).

Потом су зидови у целини чишћени од зеленила и растиња, од остатака жицом армираних цементним малтером обрађених спојница 1952. године и растрешених делова, све до здравих зона зидних маса. (сл. 128) Током ових интервенција константовано је да су остаци полукалота од шкриљца, на јужној и источној страни у веома лошем стању јер не само да су били растрешени и да се малтер у спојницама расипао, већ се и сам камен распадао. У случајевима када се и језгро материјала растаче, једини могући приступ је да се сви елементи брижљиво документују и да се начини нови ослонац за извођење недостајућих делова, што је и овом случају примењено. Дакле, сви драстично руинирани елементи на манастирској цркви у Дренчи су након документовања уклоњени јер нису могли послужити као сигуран ослонац за зидање недостајућих делова полукалота.

Након што је уз извесне тешкоће набављен и допремљен адекватан камен, недостајући делови фасада, унутрашња лица и језгра обимних зидова, зидани су од кречњака и пешчара. Недостајући делови кровног венца укључујући и нише, рађени су у продужном малтеру, притесаним и добрим делом плочастим комади-ма камена, као што је то било и изворно чињено на фасадама, на шта указују цртежи из 1874, а што је било предвиђено и Пројектом. За первазе ниша и лукове изнад њих, како је то и првобитно било извођено, коришћени су квадери пешчара и опека. Уз то, овако изведени лукови оперважени су одозго опекама (сл. 129, 130).

У прозорске отворе, један на проскомидији и два на ђаконикону, за које нису постојали оригинални камени прозори, уграђени су нови, израђени од по једног комада пешчара и без икаквих клесаних украса (сл. 131). Прозор на проскомидији према истоку Б. Вуловић је 1952. године нашао и погршно уградио, вероватно зато што је зид на овом делу зарушен и нема трагова унутрашњег дела отвора. Пошто је прозор већ пре уградње био преломљен напола и у доњој зони веома оштећен, а Б. Вуловић га је анкеровао чврсто за зид па је педесет година био директно изложен атмосферилијама и мразу, покушај његовог вађења био би ризикант. Одлучено је да се прозорски отвор у дебљини зида оформи ту, иза њега, уместо неколико десетина центиметара даље према северу, како је Пројектом предвиђено.

⁷ Радови су и даље извођени у организацији Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, под руководством спољног сарадника, М. Ковачевића. Извођач радова је ГЗР „Слога“ из Крагујевца.

Посебно брижљиво настављена је обнова западне фасаде цркве све до висине коју има главни кровни венац на остале три. Ризалити су изведени од квадера пешчара и опека тачно према Пројекту, тј. цртежу М. Валтровића из 1874. године. Исто тако изведена је и ниша изнад портала са уграђеним опемама према поменутом цртежу, као и по једна ниша између ризалита и углова грађевине (сл. 133).

Рестаурирани делови храма нису одвајани ни оловном траком, ни континуалним упуштеним спојницама јер то није чињено ни приликом бројних захвата на цркви који су се односили на подзиђивање, презиђивање и надзиђивање (1952, 1966, 1992. и 2001. године). Но, то није био једини одлучујући фактор у приступу овом питању будући да разграничавање између старог и новог не даје реалну слику стања обнове јер се дешава да су понегде језгра зидова и унутрашњи делови сачувани и по неколико метара више од спољних лица зидова. Такав случај је и са храмом у Дренчи, тако да би се применом разграничења траком или спојницама посматрач довео у заблуду јер не би могао да сагледа прави обим обнове. Свакако да ће веома опсежна документација приложена и у овој књизи помоћи, како стручњацима тако и другим заинтересованим читаоцима, да реално и прецизно разграниче старо од новог.

Следеће, 2003. године, радови су настављени реконструкцијом полукалото на конхама. Пројектом су за полукалоте предвиђене танке плоче шкриљца са понеким редом сиге. Како је установљено да је шкриљац слабог квалитета, да се временом распада, а да из мајдана кречњака стиже доста плочастих комада, наметнуло се решење. Полукалоте су преко ремената и дашчане оплате озидане кречњаком у продужном малтеру.⁸ Постигнута дебљина овог сферног елемента конструкције, с обзиром на расположиви материјал, је 25–30 цм, осим на рубовима према сводовима, где су употребљени тесаници од сиге висине до 25 цм. Рачуница је показивала да је то довољно будући да је пројектом предвиђена израда армиранобетонских „љуски“ преко ових овако озиданих елемената (сл. 136, 137).

Истовремено је рађено и на реконструкцији западних стубаца (S2). Како је њихово опште стање било лабилно – горњи делови порушени, и како су преостали доњи делови били озидани од великих блокова које је било немогуће бушити да би се у њихова језгра убацили статиком предвиђени армиранобетонски дренажи, одлучено је да се президају. Приликом презиђивања од темеља су кроз њих провучени вертикални армиранобетонски серклажи, што је довело до великог побољшања стабилности читавог објекта. Приближно на коти 103,35, између стубаца а затим и између стубаца и зидова, уграђене су храстове греде као затеге изнад којих су постављене стварне затеге од челика. Са ових стубаца изведени су затим од сиге лукови малог распона, према зидовима на северној (118 цм) и јужној страни (112 цм) и лукови већег распона према зиду на западној страни, северни (308 цм) и јужни (312 цм) (сл. 132, 134, 135). Лукови од северног ступца полазе са коте 103,82 а са јужног са коте 103,76 цм. Зиданем ових лукова, њиховим надзиђивањем и продужавањем стубаца (S2) приближно до коте 105,50, те извођењем серклажа изнад лукова (4а и 5а) створени су услови за зидање полуобличастих сводова изнад западног травеја, малих на северном и јужном делу (118 и 112 цм распона и дужине око 3 м) и великог свода изнад средишног дела који се према западу сужава (320–272 цм распона и дужине у темену 4,25 м) и који чини видљивим у крововима западни крак уписаног крста (pos 4) (сл. 133, 135).

⁸ Након консултација са пројектантом статике М. Димитријевић.

На источној страни није било потребе за зидањем стубаца и лукова који од њих премошћују просторе до зидова конхи ка северу, ка југу и ка истоку, пошто је тај део грађевине био сачуван.

Следећи корак је био зидање сводова северно и јужно од поткуполног простора (376 и 380 цм распона и дужина у темену 2,40 и 2,30 м), тј. оних који у крововима чине северни и јужни крак уписаног крста видљивим (5). Затим је озидан и свод изнад источног травеја (352 цм распона и дужине у темену 3,80 м), то јест онај који чини источни крак уписаног крста видљивим у крововима (pos 4b).

Зидањем пандантифа (сферних троуглова) између сводова на делу ка средишту цркве, затвара се поткуполни простор и добија кружна основа за тамбур кубета. На простору изнад проскомидије и ђаконикона реконструисани су крстасти сводови према сачуваним остацима (сл. 134, 135).

Почетком јесени завршен је горњи део западне фасаде извођењем лука изнад нише и доградњом ризалита изнад коте главног кровног венца те њиховим повезивањем луком. Пројектом је испод овог лука а изнад нише предвиђена бифора (прозор са два отвора које раздваја стубић). Будући да је постојала оригинална монофора (прозор са једним отвором) која се није могла уклопити ни у један постојећи прозорски отвор на грађевини, одлучено је да се угради овде уместо Пројектом предвиђене бифоре (сл. 138).⁹

Сукцесивно, дакле како су се изградњом појединих елемената стицали услови, рађени су статичким прорачуном предвиђени повезани елементи од армираног бетона, серклажи, вертикални и хоризонтални, чинећи читав новоозидани део грађевине монолитним, што је услов да он држи сједињене преостале делове првобитне цркве. Израдом „љуски“ од армираног бетона изнад полу на олтарској апсиди и бочним конхама, северној и јужној, њиховим повезивањем са армиранобетонским серклагом око читаве грађевине (pos 1, pos 1a, pos 1b), који је изливен иза опеком изведеног зупчастог кровног венца на ободу обимних зидова, и који је такође повезан у Пројектом предвиђен систем, дочекан је крај грађевинске сезоне те 2003. године (сл. 137, 139).

Грађевинска сезона у Дренчи године 2004. започета је довршавањем коцкастог постоља за кубе. У коцкастом постољу је доњи кружни серклаг тамбура кубета из кога крећу стубови тамбура од армираног бетона (pos 8) и смештају се у међупрозорске ступце. Зидање међупрозорских стубаца тамбура је извођено споља смењивањем редова тесаника од пешчара са по три реда опека, према Пројекту односно како то показује цртеж из 1874. године. На угловима тамбура изведене су колонете полукружног пресека у одговарајућем материјалу за сваки ред. Унутрашњи делови стубаца озидани су сигом и кречњаком. Ширина отвора према Пројекту била је 60 цм, што је знатно више од ширине на кубету Раванице, Лазарице и већине других моравских цркава али и непримерена релативно високом а уском кубету.¹⁰ Макетом од дасака 1 : 1 на самом коцкастом постољу, пре почетка грађења, извршена је проба која је ову несразмеру из Пројекта учинила очигледном. Ширина отвора је смањена на 42 цм. Међупрозорски ступци су у горњој зони повезани луковима који практично затварају прозорске отворе настале између њих (сл. 140, 141). Изнад ових лукова и стубаца, којих има осам, изливен је од армираног бетона горњи кружни серклаг тамбура (pos 9), који је повезао вертикалне армиранобетонске стубове. Тако је тамбур учвршћен сигурним склопом и добијена је основа за зидање калоте кубета (pos 10). Сви зидићи кракова крста у крововима, забати и зидови коцкастог постоља за кубе по ободима надзидани су зупчастим венцима од опека, како је Пројектом предвиђено.

⁹ Б. Вуловић је 1952. покушао да овом прозору нађе место али није успео: Вуловић 1956, 240.

¹⁰ Сам пројектант реконструкције цркве, Б. Вуловић, наводи да је кубе на Дренчи израђено према Раваници и Лазарици: Вуловић 1978, 228.

Зидане калоте кубета изведено је на исти начин као и полукалите над конхама. Преко ремената и дашчане оплате извршено је слагање камена са малтером у концентричним круговима до завршца, који је прилагођен за постављање крста. Дебљина зиданог дела калоте је 25–30 цм. После израде зупчастог венца од опека по ободу тамбура, преко озиданог дела калоте изливена је „љуска“ од армираног бетона везана за горњи серклаж. Крст је освећен и постављен 28. октобра.¹¹

Крајем лета су започети радови на фуговању фасада и трајали су, са прекидима због лошег времена, до касне јесени. Спојнице су изведене у продужном малтеру справљаним са белим цементом, избачене упоље за око 5 мм и заглађене према сачуваним оригиналним на јужном и источном зиду (сл. 143).

Упоредо са овим радовима малтерисани су нови делови грађевине изнутра: зидови, ступци, лукови, сводови и полукалите над конхама (сл. 142). Црква је током ове и наредне кампање, покривена оловом дебљине 3 мм, директно преко припремљене горње површине калоте кубета, као што је то учињено и на другим кровним површинама: сводовима, полукалотама, луковима и кровућу кубичног постоља.

Током 2005. године под храма је поплочан обрађеним каменим плочама, а у централни део поткуполног простора постављен је амвон 0,10 м изнад нивоа пода, у складу са Пројектом. Непосредно након уградње амвона, функционалности ради, на захтев Цркве, амвон је слуштен на нивелету пода. Око цркве је постављен тротоар од камених плоча које су истоветне онима у цркви, осим што су неправилног облика.

Недостајући прозор на јужној конхи решен је на исти начин како су решени претходних година и остали прозори на проскомидији и ђаконикону, уградњом једне камене плоче од пешчара са отвором а без декорације. У међувремену, вођени су разговори о могућностима за враћање прозора који је свакако одатле скинут и уграђен у звоник цркве у Кожетину, но без коначне одлуке.

Средином јесени, у склопу завршних конзерваторско-рестаураторских радова, у све прозорске отворе уграђене су транзене, направљена су и постављена нова улазна врата од храстовине, а све унутрашње површине зидова су окречене. Овим су завршени грађевински радови на обнови Цркве Ваведења Пресвете Богородице (сл. 145, 146).

121 Манастир Дренча, епископ жички господин Хризостом, председник Одбора за обнову, Чедомир Петковић, археолог Гордана Гаврић и проф. др Мирко Ковачевић

¹¹ Крст је осветио тадашњи епископ жички господин Хризостом.

22 Предео у коме леже
стаци Манастира Дренча,
ре радова (2002)

23 Манастир Дренча,
црква, изглед са запада,
ре радова (2002)

124 Манастир Дренча, црква,
изглед са севера, пре радова (2002)

125 Манастир Дренча, црква,
изглед са истока, пре радова (2002)

126 Манастир Дренча, црква,
изглед са југа, пре радова (2002)

127 Манастир Дренча, црква,
подбетонирани темељи (2002)

128 Манастир Дренча, црква,
чишћење зидова (2002)

129 Манастир Дренча, црква,
радови на проскомидији (2002)

анастир Дренча, црква, зидови
вени до кровног венца (2002)

анастир Дренча,
уградња северног прозора
скомидији

132 Манастир Дренча, изградња
у југозападном делу цркве

133 Манастир Дренча,
обновљена западна фасада
до висине кровног венца и
изнад западног дела цркве

134 Манастир Дренча, црква,
изглед јужног дела поткуполног простора (2003)

135 Манастир Дренча, црква,
изглед западног дела, изнутра (2003)

136 Манастир Дренча, црква, об
полукалоте над конхама (2003)

137 Манастир Дренча, црква,
изглед са севера, армиранобетон
луске изведене на полукалотама
кровни венци (2003)

Манастир Дренча, црква, обновљена
целина фасада у целини (2003)

Манастир Дренча, црква,
вид са југоистока, армиранобетонске
луке изведене на полукалотата и
луке венци (2003)

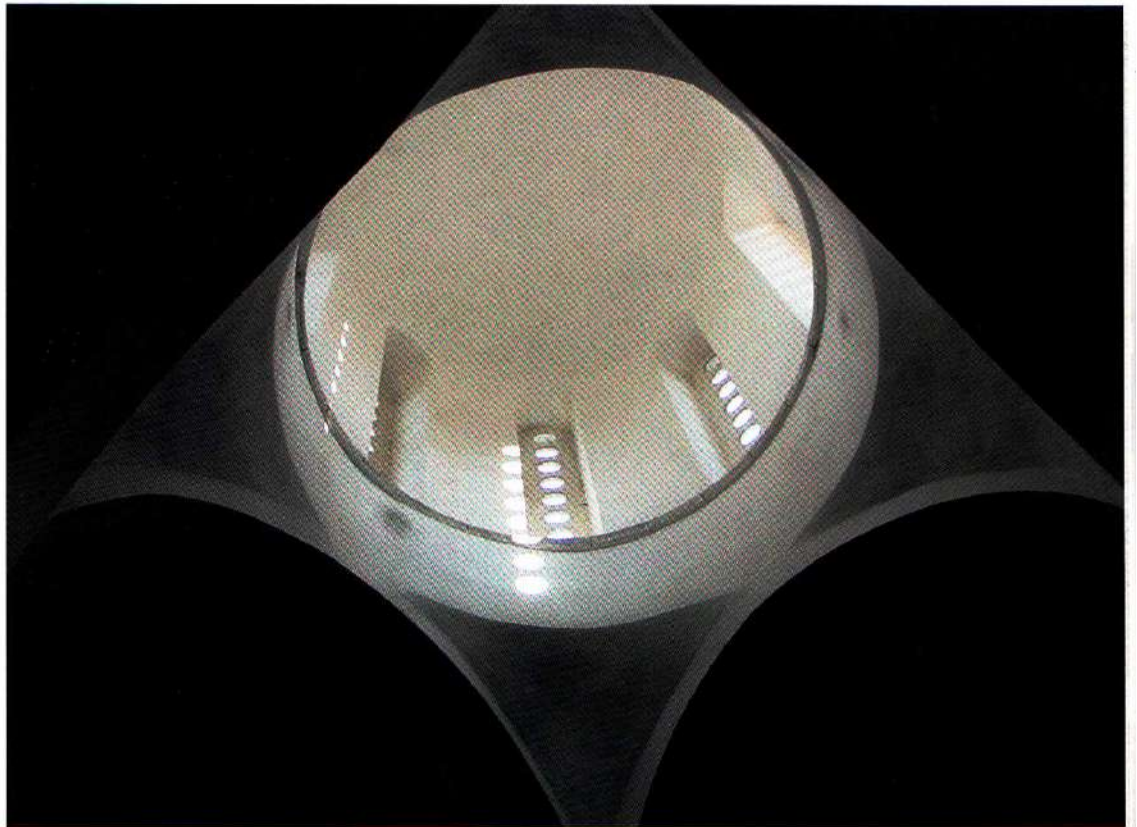

140 Манастир Дренча, црква,
зидане кубета (2004)

141 Манастир Дренча, црква,
зидане кубета, детаљ (2004)

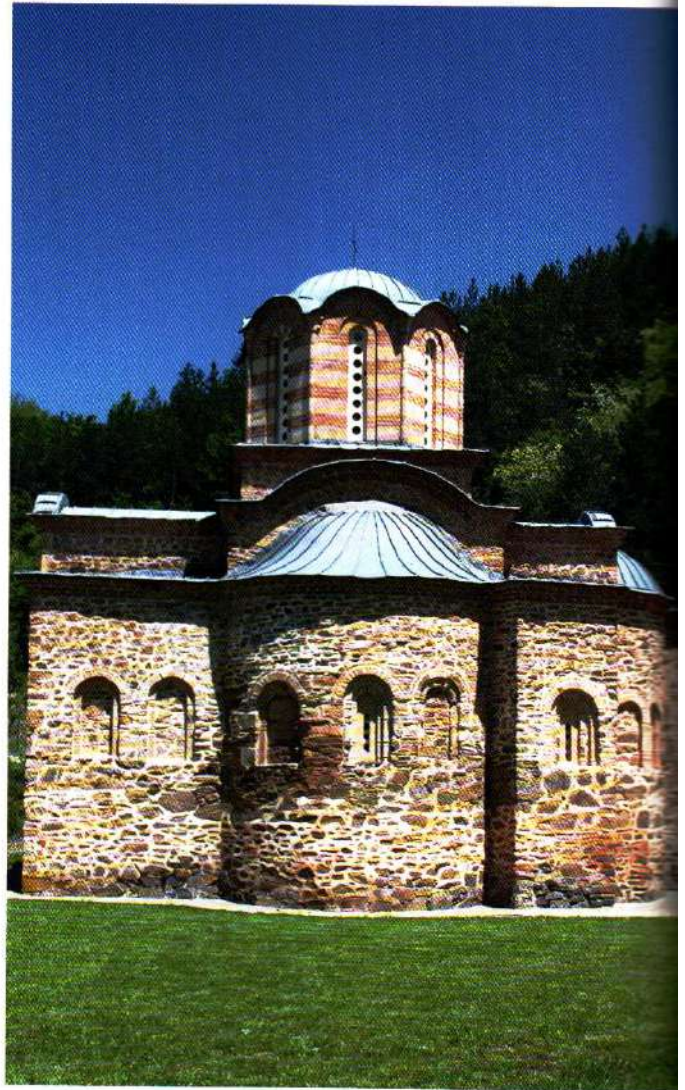
42 Манастир Дренча, црква,
смаљтерисани пандатифи и кубе,
изнутра (2005)

43 Манастир Дренча, црква,
вглед са југоистока, изведена завршна
брада фасада дерсовањем (2005)

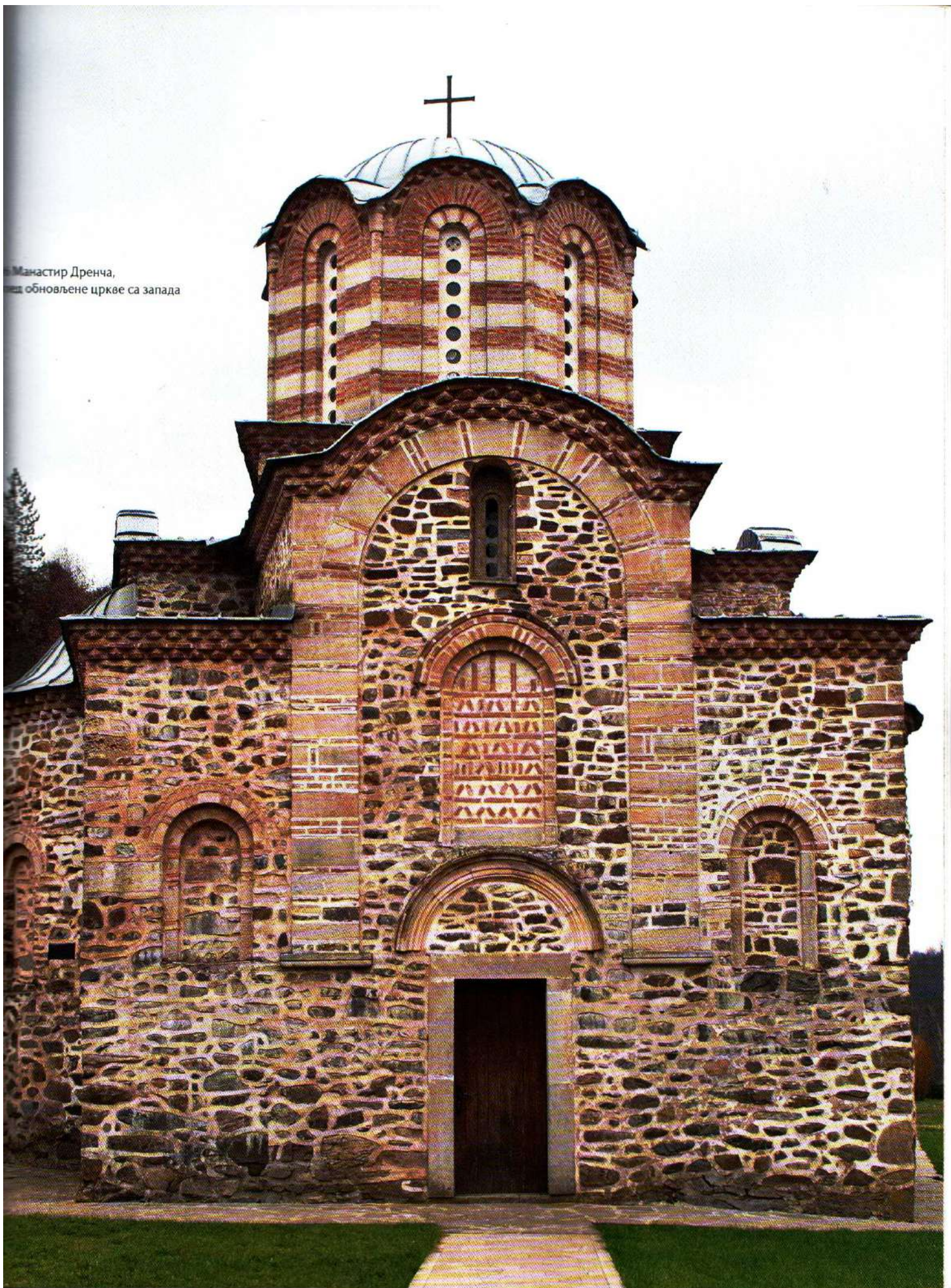

144 Манастир Дренча, црква,
изведена завршна обрада западне фасаде
дерсовањем и покривање цркве оловним лимом (2005)

145 Манастир Дренча, црква,
изглед са југа. Радови су завршени
постављањем прозора (2005).

Манастир Дренча,
обновљене цркве са запада

ЕНТЕРИЈЕР ЦРКВЕ ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ

Следећи један од значајних принципа у заштити културног наслеђа, враћање културног добра у првобитну функцију, након конзерваторско-рестаураторских захвата на архитектури храма, урађен је пројекат ентеријера како би се обезбедили нужни предуслови за обављање литургије.¹ Обнова Дренче подразумевала је не само физичку обнову манастирских здања, већ и духовну, тј. успостављање монашког живота. Израду Пројекта пратила је добра сарадња између пројектаната и Епархије жичке, будућег корисника.²

Пројектом обнове манастирске цркве решена је презентација унутрашњих лица зидова на тај начин што су лица старих, затечених делова храма очишћена и дерсована, док су лица новоозиданих делова малтерисана и окречена. Истим пројектом је дефинисан и под, који је изведен од плоча пешчара, правилног четвороугаоног облика различитих дужина, а истих ширина.

Израда часне трпезе, која унеколико припада и грађевинским радовима, будући да је од камена и да се не може померати, изведена је од беловодског пешчара. Часна трпеза уграђена је у олтарски простор, према упуству тадашњег епископа жичког господина Хризостома.

Полазећи од решења читавог унутрашњег простора који одише рустичношћу, од немалтерисаних површина оригиналних зидова, преко окречених омалтерисаних површина реконструисаних делова, до каменог пода од пешчара, пројектант се у приступу пројекту иконостаса и мобилијара определио за сасвим једноставна решења.

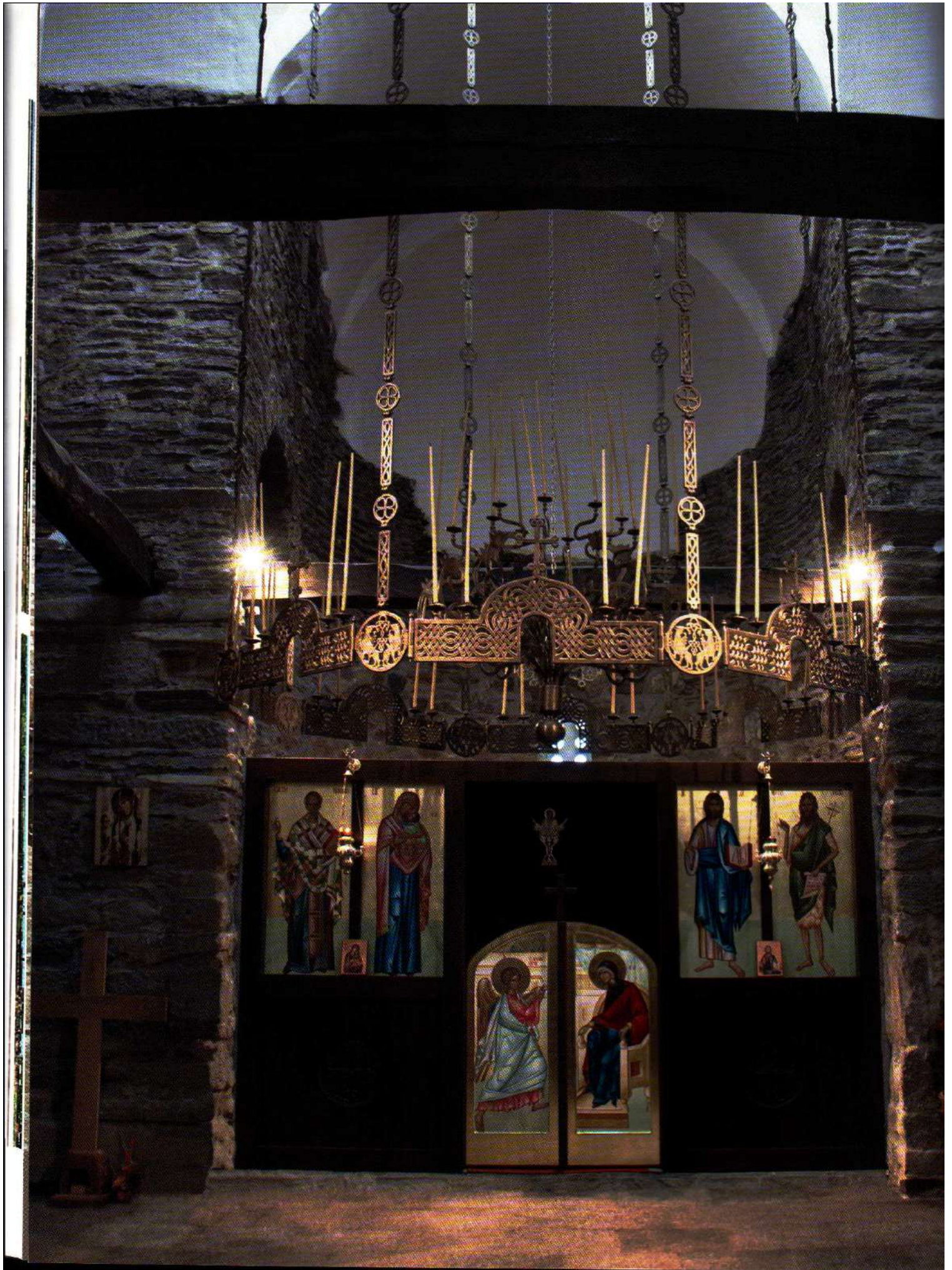
Иконостас смештен између источног пара зиданих камених стубаца пројектован је и изведен као ниска, крајње поједностављена преграда од пуног храстовог дрвета, са царским дверима и могућношћу уградње престоних икона. Царске двери су урађене са пуним крилима равних површина како би могле бити осликане. Парапетне дрвене плоче декорисане су са по једним крстом у кругу, смештеним на пресеку дијагонала. Пролази северно и јужно од стубаца затворени су дрвеним вратима, која су такође пуна и равних површина, због могућности осликавања. Сви елементи иконостаса бајцовани су браон и заштићени лакирањем безбојним лаком (сл. 148).

Стасидије су пројектоване и изведене као једноставни функционални елементи црквеног намештаја, пре свега за певнице, са минималном пригодним декоративним елементима, рељефним крстовима, по угледу на старија решења са Свете Горе. Међу њима, по декорацији, издваја се само једна, као престо, која уз рељефни крст на наслону има траксоване декоративне елементе. Као и иконостас, стасидије су израђене од пуне храстовине, бајцоване браон и заштићене безбојним лаком (сл. 149).

147 Манастир Дренча, црква,
пешчареј и хорос

¹ Пројекат иконостаса и црквеног
мобилијара – аутор М. Ковачевић. Пројекат
пешчареј и хороса – З Станковић

² Идејном решењу и реализацији Пројекта
својим корисним упутствима и добронамер-
ним сугестијама квалитативно је помогао по-
шлани епископ жички господин Хризостом,
кога се са посебним пијететом сећамо.

149 Манастир Дренча, црква, стасидије

Певнице и постоље за целивајућу икону, пројектовани су и изведени као једноставни функционални елементи неопходног црквеног намештаја, са минималном декорацијом у виду перфорираних крстића. Као и стасидије изведени су од пуне храстовине, бајцовани су браон и заштићени су безбојним лаком.

Пошто није постојало елемената за реконструкцију полијелеја и хороса, они су урађени у бронзи са мотивима који представљају реминисценцију на моравске преплете и друге елементе (хералдичке животиње) монументалне и примењене уметности Моравске Србије.

148 Манастир Дренча, црква, ентеријер

На крају овог прегледа досадашњих истараживања, проучавања, пројектовања и извођења конзерваторско-рестаураторских радова на Цркви Ваведена Пресвете Богородице у Дренчи, може се закључити да су деценијама уназад многа питања отворена, разматрана, решавана и затворена али да су два значајна и даље остала нерешена. По природи ствари, ова питања су повезана. Прво се односи на време изградње манастирске цркве, а друго на порекло њене архитектуре и декоративне камене пластике. Текст који следи покушај је да се та питања осветле нешто јасније него до сада.

Када је реч о хронолошком оквиру изградње манастирске цркве, полазна основа свих анализа несумњиво би требало да буде једини до сада познат историјски извор, *Дорошејев свишак* из 1382. године, у више наврата помињан у тексту (сл. 12), у коме ктитори Манастира изричито кажу: *Божјом вољом и Пречисте Њејове Мајере као и дојушћењем нашеј Господара самодржавној кнеза свих Срба, Лазара, сазидасмо цркву у месту званом Дренча... и захвалисмо Боју који нас је научио да од основе поидијемо Манастир који смо поидили у месту званом Дренча како смо горе писали...* Држећи се навода ктитора, мишљења смо да је црква несумњиво изграђена неколико године пре издавања *Свишка*, дакле пре 1382, без обзира на разлике у начину градње доње и горње зоне и утиска архаичности који је рушевина остављала на истраживаче.¹

Од првих закључака М. Валтровића да црква *носи белеге прошле и наступајуће времена у развијку архиепископских облика*, преко аналогија са Убошцем и Светим арханђелима код Кучевишта, на чему је, да подсетимо, инсистирао Б. Вуловић, па све до В. Ристића, који је селективно приступао информацијама узиманим са самог споменика, да би некритички прихватио раније већ предложено, сасвим рано датовање у средину 14. века, питање хронологије се све више удаљавало од историјског извора који временски оквир сужава на неколико година при самом крају осме деценије 14. века. Осим тога, истраживачи су се у датовању Дренче ослањали на различита тумачења врсте *Дорошејевој свишка*, тако да су они који су *Свишак* сматрали даровним, Дренчу опредељивали у 1350–1355,² док су они који су *Свишак* сагледавали као оснивачки, Дренчу датовали у време његовог издавања.³

Један од пресудних аргумената за рано датовање Дренче биле су аналогије са Убошцем и Св. арханђелима код Кучевишта, црквама које су, како ће се доцније показати, биле погрешно опредељене у 14. век. Доследно спроведеним аналитичким поступком Б. Тодић је доказао да обе цркве, и Убожац и Св. арханђели, потичу из 16. века,⁴ чиме су нестале главне тачке ослонаца за рано временско опредељење Дренче. На погрешан пут линеарног развоја тзв. моравских

150 *Дорошејев свишак*, детаљ (1382)

¹ Данас, када се посматра обновљена грађевина, утисак архаичности је знатно блажи.

² Вуловић 1978, 218–219; Ристић 1996, 45.

³ Благојевић 1972, 37–39; Динић 1978, 85; Мошин 1975, 25.

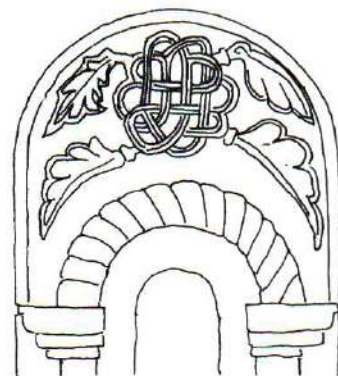
⁴ Тодић 2013, 67–88; Тодић 2013 а, 173–184.

споменика указао је такође веома аргументовано И. Стевовић, а самим тим и на неутемељено сврставање Дренче на његов почетак.⁵ Након бројних покушаја тражења узора, аналогија и историјских извора у циљу прецизнијег хронолошког опредељења Дренче, као једино поуздано полазиште остаје *Дорошејев свишак*, у коме се јасно каже да је Дренча сазидана уз допуштење кнеза Лазара. Подизање цркве, како је то обичајно право налагало, договорано је пре издавања било ког акта, што значи да је кнез Лазар ктиторима дозволио да саграде манастир не у тренутку писања, већ пре тога. Пошто је у *Свишци* кнез Лазар уписан као „самодржавни кнез свих Срба“, то значи да би у том својству изградњу могао да одобрава тек од 1371, од времена стицања наведене титуле.

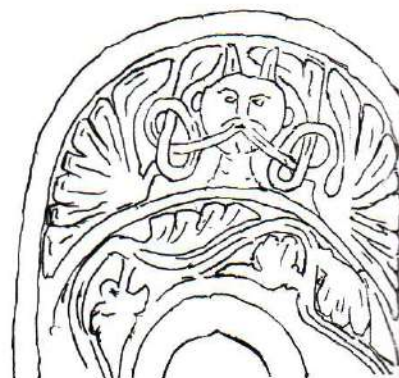
У време издавања *Свишка*, како се у самом историјском извору наводи, црква у Дренчи је већ била сазидана, тако да се са сигурношћу може претпоставити да је изградња започета макар две године раније. У прилог овом датовању такође иду подаци који се односе на села која је ктитор даровао својој задужбини, међу којима се наводе и она у Браничеву. Монах Доротеј је поседовао браничевска села захваљујући томе што их је добио као мирска личност 1379. године, учествујући у расипању Радича Бранковића, како је то још пре пола века показао Ђ. Стричевић.⁶ Дакле, све напред наведено указује да је црква у Дренчи грађена око 1380. године и то из основа, како *Свишак* наводи, јер током археолошких истраживања није откривено старије култно место.

Тесно повезано са хронологијом изградње цркве Манастира Дренча јесте питање световне личности монаха Доротеја, које је годинама уназад заокупљало пажњу истраживача. Мада је општеприхваћено мишљење да би то могао да буде властелин Иваниш, за сада оно остаје без одговора. Пошто је антрополошком анализом ктиторског гроба утврђено да је монах Доротеј умро у шездесетој години живота, тешко је поверовати да би се у световном животу могао поистоветити са Иванишем, властелином кога цар Душан у *Светиоарханђеловској хрисувиљи*, назива својим *родишејем*, јер би у том случају у време издавања *Хрисувиље*, односно у време последњих година живота цара имао тек 30 година. Наравно, остаје отворено питање да ли би цар користио наведено ословљавање без обзира на животну доб свог властелина, ако се има у виду да такав начин обраћања подразумева или блиске родбинске везе или посебно поштовање. Дакле, као значајно полазиште за идентификацију световне личности монаха Доротеја и даље остаје запис у *Берлинском јеванђељу* који говори о *великом десјоџу свих српских земаља* монашког имана Доротеј и великосхимничког Јован Каливат.⁷

Имајући у виду да је црква у Дренчи триконхос развијеног типа, тј. да је пространија од придворне цркве Лазарице, коју је само две-три године пре ње, подигао сам владар у Крушевцу, може се претпоставити да је Дренча од самог почетка грађена са намером да постане манастир. Око 1380. већ је постојала манастирска црква у Раваници, триконхос развијеног типа, а у исто време или годину-две касније Нова Павлица, истог типа и исте намене. Идеја да манастирска црква треба да има основу и просторно решење у облику развијеног триконхоса очигледно настаје из сасвим практичних разлога, будући да придворнице нису намењене већем броју присутних током богослужења, за разлику од манастирских цркава. Наравно, то не значи, како је то својевремено Ђ. Стричевић предложио, да се свака црква која је у основи сажети триконхос може сматрати придворицом, а свака која је у основи развијени триконхос манастирском црквом.⁸ Аналазом више грађевина једног и другог типа долази се до закључка

1

2

151 Манастир Дренча,
црква, детаљ прозора на западној фасади
и детаљ прозора на северној конхи

⁵ Стевовић 2006, 37–46

⁶ Стричевић 1955, 115

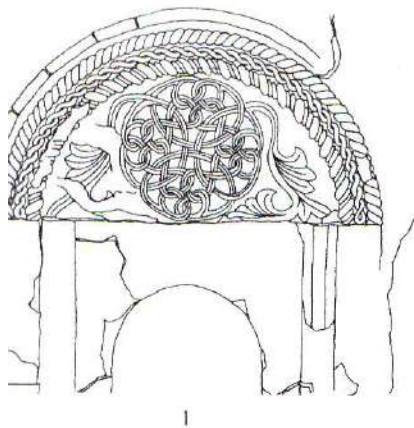
⁷ Стојановић 1903, 466, бр. 4602

⁸ Стричевић 1955 а, 213–220

да се неке од њих не могу уклопити у предложену схему. В. Ристић не искључује двојаку могућност за Дренчу, тј. да је првобитно била придворица а тек потом, након монашења ктитора манастирска црква.⁹ Ова претпоставка је тешко одржива јер пренебрегава податак из *Дорошејевој свишци* који се изричито односи на подизање манастира.

У сагледавању порекла плана, начина градње и камене декорације цркве у Дренчи, свакако треба узети у обзир храмове у њеном ужем и ширем окружењу, који су јој претходили или који су се градили у исто време, као што су Ждрело, Велуће, Раваница, Лазарица, Наупара и Нова Павлица. Може се претпоставити, али са малом вероватноћом, да су у другој половини 14. века на тлу Србије могли постојати извесни цртежи-скице будућих храмова на пергаменту или папиру који су били доступни новим ктиторима и градитељима али је вероватније да су будући ктитори и протомајстор Дренче, решење за своје здање тражили посматрајући цркве које су се градиле или су већ биле изграђене. Подсећамо на чињеницу да се Дренча налази између Раванице и Нове Павлице, на удаљености од два дана хода од оба манастира. На путу кроз речне долине, ка Раваници, пролазило се покрај столног места кнеза Лазара и цркве Лазарице, док се до Нове Павлице просторно ближе, ишло такође два дана, преко планинских превоја Копаоника. Дакле, сасвим је могуће да су будући монах Доротеј, његов син Данило и протомајстор били у прилици да виде Раваницу и Нову Павлицу, са основом у виду развијеног триконхоса. Нова Павлица је грађена од притесаног камена из локалног мајдана, као и Дренча, па је потом била малтерисана. Нема колонета на угловима петостраних конхи и сокл, као што их нема ни Дренча. Осим тога, будући монах Доротеј могао је, такође, да посети Ждрело, јер је кнез Лазар овај храм саградио пре расипања Радича Бранковића, у чему је учествовао за мирског живота и потоњи ктитор Дренче. Дакле, полукружно обликоване бочне конхе, какве има Дренча, могле су се видети у Србији и пре њене изградње, тако да светогорски утицаји на овај манастир нису и једини могући. Наравно, посебно питање је под чијим се утицајем овакве конхе појављује први пут на нашем тлу у време кнеза Лазара и који су правци ширења такве идеје. У том смислу, важно је напоменути да је млади племић Лазар са својим оцем Прибцем Хребељановићем живео на двору цара Душана будући су били у његовој служби, Лазар са титулом ставиоца, а његов отац са титулом логотета. У време када је цар Душан са царицом Јеленом боравио у Хиландару, Лазар је могао имати 18–19. година, тако да се може претпоставити да им је био у пратњи. За неколико месеци боравка на Светој Гори могао је подробно да упозна начин богослужења који је тамо битно утицао на организацију сакралног простора, тј. на појаву бочних конхи – певница. Осим тога, био је у могућности, као и остали чланови пратње, да упозна начине градње и украшавања светогорских цркава, па и конака, најподробније свакако у српској царској лаври на Атосу. Кнез Лазар је, како изгледа, и касније боравио у Хиландару, 1372, па се намеће питање није ли у договору са својим протомајстором на Раваници, поновио многе елементе који су већ виђени на хиландарској Саборниј цркви.¹⁰

Као што се дух епохе препознавао у архитектонском концепту храма у Дренчи, он се одражавао и на начин обраде и избор мотива на декоративној каменој пластици, иако она не припада врхунским остварењима те врсте на тлу Моравске Србије. У другој половини 14. века готово истовремено настаје неколико моравских грађевина, али на њима не раде мајстори истоветног знања и класарског умећа. Очигледно је да је дреначки мајстор имао увид у скулпторалну

1

2

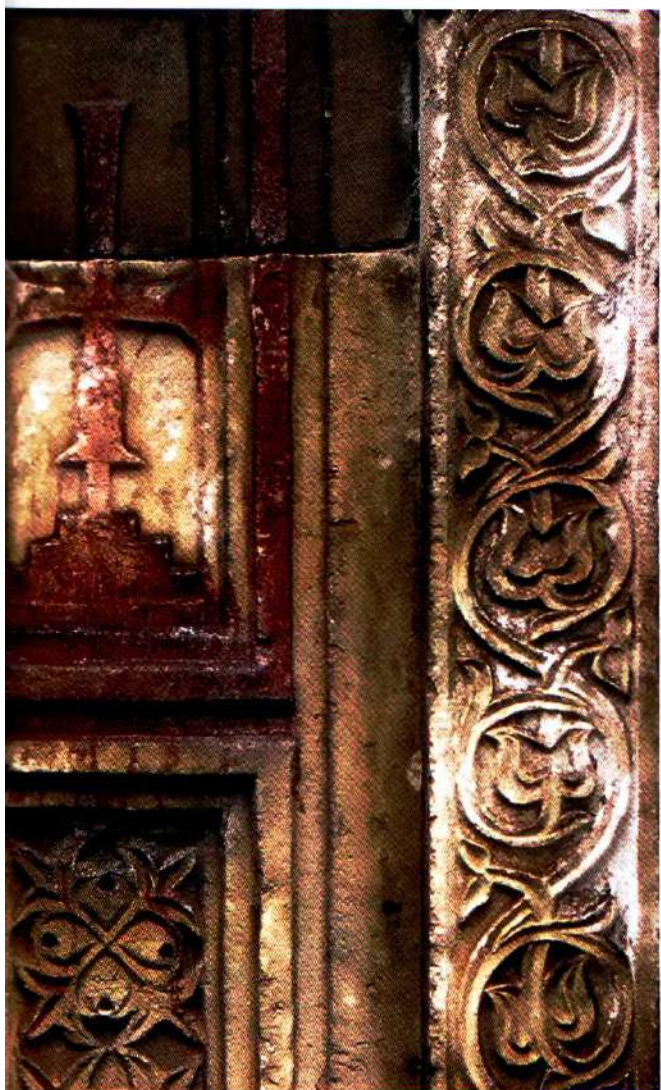
152 Манастир Раваница, црква,
стаљ на западном прозору јужне фасаде
и козола на олтарској апсиди

⁹Ристић 1996, 46

¹⁰Бошковић 1979, 77. Често се може чути од пристрасних поклоника да је хиландарска борна црква најлепша од свих на Атосу.

153 Манастир Хиландар. Саборна црква, парапетне плоче у бифори јужне фасаде спољне припрате

1

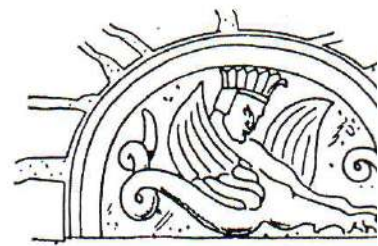
2

декорацију храмова у окружењу као што су Раваница, Лазарица, Велуће и Наупара јер извесне мотиве преузима, а друге опет уводи као нове. Несумњиво је да је мотив људске гримасе из чијих уста излазе вреже из Раванице (сл. 152/2) утицала на избор и обраду сличне представе на прозору северне апсиде у Дренчи (сл. 151/2), као што је раваничка розета са тимпана прозора (сл. 152/1) утицала на дреначку розету, сачињену од испреплетаних трака које прерастају у листове, на прозору на источном зиду проскомидије, такође у Дренчи (сл. 151/1). Сличне антропоморфне представе одавно су биле познате у репертоару рашке скулпторалне декорације, на шта је указала још Ј. Максимовић у својој књизи *Српска средњовековна скулптура*,¹¹ за разлику од розета које су својствене моравским споменицима.

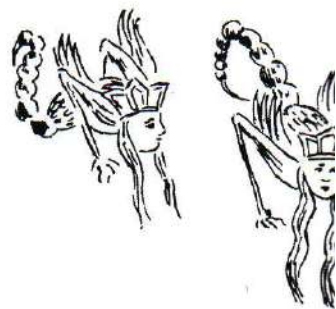
Осим узора у градитељском наслеђу, дренчански мајстор је, као и други скулптори, могао да дође и до одређених ликовних предлога путем цртежа и сликарских приручника, који су стизали из Византије или са Приморја. Утицаји минијатурног сликарства на декоративну пластику Дренче су очити, како је то уверљиво показао Б. Цветковић у својој расправи о скулптури Дренче, наводећи примере из рукописних књига, као што је цртеж са илустрацијом девете главе Јовановог Откровења и апокалиптичких скакаваца из Манастира Дионисијат (сл. 156), сличан представи на бифори у Дренчи (сл. 155).¹² Утицај минијатура се такође запажа и на већ наведеном прозору са људском гримасом која је слична иницијалу Х у Зборнику Владислава Граматика из 1469. године (сл. 157).¹³

Поред сачуване декоративне камене пластике о којој је било речи, у Дренчи је постојала и она нађена током рашчишћавања терена 1952. године, позната само на основу цртежа и описа проналазача јер јој се изгубио траг. Она је изгледа била занатски боље изведена, што се може повезати са руком другог клесара, односно са двема фазама изградње манастирске цркве, од којих је млађа дело знатно вештијих извођача, можда оних који су тек завршили Раваницу или Лазарицу.

Приводећи крају ова разматрања нерешених питања која се односе на цркву у Дренчи, иако их се директно не дотиче, вредно је помена датирање настанка спољне приправе хиландарског саборног храма.¹⁴ Већина истраживача сматра, мада за такву тврдњу не постоје историјски извори, да је ктитор приправе кнез Лазар. На њој су сачувани парапетна плоча са његовим грбом (сл. 153), ван сваке сумње уграђена приликом подизања грађевине, као и моравски преплети. Осим тога, о кнезу Лазару као ктитору говори и по правилу поуздано светогорско предање. Упркос томе, постоји предлог да се приправа датује и раније, у време цара Душана али таква хипотеза није прихватљиво образложена.¹⁵ Ипак, неки од декоративних елемената на фасадама ове приправе својом архаичношћу указују, као и прозори на Дренчи, да постоје јасно видљиве разлике између плиткорелефне декоративне пластике моравских храмова и украса исте врсте у Хиландару који се не могу сврстати у *зреле облике*. На Дренчи се ова разлика објашњава недовољном вештином клесара који је поједине мотиве преузео са Раванице, што значи да је ипак пратио оновремене токове на овом пољу у Србији, док су на спољној припрати у Хиландару те разлике теже објашњиве. Ђурђе Бошковић у време изградње спољне приправе, односно у време кнеза Лазара опредељује само три парапетне плоче, ону на јужној страни са кнежевим грбом и две на северној страни, уз још неколико комада преплета око прозора.¹⁶ Осталу декоративну камену пластику датује пре или после тог времена. За западну парапетну плочу на бифори са јужне стране сматра да је старија (сл. 153, 154/1), што је потврђено и новијим истраживањима.¹⁷ Ова плоча је састављена

155 Манастир Дренча, детаљ, олтарска

156 Прузи, Манастир Дионисијат, 16-

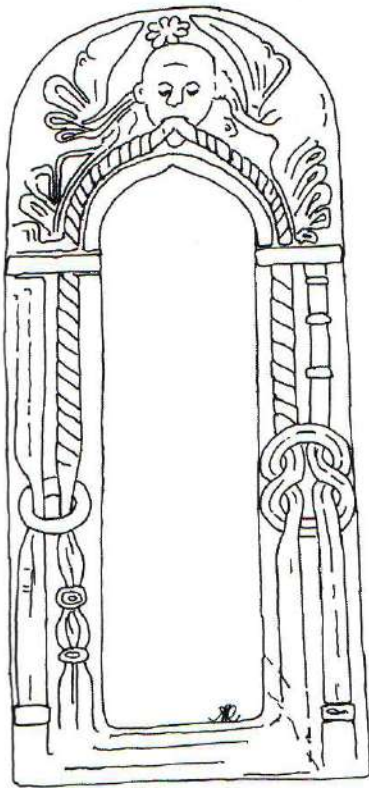

157 Иницијал Х, Зборник Владислава Гр

¹¹ Максимовић 1971, 133

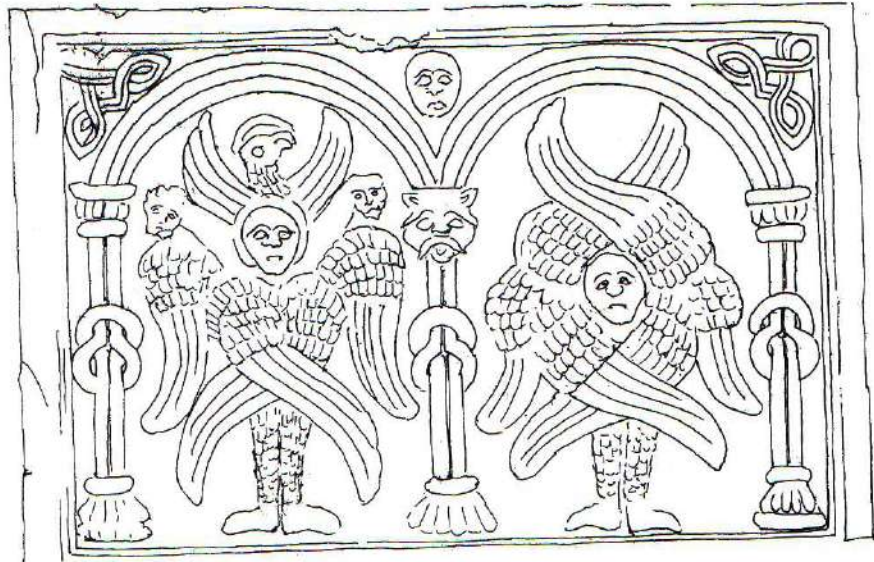
¹² Цветковић 1997, 55–56, сл. 4

¹³ Цветковић 1997, 58–59, сл. 7

158 Манастир Дренча, црква,
прозор са отвора на јужној конхи (?),
данас на цркви у Кожећину

159 Манастир Хиландар, Саборна црква,
плоча са серафимима на северној фасади
спољне припрате

из неколико комада, сродних по мотиву и начину обраде. Централни део површине заузимају крстови и крстолики флорални елементи, док се бочним површинама пружају вертикалне траке са лозицом двочланог стабла, чији се подужи изданци преплићу баш као и типични моравски преплети. На стаблу лозице местимично се појављују мале израслине, као заперци. Ови делови парапетне плоче сигурно нису клесани за место на коме се сада налазе. На суседној, већ помињаној плочи, која је сигурно намењена месту на коме се налази, око грба кнеза Лазара у средишту, исклесан је типичан моравски преплет двочлане траке али са израслинама као заперцима местимично на једној страни, истим као на претходно описаној плочи (сл. 153, 154/2). Такви заперци се, иначе, веома ретко налазе на зрелим моравским споменицима.

Очигледно је да је клесар који је радио плочу са кнежевим грбом имао старији узор, те је претпоставка Ђ. Бошковића да су градитељи спољне припрате хиландарске саборне цркве, након њеног завршетка, прешли на изградњу Раванице,¹⁸ стварајући нови стил на тлу Србије, још један корак ка тврђњи. Дакле, разлика између зреле моравске декоративне пластике и оне на спољној припрати Саборне цркве у Хиландару је временска, тако да се може основано претпоставити да је хиландарска, старија, била узор клесару кнеза Лазара. Плоча са приказом серафима, уграђена у северну фасаду спољне хиландарске припрате као сполија (сл. 159), могла је такође бити инспирација, у овом случају, дренчанском клесару, који између осталих израђује и *позорје са аркадама* (сл. 158), уколико је он као зидар и помоћник клесара био у дружини која је припрату градила. Уза све напред наведено, свакако треба имати у виду и то да од свих „моравских грађевина“ једино црква у Дренчи има крстасте сводове изнад проскомидије и ђаконикона, као што их има и хиландарска саборна црква.

¹⁴ Припрата је, као и Дренча, стављана и на чело моравских грађевина и у време цара Душана. Осим тога постоји и веза, истина танка, преко плоче која је уграђена као сполија у њену северну фасаду са декорацијом на прозорима дренчанске цркве.

¹⁵ Ćurđić 2000, 477–488. Један од кључних аргумената који се наводи – да парапетна плоча са грбом кнеза Лазара није прављена за место на коме се налази, нетачан је, што се опсервацијом лако може установити.

¹⁶ Бошковић 1979, 77, 1992, 50

¹⁷ Шупут 1998, 161

¹⁸ Бошковић, 1992, 55

КАТАЛОГ АРХЕОЛОШКИХ НАЛАЗА

ОГЊИШНО ПОСУЂЕ

ЛОНЦИ

1. Тип I/1

Лонци израженог реципијента, веома танких зидова, извијеног или таласасто профилисаног обода. Израђени већином на спором витлу од глине са примесом песка ситне гранулације и млевеног кварца, грубе спољне површине. Зидови неравни са траговима дорађивања руком. Песковита ситнозрна фактура; тамносива или мрка боје печења. Украшени плитко урезаним мотивима изведеним густо назубљеним грнчарским чешљем и једноструком алатком.

1. Уломак трбуха са ободом лонца. Обод благо разгрнут, извијен и заобљен. Украс на рамену широка развучена валовница изнад снопа хоризонталних линија.

Кв. К 22 и Ј 22

Т. I/1

2. Лонац суженог дна, очуван до висине врата, обод недостаје. Горња половина трбуха украшена снопом широких хоризонталних линија и неправилном једноструком валовницом.

Кв. Љ 21

Т. I/2

3. Уломак трбуха са ободом лонца, вероватно лоптастог тела. Обод висок, таласасто профилисан, на врху заобљен. Неуједначене мрке боје печења. На врату и рамену украшен валовницом и хоризонталним линијама немарно урезаним једнозубом алатком.

Кв. К 20

Т. II/1

2. Тип I/2

Лонци тањих зидова, обликом сродни претходим, оштро преломљеног врата, високог и косо разгрнутог обода, заобљене или засечене усне. Израђени на брзом витлу од глине са песком у саставу и додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура; црвеномрка или тамномрка боја печења. Украшени урезивањем једноструком алатком.

1. Уломак трбуха са ободом лонца. Ивица обода стањена, са унутрашње стране ужлебљен. Боја печења на прелому тамномрка. На рамену је штапићем урезана развучена валовница између хоризонталних линија.

Кв. К 20

Т. II/2

2. Уломак трбуха са ободом лонца истих технолошких карактеристика. Унутрашња ивица обода косо засечена. На рамену је штапићем урезана развучена валовница између хоризонталних линија.

Кв. Љ 21

Т. II/3

3. Тип I/3

Део мањег лонца кратког, косо разгранутог и оштро преломљеног обода. Обод двочлано профилисан – испод спољне ивице је хоризонтално задебљање. Рађен на ножном витлу, од пречишћене глине изразито fine ситнозрне фактуре; боја печења светломрка до сива. На рамену је тупим штапићем урезана водоравна линија.

Кв. Л 22

Т. II/4

4. Тип I/4

Лонци танких зидова, оштро преломљеног врата, косо разгранутог и заобљеног обода. Израђени на спором витлу од глине са додатком песка крупније грануларације и знатним процентом млевеног кварца. Песковита фактура, сива боја печења. Украшени плитким урезима грнчарског чешља са широким зупцима и једноструком алатком.

1. Уломак трбуха са ободом лонца. Врат и спољна страна обода благо задебљани. Украс на рамену чине шире хоризонталне линије утиснуте ретким грнчарским чешљем.

Кв. Љ 21

Т. III/1

2. Улмак трбуха са ободом лонца. Израђен од глине са додатком доста млевеног кварца, светлосиве боје печења, на прелому светломрке. На рамену украшен развученом валовницом испод које су шире хоризонталне линије утиснуте грнчарским чешљем.

Кв. 22

Т. III/2

5. Тип I/5

Лонци високог, благо разгранутог обода шиљасто извучене усне. Рађени на брзом витлу, од песковите глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна песковита фактура; боја печења сивомрка или црвеномрка.

1. Уломак обода лонца. Благо разгранут, усна вертикално извучена, спољна ивица профилисана.

Кв. К 20

Т. III/3

2. Уломак лонца високог обода. Врх обода шиљато извучен, спољна ивица заобљена, унутрашња страна ужлебљена. Украс на рамену неправилне валовнице високе амплитуде, урезане једнозубом алатком.

Кв. Л 22 и Ј 22

Т. III/4

6. Тип I/6

Већи лонац, високог обода и вертикалног врата. Обод косо разгнут, одозго ужлебљен, спољна ивица заобљена. Израђен на спором витлу, од глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна песковита фактура, светломрка боја печења.

Кв. Л 21

Т. IV/1

1. Уломалк обода мањег лонца. Обод висок, благо разгнут. Врх равно засечен, спољна ивица косо извучена и стањена. Врат профилисан извлачењем пластичног ребра. Израђен на брзом витлу, од пречишћене глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура, црвена боја печења.

Кв. Љ 22 и М 23

Т. IV/2

7. Тип I/7

Уломак обода мањег лонца оштро преломљеног врата. Обод задебљан, широко разгнут, и повијен на унутрашњу страну. Ивица заобљена. Израђен на брзом витлу, од пречишћене глине са песком у саставу. Ситнозрна песковита фактура, светломрка боја печења.

Кв. Љ 19

Т. IV/3

8. Тип I/8

Уломак обода лонца са дршком вертикалног врата, уског отвора. Ивица обода стањена и заобљена. Рађен на спором витлу, од глине, са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура; мрка боја печења. Очуван је корен дршке, која је надвисивала обод. На спољној страни испод обода су шиљатом алатком урезане укрштене линије – путаче које се надовезују.

Кв. Л 22 и Ј 22.

Т. IV/4

9. ДЕЛОВИ ТРБУХА И ДНА ЛОНАЦА

1. Уломак трбуха лонца. Ситнозрна песковита фактура, на прелому и са унутрашње стране светломрке боје печења. Украс – једнострука валовница изведена шиљатом алатком између снопова хоризонталних линија урезаних густим грнчарским чешљем.

Кв. М 22

Т. IV/5

2. Уломак трбуха лонца. Ситнозрна песковита фактура; мрка боја печења. Украс – пластично ребро са утиснутим косим зарезима између снопова хоризонталних линија урезаних грнчарским чешљем са широким зупцима.

Кв. М 21

Т. IV/6

3. Средишњи део дна лонца. Израђен на спором витлу од песковите глине са додатком млевеног кварца; боја печења уједначена мрка. Дно удубљено и сигнирано крстом у кругу.

Кв. М 21

Т. XVI/3

ВРШНИЦИ

10. Тип II/1

Уломак дубоког вршника звонастог облика дебелих зидова, на горњем делу равно затворен. Израђен на спором витлу, од глине, са песком у саставу. Ситнозрна песковита фактура; мрка боја печења.

Кв. Ј 20

Т. V/1

11. Тип II/2

Уломак вршника калотастог облика. Обод равно засечен, спољна ивица увучена. Рађен руком, од глине, са додатком млевеног кварца. Ситнозрна песковита фактура; црвена боја печења.

Кв. Ј 20

Т. V/2

12. Тип II/3

Већи уломак вршника коничног облика. Израђен на ручном витлу, од глине, са додатком крупнозрног песка. Крупнозрна фактура; боја печења црвеномрка, на прелому сива. Са унутрашње стране зид неједнаке дебљине дорађиван руком, спољна површина изравњана. Украшен аплицираним хоризонталним ребром са утиснутим косим зарезима.

Кв. Ј 21

Т. V/3

ТРПЕЗНО ПОСУЂЕ

ЛОНЦИ

13. Тип I/9

Део мањег лонца, вероватно биконичног облика. Обод косо разгнут, ивица стањена и заобљена. Израђен на спором витлу, од добро пречишћене глине. Ситнозрна фактура; светломрка боја печења. Обод и врат обојени белим пигментом. Спољна површина пресвучена зеленкастом глазуром.

Кв. Ј 22 и К 22

Т. XVI/4

14. Тип I/10

Уломак обода трпезног лонца. Обод вертикалан, унутрашња ивица обода косо засечена, спољна одозго ужлебљена. Израђен на брзом витлу, од глине, са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. На ободу са унутрашње стране осликана широка бела трака, а спољна страна ка прелому врата обојена мрким пигментом. Обод глеђосан бледожутом глазуром.

Кв. Љ 22

Т. XVII/1

15. Тип I/11

Уломци обода већег лонца дебелих зидова. Обод кратак, благо извијен ка споља, спољна ивица косо засечена. Израђен од пречишћене глине. Ситнозрна фактура; боја печења црвена, на прелому сива. Украс испод обода са спољне стране, хоризонталан жлеб утиснут тупим предметом.

Кв. К 19 и Л 19

Т. XVI/6

16. Тип I/12

Уломак обода лонца са дршком. Обод заобљен, благо разгнут. Дршка тракаста, аплицирана испод самог обода. Израђен на спором витлу. Песковита ситнозрна фактура; црвна боја печења. Спољна површина пресвучена зеленкастом глазуром.

Кв. К 20

Т. XVII/2

17. Тип I/13

Уломак обода лонца. Косо разгнут, спољна ивица заобљена. Израђен на брзом витлу, од глине са млевеним кварцом. Ситнозрна фактура; боја печења светломрка. На унутрашњој страни обода су белом бојом на маслинастозеленој основи осликане пеге у низу између хоризонталних трака. Са спољне стране ивица обода украшена утискивањем косих зареза и белом хоризонталном траком изнад прелома врата. Глеђосано безбојном глазуром.

Кв. Ј 22 и Л 22

Т. XVI/7

18. Дно трпезног суда, вероватно лонца (?). Дно удубљено и одигнуто проширеним ивицама које формирају сасвим ниску стопу. Спољна ивица стопе косо засечена. Доња половина суда се конично шири по висини; зидови неуједначене дебљине. Израђен на спором витлу, од песковите беле глине. Ситнозрна фактура; боја печења споља сива, са унутрашње стране светлоцрвеномрка. Средина спољне стране дна сигнирана крстом у кругу.

Кв. Л 22

Т. XVII/4

АМФОРОИДНИ СУДОВИ

19. Тип III

Дршка са делом обода већег суда, највероватније амфороидног облика. Широког отвора тањих зидова. Обод заобљен, сасвим благо разгнут, готово вертикалан. Дршка тракастог типа, неправилног полукружног пресека. Израђен на ножном витлу, од добро пречишћене глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура; боја печења светлоцрвена. Испод обода и на предњој страни дршке су маслинастозеленом глеђи извучене шире, косе траке.

Кв. К 22 и Ј 22

Т. VII/1

1. Дршке суда тракастог типа, сличне претходној, нешто правилнијег правоугаоног пресека. Предња страна украшена сликањем косих трака зеленкастом и белом бојом. Глеђосано безбојном глазуром.

Кв. К 22, Ј 22 и Љ 21

Т. XII/2–3

КРЧАЗИ

20. Тип IV/1

Амфороидни крчаг уског отвора грлића. Обод вертикалан, унутрашња ивица косо засечена. Врат прстенасто профилисан извлачењем хоризонталног пластичног ребра. Дршка тракастог типа, неправилног овалног пресека, надвисује обод и повезује га са раменом суда. Изузетно танких зидова. Израђен на ножном витлу, од добро пречишћене глине. Ситнозрна фактура; боја печења светлоцрвена. Украс слободно осликан сивкастим пигментом на основи боје печења спољне површине посуде – шире водоравне траке на ободу; усправне и косе укрштене линије на дршци. Глеђосано зеленкастом глазуром.

Кв. Љ 22

Т. VII/2

21. Тип IV/2

Тип крчага левкасто разгнутаг врата, кружног отвора и косо засечене или заобљене ивице обода. Израђени на брзом витлу, од добро пречишћене глине или глине са додатком ситног песка и млевеног кварца. Ситнозрна фактура; боја печења на прелому црвена – црвеномрка. Спољна површина глеђосана или орнаментисана сграфито-техником, сликањем трака зеленом или белом бојом преко претходно нанете подлоге од тањег слоја ангобе или тамније основе, ређе непосредно на површину суда.

1. Уломак грлића са високо постављеном широком тракастом дршком. Обод вертикалан, заобљене ивице, врат украшен ширим пластичним ребром. Горњи крај дршке аплициран испод обода. Спољна површина је пресвучена беличастом енгобом и глеђосана бледожутом глазуром са додатком тамнозеленог пигмента на ободу. Дршка украшена сграфито-орнаментом троструког преплета. Цртеж урезан оштром шиљатом алатком кроз читав слој премаза, до основне боје површине посуде.

Техника украшавања сграфито.

Кв. Л 22

Т. VIII/1

2. Уломак обода са дршком већег крчага. Дршка масивна ваљкастог типа шестоугаоног пресека, аплицирана испод обода. Спољна површина пресвучена танким премазом беле боје и слободно осликана маслинастозеленим пигментом. Глеђосано бледожутом глазуром.

Кв. Љ 22

Т. VIII/2

3. Уломак врата и обода крчага са сачуваним кореном широке тракасте дршке, аплициране испод самог обода. Спољна површина осликана светлозеленим, косо извученим линијама на тамној маслинастозеленој подлози. Глеђосано глазуром бледожућкасте боје.

Кв. М 22

Т. VIII/3

4. Уломак крчага ужег отвора грлића са тракастом, високо постављеном дршком овалног пресека. Ивица обода извучена и стањена. Обод са унутрашње и спољне стране наглашен бојењем белим пигментом. Спољна површина глеђосана бледозеленом глазуром.

Кв. М 22

Т. VIII/4

5. Уломак врата са ободом крчага, који са спољне стране, испод обода, има извучено хоризонтално пластично ребро трапезоидног пресека; у истој висини са унутрашње стране ужлебљен. Са спољне стране преко енгобе су нанете траке тамнозелене боје, којом су истакнуте ивице обода и ребро. Глеђосано глазуром бледожућкасте боје.

Кв. К 19 Л 19

Т. VIII/5

22. Тип IV/3

Тип крчага лоптастог тела. Израђени на ножном витлу, од пречишћене глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура, црвена или црвеномрка боја печења. Читава спољна површина бојена зеленим пигментом, орнаментисана сликањем белом бојом и глеђосана.

1. Већи део крчага уског отвора грлића. На горњем делу трбуха су преко претходно урезаних мотива и тамнозелене подлоге белом бојом наизменично осликане валовнице између водоравних трака и пеге у хоризонталном низу. Глеђосан бледожутом глазуром.

Кв. Ј 21

Т. IX/1-2

2. Уломак крчага сличног претходном, вероватно ширег отвора грлића. Врат профилисан извлачењем хоризонталног пластичног ребра. Спољна површина обојена тамнозеленим пигментом и глеђосана браонкастом глазуром.

Кв. Ј 21

Т. IX/3

23. Тип IV/4

Крчаг широког отвора грлића, прстенасте профилације са изливником. Обод вертикалан, унутрашња ивица косо засечена. Израђен на ножном витлу, од пречишћене глине. Ситнозрна фактура, светлоцрвена боја печења. Украшен мотивом вреже који формирају вертикални снопови равних и таласастих линија, уоквирени низовима спиралних увојака. Орнамент урезан у танком слоју беле енгобе. Линије цртежа наглашене црном бојом. На ободу и преко урезаних мотива су тамнозеленим пигментом слободно осликана усправна и водоравна поља. Глеђосано светложутом глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. Ј 20

Т. X/1

1. Уломак обода крчага сродног претходном. Врат левкасто разгрнут, прстенасто профилисан. Ивица обода равно засечена. Израђен на брзом витлу, од пречишћене глине. Ситнозрна фактура; црвеномрка боја печења. Украс на врху обода и спољној страни врата – грнчарским чешљем урезане водоравне линије и шире зелене траке осликане на белој основи. Глеђосано безбојном глазуром.

Кв. Л 21

Т. X/2

24. Тип IV/5

Крчаг широког отвора грлића. Врат висок, готово вертикалан, на средини благо сужен. Ивица обода заобљена. Са спољне стране, испод обода, корен дршке ваљкстог типа или аплицираног брадавичастог украса. Израђен од глине са додатком песка ситне гранулације. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. Спољна страна и унтрашњост обода обојени белим пигментом. Бојена површина пресвучена бледожутом глазуром.

Кв. Љ 22

Т. X/3

25. Тип IV/6

Изливник акваманиле у облику фантастичне животиње; правилног кружног пресека. Израђено на брзом витлу од пречишћене глине. Ситнозрна фактура, црвена боја печења. Врат је са спољне стране украшен хоризонталним ребрима. Глава животиње је пластично моделована и прилагођена цилиндричном облику завршетка за истакање течности који излази из уста. Лева половина фигуре је делимично оштећена. Преко спољне површине је нанос зелене глазури.

Техника украшавања моделовање.

Кв. Л 20

Т. VI/1-3

26. ДЕЛОВИ ТРБУХА ДНА И ДРШКЕ ТРПЕЗНИХ ПОСУДА

1. Уломак трбуха вероватно крчага, израђеног на брзом витлу. Ситнозрна фактура, црвеномрка боја печења. Украс са спољне стране – црним пигментом обојене валовнице и водоравне линије урезане у танком слоју ангобе и наглашене осликавањем широким зеленим тракама. Глеђосано безбојном глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. Л 21

Т. XI/1

2. Уломак трбуха крчага. Израђен вероватно на ножном витлу, од пречишћене глине. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. Украс са спољне стране – белим пигментом слободно осликан низ вертикалних линија изнад широке хоризонталне траке у којој је урезана једнострука валовница. Глеђосано бледожутом глазуром.

Кв. Ј 21

Т. XI/2

3. Уломак трбуха, крчага. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. На спољној страни цртеж – розета изведена шестаром у ангоби, појачана црном бојом и обојена маслинастозеленим пигментом. Спољна површина пресвучена светложутим глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. М 22

Т. XI/3

4. Уломак трбуха крчага. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. Украшан шестаром – розета описана са два концентрична круга. Поља између латица испуњена водоравним изломљеним линијама. Глеђосано зеленом глазуром. Техника украшавања сграфито.

Кв. М 22

Т. XI/4

5. Дно трпезног суда, вероватно крчага. Проширено и извучено у виду стопе, спољна ивица косо засечена. Израђен на ножном витлу, од пречишћене глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. Спољна површина осликана маслинастозеленим пигментом и пресвучена браонкастом глазуром.

Кв. Љ 22

Т. XI/5

6. Део трпезног суда, вероватно бокала. Дебљих зидова, дно равно, споља сужено. Израђен на спором витлу, од глине са песком у саставу. Ситнозрна песковита фактура; боја печења мрка, изнутра црвена. Украшан са спољне стране – хоризонтално распоређени капљичасти налепци. Спољна површина глеђосана сливањем глазури тамнобраон боје.

Кв. Ј 20

Т. XI/6

7. Део трпезног суда, вероватно крчага. Дно равно, проширено у виду стопе, спољна ивица косо засечена. Израђен на брзом витлу од пречишћене глине. Ситнозрна фактура; мрка боја печења. Дно наглашено осликавањем широке зелене траке. Споља глеђосан бледожутим глазуром.

Кв. Л 22

Т. XI/7

8. Дно трпезног суда, вероватно крчага. Тањих зидова; дно равно, проширено у виду стопе, спољна страна конично засечена. Израђен на брзом витлу, од пречишћене глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура; боја печења црвена, на прелому сива. Сликани украс са спољне стране изведен сливањем белог пигмента преко тамнозелене основе. Глеђосан безбојним глазуром.

Кв. Љ 22

Т. XI/8

9. Дршка трпезне посуде, вероватно крчага. Тракастог типа, правоугаоног пресека. Ситнозрна фактура; боја печења црвеномрка. Украшан са страна – вертикални низови спиралних увојака урезани у ангоби. Пресвучена маслинастозеленом глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. Љ 22

Т. XII/4

10. Дршка трпезне посуде. Ваљкастог облика, неправилног кружног пресека. Песковита фактура; сива боја печења. Спољна површина неравна и пресвучена тамномрком глазуром.

Кв. Љ 22 и М 23

Т. XII/5

11. Дршка трпезне посуде. Ваљкастог типа, овалног пресека. Ситнозрна песковита фактура; тамносива боја печења. Пресвучена танким слојем белог премаза преко кога је зелена глазур.

Кв. Љ 21

Т. XII/6

12. Дршка са делом обода већег трпезног суда, највероватније бокала. Обод зобљен; дршка тракастог типа, аплицирана у висини обода. Вероватно рађен на ножном витлу од добро пречишћене глине. Ситнозрна фактура; боја печења црвена на прелому сива. Обод осликан белом бојом. Ивице дршке уоквирне су бордуром сликаном белом бојом, а са предње чеоне стране су косо извученим линијама формирана четвороугаона поља. Глеђосано бледозеленом глазуром.

Кв. Ј 20

Т. XII/1

ЗДЕЛЕ

27. Тип V/1

Зделе калотастог облика на ниској прстенастој стопи. Рађене на брзом витлу, од добро пречишћене глине или глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура, боја печења црвена или црвеномрка. Са унутрашње стране украшене сграфито-орнаментима, сликањем трака или слободним потезима четке и глазиране.

1. Део зделе дебљих зидова. Стопа широка, равно засечена, спољна ивица заобљена. Унутрашњост пресвучена маслинастозеленом глазуром.

Кв. Л 19

Т. XIII/1

2. Дубока калотаста здела, високог закошеног и при врху стањеног обода. Стопа косих страница, равно засечена са две перфорације за провлачење врпце. Унутрашња страна дна и обод украшени концентричним круговима, уцртаним шестаром у белој енгоби и обојени тамнозеленим пигментом. Са спољне стране, испод обода, местимично се назире шира кружна трака осликана слободним потезима четке тамнобраон бојом. Унутрашњост пресвучена седефастом глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. Ј 21

Т. XIII/2–3

3. Уломак стопе и дна зделе. Стопа закошених страница, по ивици заобљена. На унутрашњој страни дна су зеленом и браон бојом слободно осликане пеге на жутој основи преко којих је безбојна глазур.

Кв. Л 20

Т. XIV/4

4. Уломак мање зделе косо засечене унутрашње ивице обода. Зидови реципијента у горњој половини јаче повијени. Цела унутрашњост и спољна страна испод обода слободно осликана, сливањем тамнозеленог пигмента преко беле основе.

Кв. М 22

Т. XV/3-4

5. Уломак зделе заобљеног обода, испод спољне ивице профилисаног хоризонталним жлебом. Украс са спољне стране – двоструке урезане косе линије наглашене црном бојом; обод и цртеж бојени тамнозеленим пигментом преко жуте основе. Глеђосана безбојном глазуром.

Кв. Љ 19

Т. XIV/2

28. Тип V/2

Плиће зделе калотастог реципијента равнoг или одигнутог дна. Обод заобљен или косо засечен. Израђене већином на брзом витлу, од пречишћене глине или глине са додатком млевеног кварца. Ситнозрна фактура; боја печења црвена или црвеномрка, на прелому сива. Поједине варијанте имају различито обликовану равну хоризонталну дршку, аплицирану испод ивице обода, на горњој површини украшену сграфито-орнаментом. Бојене белим пигментом и орнаментисане сликањем водоравних трака. Глеђосане зеленом или безбојном глазуром.

1. Уломак плиће зделе, заобљене ивице обода. Спољна површина обојена белим пигментом; испод обода украшена са три водоравне линије урезане шиљатом алатком.

Кв. Ј 22 и К 22

Т. XIII/4

2. Уломак зделе равнoг дна извученог у виду стопе. Читава површина, извез дна, обојена белим пигментом и глеђосана безбојном глазуром. Украс – шестаром уцртан круг на унутрашњој страни дна.

Кв. М 22

Т. XIV/3

3. Здела калотастог тела на веома ниској прстенастој стопи, са хоризонтално аплицираном округлом дршком (фрагментована). Обод низак, благо повијен на унутрашњу страну. Споља, испод ивице, профилисан извлачењем хоризонталног ребра. Унутрашња ивица обода је косо засечена, док спољна има конкавну профилацију са чије ивице полази дршка. Дно са унутрашње стране испупчено. Цела површина глеђосана зеленом глазуром.

Кв. Л 22

Т. XV/1

4. Обод са делом трбуха веће зделе танких зидова. Унутрашња ивица обода косо засечена и формира шиљату усну. Украс са спољне стране испод обода – белим пигментом осликана широка водоравна трака. Унутрашњост и обод глеђосани жућкастом глазуром.

Кв. Л 20

Т. XV/2

5. Дршка зделе полукружног облика. Првобитно хоризонтално аплицирана. На горњој површини је у енгоби ужлебљен полукруг који прати руб, наглашен тамнозеленим пигментом. Премазана светлозеленом глеђу.

Техника украшавања сграфито.

Кв. К 19 и Л 19

Т. XVI/2

6. Дршка петолисно обликоване ивице, хоризонтално аплицирана на ивицу обода калотасте зделе (фрагментована). Пресвучена танким слојем беле енгобе, у који је на горњој површини урезан мотив гранчице. Глеђосана зеленом глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. Љ 21

Т. XVI/1

7. Уломак језичасте перфориране дршке зделе. Сложеног облика; ужи перфорирани део трапезоидан, хваталка оштећена, вероватно округла. Израђена од глине, са песком у саставу. Ситнозрна фактура; боја печења црвеномрка. Пресвучена танким слојем белог премаза и глеђосана бледозеленом глазуром.

Кв. Љ 22

Т. XVI/3

29. Тип V/3

Уломак дна зделе танких зидова, вероватно калотастог облика. Дно равно са два ужлебљена концентрична круга. Израђена на ножном витлу, од добро пречишћене глине. Ситнозрна фактура; црвенкаста боја печења. Унутрашња страна украшена мотивима урезаним у белој енгоби, бојеним тамнозеленом и браон бојом. Видљив је део композиције шрафиране розете, са пољима испуњеним концентричним круговима у медаљону окруженом низом спиралних увојака. Глеђосано безбојном глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. Ј 22 и К 22

Т. XV/5

30. Тип V/4

Уломак биконичне здела, са краћим, вертикално извученим горњим конусом. Усна обода шиљато извучена, испод спољне ивице профилисана жлебом. Израђена на брзом витлу, од глине, са песком у саставу. Ситнозрна песковита фактура; мрка боја печења. Са унутрашње стране уз обод рецепијент украшен низом концентричних кружића утиснутих у ангоби између којих је урезана двострука валовница. Читава површина глеђосана белом седефастом глазуром.

Кв. К 22 и Л 22

Т. XIV/1

31. Уломак обода трпезне посуде, вероватно тањира. Обод заобљен, широко разгрнут и извијен. Израђен од добро пречишћене глине. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. Унутрашња страна обода украшена испреплетаном валовницом урезаном у танком премазу једнозубом алатком. Глеђосано зеленкастом глазуром.

Кв. Љ 22

Т. XVI/5

ПЕХАР

32. Тип VI/1

Пехар калотастог тела на ниској прстенастој стопи. Обод сасвим благо разгранут, готово вертикалан, усна заобљена. Стопа конична, са унутрашње стране конкавног пресека, заобљене спољне ивице. Израђен на брзом витлу, од добро пречишћене глине. Ситнозрна фактура; црвена боја печења. Читава површина посуде пресвучена белом енгобом и глеђосана безбојном глазуром, ивица стопе наглашена додавањем браон пигмента.

Црква – испод СЗ угла СИ ступца.

Т. VI/6

СВЕЋЊАК (?)

33. Тип VII/1

Део трпезне посуде, вероватно свећњака. Обод вертикалан, унутрашња ивица косо засечена, усна заобљена. Спољна страна ребрасто профилисана ужлебљивањем водоравних линија. Рађен на ножном витлу, од добро пречишћене глине. Ситнозрна фактура, светломрка боја печења. Сужење ка врату профилисано и украшено са два пластична ребра. Између њих је шира, кружна трака урезана у белој ангоби и издељена косо постављеним правоугаоним пољима, испуњеним низовима изломљених линија. Пластична ребра и обод бојени тамнобраон пигментом. Глеђосан безбојном глазуром.

Техника украшавања сграфито.

Кв. М 22

Т. VI/4–5

МЕТАЛНИ ПРЕДМЕТИ

НОЖЕВИ

34. Тип I

Нож дугог лучно извијеног сечива са широким стругачем на крају дршке. Дршка тордирана ближе сечиву кружног пресека, на крају лепезасто искуцана. На дршци је кружна алка којом се учвршћивала дрвена или кожна оплата. Гвожђе, ковање; димензије: дужина 21,2 цм.

Кв. Ј 20 Ц 13

Т. XVIII/1

35. Тип II

Нож са благо повијеним сечивом навише, и широком дршком на којој су два отвора за закивке којима се спајала оплата од дрвета или кости. Очуван је један закивак кружно раскуцаних глава и алка за причвршћивање дршке од гвоздене жице увијених крајева. Врх ножа је оштећен. Гвожђе, ковање; димензије: очувана дужина: 16,7 цм.

Кв. Љ 20 Ц 8

Т. XXIII/2

БРИТВЕ

36. Сечиво бритве са врхом благо повијеним навише. Ближе оштрици, на доњем крају, је округли отвор за осовину којом је причвршћивано за дрвену или коштану дршку. На леђном делу доњег краја је кружно раскуцана перфорирана петља кроз коју је провлачена алка за качење. Гвожђе, ковање; димензије: дужина 12,5 цм.

Кв. К 20 Ц 25

Т. XVIII/4

1. Фрагментовано сечиво бритве са повијеним горњим делом навише, слично претходном. Гвожђе, ковање; димензије: очувана дужина 8,2 цм.

Кв. Ј 20 Ц 17

Т. XVIII/3

ПОТКОВИЦЕ

37. Коњске потковице лучног облика, танког пресека са равно завршеним крајевима. Ближе спољном рубу налази се низ четвороугаоних или кружних отвора за клинове.

1. Део коњске потковице. На сачуваној половини налазе се три отвора за клинове четвороугаоног и кружног пресека. Гвожђе, ковање; димензије: 10 x 3 цм.

Кв. Ј 22 Ц 38

Т. XVIII/5

2. Део коњске потковице. На сачуваној половини налазе се два четвороугаона отвора за клинове. Гвожђе, ковање; димензије: 8,8 x 3,7 цм.

Кв. Љ 22 Ц 36

Т. XVIII/6

3. Фрагментована коњска потковица са низом од 3 четвороугаона отвора за клинове. Доста раскуцана и истрошена, на рубу поправљана, настављена закивком. Гвожђе, ковање; димензије: 10 x 6 цм.

Кв. Љ 22 Ц 43

Т. XVIII/8

ГРАЂЕВИНСКИ МЕТАЛ

38. Велики клин са пљоснато искуцаном главом једнаке ширине са телом, неправилног четвороугаоног облика. Целом дужином је четвороугаоног пресека. Гвожђе, ковање; димензије: дужина 16,7 цм.

Кв. Ј 20 Ц 18

Т. XIX/1

39. Мали кованик са овално искуцаном главом; четвороугаоног пресека. Гвожђе, ковање; димензије: дужина 4 цм.

Кв. М 21 Ц 15

Т. XIX/6

40. Кованици са широко раскуцаном правоугаоном или овалном главом. Целом дужином су четвороугаоног пресека.

1. Кованик неправилно раскуцане правоугаоне главе. На средини савијен. Гвожђе, ковање; димензије: дужина 10,3 цм.

Кв. Ј 20 Ц 14

Т. XIX/2

2. Део кованика четвороугаоног пресека, глава недостаје. Гвожђе, ковање; димензије: очувана дужина 5,8 цм.

Кв. Ј 20 Ц 11

Т. XIX/3

3. Кованик неправилно раскуцане овалне главе. Гвожђе, ковање; димензије: дужина 7,5 цм.

Кв. М 21 Ц 16

Т. XIX/4

4. Део кованика четвороугаоног пресека, глава недостаје. Гвожђе, ковање; димензије: очувана дужина 5,7 цм.

Кв. Ј 20 Ц 9

Т. XIX/5

5. Кованик са широком правоугаоном главом. Врх савијен. Целом дужином је четвороугаоног пресека. Гвожђе, ковање; димензије: дужина 9 цм.

Кв. Ј 20 Ц 12

Т. XIX/7

41. Оков израђен од шире правоугаоне плочице, савијених крајева. На оба краја су перфорације за клинове. Гвожђе, ковање; димензије: 17,2 x 2,4 цм.

Кв. Љ 22 Ц 35

Т. XIX/15

42. Мањи правоугаони оков израђен од узане траке танког пресека, фрагментован. Крај савијен и перфориран. Гвожђе, ковање; димензије: 7,5 x 0,9 цм.

Кв. Ј 21 Ц 39

Т. XIX/14

КВАКА

43. Квака за врата лоптастог горњег дела полуге са правим рукохватом кружног пресека. Крај ручке заобљен и украшен жлебом. На супротној страни полуга се завршава кугластим украсом. Доњи део тела полуге цилиндричног облика, конично проширеног краја. По средини пролази удубљење квадратног пресека – лежиште за осовину браве, са којом је спајана клином кроз попречно избушен отвор. Гвожђе, ливење; димензије: 11,1 x 4,7 цм.

Кв. Љ 21 Ц 22

Т. XX/3

МАКАЗЕ

44. Дводелне маказе ужих сечица са фрментованим сечивима и оштећеним крацима који су се вероватно завршавали петљама за провлачење прстију. Обе половине су спојене закивком. Гвожђе, ковање; димензије: очувана дужина 12 цм, ширина сечица 1,4 цм.

Из одбачене земље Ц 49

Т. XIX/9

ПРЕДМЕТИ ЗА ОБРАДУ ДРВЕТА И МЕТАЛА

ЗУМБА

45. Полука четвороугаоног пресека, на једном крају округла, равне површине, проширених ивица, на другом троугаоног облика, левкасто савијених бочних страна. Врх затупљен, кружне површине. Гвожђе, ковање; димензије: 11,3 цм.
Кв. К 22 Ц 3 Т. XIX/8

46. Алатка лучног облика, малих димензија, са сечивом троугаоног пресека на ширем савијеном делу. Очуван један крај четвороугаоног пресека, зашиљен у виду трна, вероватно за усађивање у дрвену дршку. Гвожђе, ковање; димензије: 5,8 x 1,3 цм.
Кв. Љ 20 Ц 27 Т. XVIII/10

ПОТКОВИ ЗА ОБУЋУ

47. Потков елипсоидног облика, са посувраћеним крајевима у виду петљи. Лук четвороугаоног пресека, ближе крајевима проширен. Један крај савијен и оштећен. На средишњем суженом делу лука налази се клинасти зашиљени додаток за укуцавање, повијен на унутрашњу страну. Гвожђе, ковање; димензије: 8,5 x 5,3 цм.
Кв. Љ 16 Ц 46 Т. XVIII/7

48. Део поткова, вероватно оштрије преломљеног лука (друга половина недостаје), четвороугаоног пресека. Очуван је клинасти шиљак за укуцавање на средини лука. Гвожђе, ковање; димензије: 8,2 x 1,1 цм.
Кв. М 20 Ц 31 Т. XVIII/9

СТРУШКА

49. Дршка мање струшке кружног пресека, деформисана. На доњем овално искованом крају очувана је глава закивка којим је била спојена са плочом. На горњем раскуцаном крају је перфорација кроз коју је пролазила алка за качење. Плоча недостаје. Гвожђе, ковање; димензије: дужина око 13 цм.
Кв. Л 22 Ц 26 Т. XIX/11

ВРХ КАНИЈЕ

50. Метални врх каније од левкасто савијене плочице, фрагментован. Отвор на горњем крају доста оштећен, по попречном пресеку вероватно овалног облика. Доњи крај се завршава кугласто. Гвожђе, ковање; димензије: очувана дужина 5,2 цм, очувана ширина отвора 2,6 цм.
Кв. М 21 Ц 10 Т. XIX/12

51. Врх металног предмета непознате намене. Тулац формиран од левкасто савијене пљоснато искуцане плочице прелази у закривљени шиљак четвороугаоног пресека. Гвожђе, ковање; димензије: очувана дужина 8,5 цм, очувана ширина 1,9 цм.

Кв. Љ 22 Ц 42

Т. XIX/10

ДЕО УЗДЕ

52. Део узде са правоугаоном алком за провлачење кожног ремена и насатично постављеним кружном раскуцаним и перфорираним другим крајем, кроз који пролази мања округла алка. Гвожђе, ливење; димензије: дужина 7,1 цм, ширина алке за кожни ремен 3,3 цм, пречник округле алке 2,6 цм.

Кв. Љ 22 Ц 44

Т. XIX/13

АЛКА

53. Мања округла гвоздена алка, овалног пресека. Гвожђе, ливење; димензије: пречник 3,2 цм.

Кв. М 22 Ц 20

Т. XX/5

ПРЕЂИЦА

54. Мања пређица правоугаоног облика благо зобљених углова, са очуваним трном на дужој страни. Кружног пресека. Гвожђе, ковање; димензије: 2,5 x 1,2 цм.

Кв. Љ 21 Ц 33

Т. XX/6

ПРСТЕН

55. Прстен са задебљаном плочастом квадратном главом зарубљених углова која прелази у тракасту алку са проширеним раменима. На равној површини главе је урезан стилизовни крин са крстом, испод кога је арапским бројевима уписана 1894. година. Рубови рамена уоквирени су бордуром од низа искуцаних тачкица. Бронза, ливење и урезивање; димензије: глава 1 x 1 цм, пречник карике 2,2 цм.

Кв. Р 9 Ц 47

Т. XX/1

АПЛИКАЦИЈА (?)

56. Апликација или оков књиге калотастог облика од танког бронзаног лима, ована. Бронзани лим, искуцавање на матрици; димензије: 1,8 x 1,7 цм.

Црква Ц. 5

Т. XX/4

НОВЧИЋ, НЕЧИТЉИВ

57. Бронзани новчић конкавног пресека, правилног кружног облика, нечитљив. На рубу је перфорација за провлачење нити или за пришивање на текстилну подлогу. Бронза, ливење; пречник 2,6 цм.

Кв. Л 21 Ц 24

Т. XX/2

БРОНЗАНИ ПРЕДМЕТ

58. Део бронзаног предмета непознате намене, кружног пресека. Очувани завршетак заобљен; други оштећени крај, на који се настављао недостајући део, стањен. Бронза, ливење; димензије: 3,2 x 1 цм.

Кв. К 20 Ц 21

Т. XX/11

ЖИЦА

59. Жица на једном крају савијена у кружну петљу. Округла у пресеку. Бакар, извлачење. Димензије: дужина око 21 цм, пречник 2 мм.

Кв. Љ 20 Ц 30

Т. XX/18

ОЛОВНИ ТЕГ

60. Оловни тег за кантар биконичног облика. Доњи крај раван, горњи сужен и завршава се проширеним врхом са хоризонтално ујклебљеним лежиштем за наставак помоћу кога је качен на реп кантара. Олово, ливење; димензије: 7,5 x 5 цм, тежина: 625 г.

Кв. М 20 Ц 23

Т. XX/15

ЗГУРА

61. Остатак топљевине згуре чанкастог облика; димензије: 6,6 x 5,7 цм

Црква Ц 1

Т. XX/17

ПРЕДМЕТИ ОД СТАКЛА

62. Уломак стаклене посуде коничног реципијента са задебљаним поврнутим ободом. Обод шупаљ, кружног пресека. Рађена техником слободног дувања. Стакло танко, прозирно, бледожуте боје; димензије: пречник обода око 13 цм, очувана висина 2,1 цм.

Кв. Ј 22 Ц 40

Т. XX/7

1. Уломак трбуха стаклене посуде, вероватно коничног реципијента. Стакло танко, прозирно, бледоплаве боје; димензије: 1,1 x 1,2 цм.

Кв. 21 Ц 34

Т. XX/8

2. Уломак равног прозирног стакленог предмета, вероватно окулуса. Стакло танко, безбојно; димензије: 2,9 x 1,8 цм.

Кв. Ј 19 Ц 48

Т. XX/9

ПРЕДМЕТИ ОД КАМЕНА

КУГЛА

63. Правилно обликована камена кугла добро углачане површине, фрагментована. Камен сиве боје. Димензије: пречник 10 цм.

Сонда 06/02 Ц 6

Т. XX/16

СЕКИРА-ЧЕКИЋ

64. Секира-чекић листоликог облика, фрагментована. Проксимални крај с теменом недостаје. Цилиндрични отвор за држаљу налази се вероватно у проксималном делу. У уздужном пресеку дистални крај ужи од проксималног. Попречни пресек је четвороугаон са испупченим странама. Димензије: очувана дужина 5,7 цм, ширина 4,6 цм, пречник отвора 15–16 мм.

Сонда 06/02 Ц 3

Т. XX/13

ПРЕДМЕТИ ОД КОСИ И РОГА

ШИЛО

65. Коштано шило са шпицасто обликованим трном за усађивање у дрвену дршку. Целом дужином је ромбоидног пресека; димензије: дужина 4,1 цм.

Кв. Ј 21 Ц 45

Т. XX/14

ДРШКА

66. Дршка алатке од рога, вероватно ножа или шила, углачане површине, фрагментована. На доњем ужем крају је неправилног кружног, на средини осмоугаоног пресека; димензије: очувана дужина 7,9 цм.

Сонда 6/02 Ц 2

Т. XX/12

ТКАНИНА

67. Фрагмент тканине. Троструко уpletена нит тканине од конопљаног предива. Бојена црном бојом. Дебљина око 2 мм.

Гроб 17/02 Ц 7

Т. XX/10

1

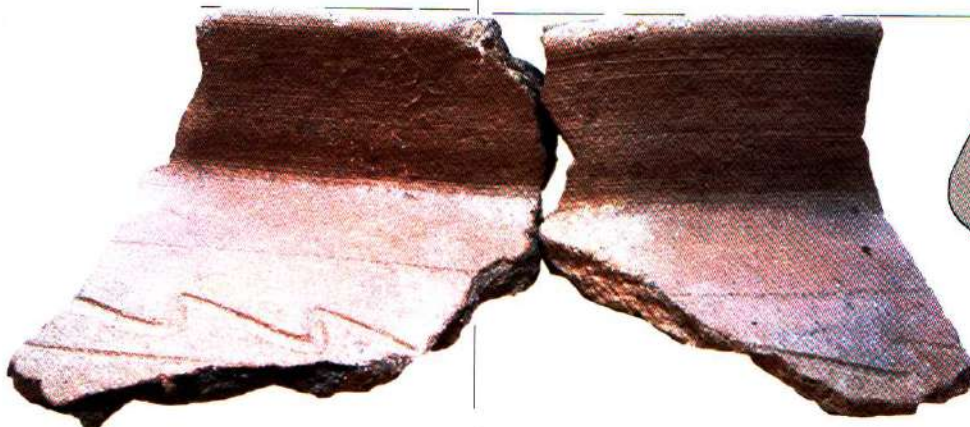
2

R 1:1

T.I

1

2

3

4

R.I:1

T.II

ГОРДАНА ГАВРИЋ | МИРКО КОВАЧЕВИЋ
МАНАСТИР ДРЕНЧА | ОД РУШЕВИНЕ ДО ХРАМА

GORDANA GAVRIĆ | MIRKO KOVAČEVIĆ
MONASTERY DRENČA | FROM A RUIN TO THE RESTORED CHURCH

Рушевни изглед храма који смо деценијама носили у сећању, са трошним ткивом зидова и несигурно прихваћеним луковима – изглед који је једва допуштао да се наслуте основни облици и на њима опазати понеки украс – преобратио се заслугом стручњака у здање јасних и занимљивих форми. Њихово порекло и градитељски језик, међутим, требало је пре тога истражити, за шта су биле неопходне припреме, различите и опсежне, а затим уложити доста труда да се створи поуздана основа и сагледа не само карактер грађевине него и њена судбина. Све је, дакле, било сложеније него што се у први мах чинило, па су са новим сазнањима и у оквиру промењене хронологије, и сви делови манастирског комплекса стекли нов смисао. С друге стране, широким погледом на прошлост краја у којем је подигнута Дренча и открићима до којих се дошло случајно или у оквиру других истраживања, образована је слика целине каква се није наслућивала. Расути, појединачни налази, посматрани издвојено, без међусобних веза и утемељења у физичком и културном простору, стекли су значење, које нису имали. То је у овој узорној монографији још једном показало неопходност сарадње различитих струка која је, са особеним приступима, на ретко успешан начин остварена – сарадња археолога широког интересовања и умећа са архитектором/конзерватором који је искусно и сигурно срушеном споменику вратио некадашњи изглед и обновио у њему богослужбени живот.

Извод из рецензије академика ГОЈКА СУБОТИЋА

Сва грађа која се односи на архитектуру манастира и замисао којом се водило ка реализацији његове обнове приказана је врло темељно и систематично. Појединости у документовању и представљању грађе која се односи на архитектуру манастира и пут од рушевине ка стварању живог организма, праћене одговарајућом стручном и научном литературом, логично изложене, узоран су модел за будуће конзерваторе и рестаураторе. Посебну вредност ова књига, као заокружена целина подухвата на истраживању и ревитализацији једног споменика, има и због тога што су бројна истраживања средњовековних манастира у Србији остала непубликована. У намери да се очувањем аутентичних остатака архитектуре цркве и пратећих објеката створе услови за обнову монашког живота, презентовање и тумачење резултата вишегодишњих заштитних археолошких истраживања и конзерваторско-рестаураторских радова целине Манастира Дренча, био је неопходан корак који су аутори успешно остварили садржајем ове књиге. У пракси остварен подухват да из рушевине изникне храм, коме су аутори својим свесрдним залагањем и радом допринели (данас је то живући манастир), може бити само разлог више због кога ову монографију топло препоручујем.

Извод из рецензије др ЕМИНЕ ЗЕЧЕВИЋ

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ КРАЉЕВО
THE INSTITUTE FOR CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN KRALJEVO